

อาทิตย์อัสดง

ญี่ปุ่นในโลกที่เปลี่ยนแปลง

ศิริพร ดาบเพชร

อาทิตย์อัสดง ญี่ปุ่นในโลกที่เปลี่ยนแปลง

ศิริพร ดาบเพชร

คณะสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

โครงการผลิตหนังสือตำรา คณะวิทยาศาสตร์
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

อาทิตย์อัสดง ญี่ปุ่นในโลกที่เปลี่ยนแปลง

ศิริพร ดาบเพชร

อาทิตย์อัสดง ญี่ปุ่นในโลกที่เปลี่ยนแปลง

ศิริพร ดาบเพชร

พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2567

สงวนลิขสิทธิ์

ศิริพร ดาบเพชร.

อาทิตย์อัสดง ญี่ปุ่นในโลกที่เปลี่ยนแปลง-กรุงเทพฯ : คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2567.

189 หน้า.

1. ญี่ปุ่น – ภาวะสังคม. I. ชื่อเรื่อง.

306.0952

ISBN 978-616-296-299-8

รูปเล่มและปก

ศิริพร ดาบเพชร

พิมพ์ที่

บริษัท จรัสสินทวงศ์การพิมพ์ จำกัด

219 ซอยเพชรเกษม 102/2 แขวงบางแคเหนือ เขตบางแค
กรุงเทพฯ 10160

ติดต่อ

ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
114 สุขุมวิท 23 เขตวัฒนา กรุงเทพฯ 10110 โทรศัพท์ 0-2649- 5160
<https://www.facebook.com/historyswu>

ได้รับการสนับสนุนการพิมพ์จากโครงการผลิตหนังสือตำรา
คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

คำนำ

อาทิตยอัสดง ญี่ปุ่นในโลกที่เปลี่ยนแปลง กล่าวถึงการพยายามปรับตัว และปรับเปลี่ยนของญี่ปุ่นเพื่อแสวงหา พื้นฟู และสร้างสถานะ ตัวตน ในช่วงเวลา ของประวัติศาสตร์ญี่ปุ่นร่วมสมัย มีประเด็นสำคัญ คือ การปรับเปลี่ยนภาพลักษณ์ ของญี่ปุ่นตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2-ปัจจุบัน การเมืองเรื่องความทรงจำจาก สงครามของญี่ปุ่นที่ส่งผลต่อความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ตลอดจนบทบาทและ สถานะของญี่ปุ่นในระดับนานาชาติที่ญี่ปุ่นพยายามสร้างภาวะที่เป็น “ปกติ” โดย กล่าวถึงประเด็นการแก้ไขรัฐธรรมนูญมาตรา 9 ความขัดแย้งจากหนังสือเรียน ประวัติศาสตร์ การเยือนศาลเจ้ายะสุคุนิสัญลักษณ์หนึ่งของยุคจักรวรรดิญี่ปุ่น หึง บำเรอ และสถานการณ์ปัจจุบันที่ญี่ปุ่นกำลังเผชิญภาวะสังคมสูงวัย

ขอขอบคุณคณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ที่สนับสนุน การผลิตผลงานผ่านโครงการผลิตหนังสือตำรา หนังสือเรื่องนี้มีผู้ทรงคุณวุฒิ ตรวจสอบซึ่งเป็นบุคคลภายนอกจากหลากหลายสถาบันจำนวน 3 ท่าน ผู้เขียน ขอขอบคุณผู้ทรงคุณวุฒิทุกท่านที่ได้ประเมินและให้ข้อเสนอแนะอย่างตรงไปตรงมา ทำให้ผลงานชิ้นนี้มีความสมบูรณ์มากขึ้นจากการปรับปรุงตามข้อเสนอแนะ ขอขอบพระคุณรองศาสตราจารย์วุฒิชัย มูลศิลป์ ราชบัณฑิต อาจารย์ผู้เป็นต้นแบบ ในการทำงานสำหรับข้อชี้แนะต่าง ๆ และขอบคุณคุณเบญจมาศ เขมาศักดาสรรค์ หัวหน้างานบริการวิชาการ คณะสังคมศาสตร์ ที่ช่วยประสานงานให้ได้อย่างเรียบร้อย

ศิริพร ดาบเพชร

ภาควิชาประวัติศาสตร์

คณะสังคมศาสตร์ มศว

สารบัญ

	หน้า
บทนำ	1
ภาค 1 วัฒนธรรมสมัยนิยม ภาพลักษณ์ และการทิวทัศน์วัฒนธรรมของญี่ปุ่น	12
บทบาทของวัฒนธรรมสมัยนิยม	14
การสร้างภาพลักษณ์ผ่านการทิวทัศน์วัฒนธรรม	17
ภาค 2 การเมืองเรื่องความมั่นคง ข้อถกเถียงเรื่องการแก้ไข รัฐธรรมนูญมาตรา 9 และการรื้อฟื้นกองทัพญี่ปุ่น	54
สนธิสัญญาสันติภาพและการรับผิดชอบต่อสงครามของญี่ปุ่น	57
สนธิสัญญาความมั่นคงร่วม 1952 : ญี่ปุ่น-สหรัฐฯ พันธมิตรตลอดกาล ?	63
การปรับตัวของญี่ปุ่นด้านความมั่นคงและการทหาร	65
ข้อถกเถียงเรื่องการแก้ไขมาตรา 9	76
ภาค 3 การเมืองในความทรงจำ ผลจากสงครามของญี่ปุ่น	88
ความทรงจำเกี่ยวกับสงครามและสถานะของญี่ปุ่น	93
ความทรงจำของสังคม : การจดจำและความพยายามลืม สงครามของญี่ปุ่น	96
กรณีหนังสือเรียนประวัติศาสตร์	100
ศาลเจ้ายะสุคุนิ ความทรงจำต่อกองทัพญี่ปุ่น	113
ผลจากการยอมรับหรือไม่ยอมรับที่ล่าช้าของญี่ปุ่น	120
หญิงบำเรอ ความทรงจำที่เจ็บปวดของสงคราม	122
หญิงบำเรอชาวฟิลิปปินส์และอินโดนีเซีย	132

คำบอกเล่าของหญิงบำเรอชาวอินโดนีเซียและฟิลิปปินส์	135
การเมืองของความทรงจำ ผลกระทบต่อความสัมพันธ์ ระหว่างประเทศ	139
ภาค 4 ญี่ปุ่นกับการปรับตัวในภาวะสังคมสูงวัย	147
การเพิ่มขึ้นของประชากรสูงวัยในญี่ปุ่น	149
การจัดสวัสดิการสำหรับผู้สูงอายุญี่ปุ่น	156
การเตรียมรับสังคมสูงวัยของญี่ปุ่นในศตวรรษที่ 21	162
เศรษฐกิจสีเงิน : โอกาสจากสังคมสูงวัย	164
ส่งท้าย	171
ดัชนีค้นคำ	174

สารบัญภาพประกอบ

	หน้า
ภาพประกอบที่ 1 ภาพวาดวัดคีโยมิสึ เมืองเกียวโต	19
ภาพประกอบที่ 2 ภาพโปสเตอร์บ้านแบบโบราณของญี่ปุ่น	19
ภาพประกอบที่ 3 สินค้าคาแรกเตอร์ของบริษัท Sario	35
ภาพประกอบที่ 4 ศาลเจ้ายะสุคุนิ ตั้งอยู่ที่กรุงโตเกียว	114

สารบัญตาราง

	หน้า
ตารางที่ 1 การลงทุนของญี่ปุ่นในเอเชีย รวบรวมระหว่างปี 1951-1985	24
ตารางที่ 2 ขนาดของประชากรและสัดส่วนประชากรแยกตามอายุ ค.ศ. 1960- 2020 และการคาดการณ์ประชากร ค.ศ. 2030-2060	151
ตารางที่ 3 แนวโน้มประชากรของญี่ปุ่นใน ค.ศ. 2020-2090	153
ตารางที่ 4 นโยบายของญี่ปุ่นด้านสังคมสูงวัย ทศวรรษ 1960-2000	158

บทนำ

อาทิตยอัสดง ญี่ปุ่นในโลกที่เปลี่ยนแปลง กล่าวถึงการพยายามปรับตัว และปรับเปลี่ยนของญี่ปุ่นเพื่อแสวงหา พื้นฟู และสร้างสถานะ ตัวตน ในขอบเขต เวลาประวัติศาสตร์ญี่ปุ่นร่วมสมัยตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 จนถึงปัจจุบัน ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ญี่ปุ่นได้ฟื้นฟูสถานะด้านเศรษฐกิจ ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ การเมือง สังคมและวัฒนธรรมให้กลับมามีบทบาทอีกครั้ง รวมทั้งการสร้างสถานะ ทางการเมืองระหว่างประเทศภายใต้สภาพการณ์ที่มีข้อจำกัดทั้งภาพความทรงจำ จากสงครามที่ญี่ปุ่นก่อขึ้น การไม่มีกองทัพและสถานะการเป็นพันธมิตรของ สหรัฐอเมริกา และการพยายามสร้างสมดุลในภาวะที่ประเทศเข้าสู่สังคมสูงวัยขั้น สมบูรณ์ (super-aged society) ที่ทำให้เกิดปัญหาโครงสร้างประชากรของญี่ปุ่น เพราะมีสัดส่วนผู้สูงวัยมากกว่าวัยอื่น และอัตราการเกิดต่ำอย่างมาก

ในด้านเศรษฐกิจ การเป็นมหาอำนาจทางเศรษฐกิจของญี่ปุ่นต้องเผชิญ กับภาวะชะลอตัวเมื่อเกิดภาวะเศรษฐกิจฟองสบู่ใน ค.ศ. 1991 และถูกซ้ำเติมด้วย วิกฤตเศรษฐกิจเอเชีย ค.ศ. 1997 ตามด้วยวิกฤตแฮมเบอร์เกอร์ ค.ศ. 2008 และ ภาวะเศรษฐกิจโลกที่ชะลอตัว ประกอบกับการขยายอิทธิพลทางเศรษฐกิจและสินค้า อุตสาหกรรมหนักของเกาหลีใต้และจีนไปในตลาดเดียวกับญี่ปุ่น การชะลอตัวทาง

เศรษฐกิจทำให้รัฐบาลญี่ปุ่นหันมาปรับนโยบายด้านอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวโดยยกเว้นวีซ่าให้กับนักท่องเที่ยวหลายประเทศตั้งแต่ ค.ศ. 2013 ส่งผลให้รายได้จากการท่องเที่ยวของญี่ปุ่นขยายตัว แต่ในภาคอุตสาหกรรมและธุรกิจยังชะลอตัว ไม่เพียงพอที่จะทำให้เศรษฐกิจของญี่ปุ่นกลับมาเจริญเติบโตเหมือนก่อนทศวรรษ 1990

นอกจากนี้รัฐบาลญี่ปุ่นคาดหวังว่าการเป็นเจ้าภาพกีฬาโอลิมปิกใน ค.ศ. 2020 จะเป็นโอกาสที่ทำให้เศรษฐกิจญี่ปุ่นฟื้นตัวอีกครั้ง เพราะมีการลงทุนในการก่อสร้างโครงสร้างพื้นฐานและสถานที่สำหรับรองรับการจัดการแข่งขัน รวมถึงรายได้ที่จะมาจากการท่องเที่ยว การโฆษณา การขายสินค้าและบริการต่าง ๆ แต่โอกาสนี้ไม่เกิดขึ้นเพราะเกิดการแพร่ระบาดของเชื้อไวรัสโควิด-19 ทั่วโลกตั้งแต่ต้น ค.ศ. 2020 ทำให้การแข่งขันต้องเลื่อนมาจัดในกลาง ค.ศ. 2021 โดยจำกัดจำนวนผู้เข้าชมและถ่ายทอดผ่านโทรทัศน์แทน นักท่องเที่ยวหรือผู้ชมต่างชาติไม่สามารถเข้าชมได้ตามที่ญี่ปุ่นคาดหวัง ทำให้การขยายตัวทางเศรษฐกิจจากการเป็นเจ้าภาพกีฬาโอลิมปิกไม่เป็นไปตามที่คาดหวัง และในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 2024 เศรษฐกิจของญี่ปุ่นตกจากอันดับ 3 ของโลกลงไปเป็นอันดับ 4 รองจากสหรัฐอเมริกา จีน และเยอรมนี ซึ่งทำให้โอกาสในการกลับมาเป็นมหาอำนาจทางเศรษฐกิจของญี่ปุ่นดูจะห่างไกลไปอีก

ในด้านวัฒนธรรม ญี่ปุ่นเคยเป็นชาติที่ประสบความสำเร็จในการส่งออกอุตสาหกรรมวัฒนธรรมที่กลายเป็น soft power สำคัญมาตั้งแต่ทศวรรษ 1980 แต่เมื่อเข้าสู่คริสต์ศตวรรษที่ 21 ญี่ปุ่นได้เผชิญกับคู่แข่งสำคัญ คือ เกาหลีใต้ ที่สร้างและส่งออกอุตสาหกรรมวัฒนธรรมจนกลายเป็นคลื่นกระแสเกาหลี (Hallyu) ที่เป็นที่ยอมรับไปทั่วเอเชียตั้งแต่ทศวรรษ 2000 และต่อมากกระแสความนิยมเกาหลีขยายไปสู่ระดับนานาชาติ และปัจจุบันมีกระแสจากอุตสาหกรรมบันเทิงของจีนที่กำลังเติบโต

อย่างมากและขยายตลาดไปยังหลายประเทศในเอเชีย ทำให้ญี่ปุ่นพยายามปรับตัวเพื่อรับมือกับความนิยมอุตสาหกรรมบันเทิงของตนในตลาดต่างประเทศ จากเดิมที่ญี่ปุ่นให้ความสำคัญกับตลาดอุตสาหกรรมบันเทิงภายในประเทศมากกว่าต่างประเทศ และมุ่งเน้นด้านการทูตวัฒนธรรมเป็นหลักมากกว่าการมุ่งหารายได้จากอุตสาหกรรมบันเทิง การส่งออกสื่อบันเทิงหลากหลายประเภทในช่วงทศวรรษ 1980 เป็นต้นมาคือมุ่งเน้นการสร้างภาพลักษณ์ที่ดีของญี่ปุ่น แต่ความจำเป็นต่าง ๆ ทำให้ญี่ปุ่นเปลี่ยนมาใช้นโยบายเชิงรุกด้านอุตสาหกรรมวัฒนธรรมที่เรียกว่า Cool Japan ซึ่งมีเป้าหมายชัดเจนว่าต้องการทำให้อุตสาหกรรมวัฒนธรรมสร้างรายได้เข้าประเทศ นโยบาย Cool Japan ประกาศอย่างเป็นทางการใน ค.ศ. 2013 กว่า 10 ปีที่นโยบายนี้ดำเนินมา แต่ปัจจุบันผลทางเศรษฐกิจยังไม่เป็นไปตามเป้าหมายซึ่งเป็นผลมาจากหลายปัจจัย ส่วนผลด้านวัฒนธรรม ญี่ปุ่นไม่ใช่ชาติเดียวในเอเชียตะวันออกเฉียงที่เผยแพร่ส่งออกอุตสาหกรรมวัฒนธรรมที่ก่อให้เกิด soft power แล้ว เพราะกระแสคลื่นวัฒนธรรมเกาหลีและกระแสจีนได้เผยแพร่และเป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวางเช่นกัน

ในด้านสังคม ญี่ปุ่นเผชิญภาวะสังคมสูงวัยขั้นสมบูรณ์มีประชากรอายุ 65 ปีขึ้นไปมากกว่าร้อยละ 21 ของประชากรทั้งประเทศ และมีอัตราการเกิดต่ำอย่างต่อเนื่องส่งผลให้เกิดปัญหาโครงสร้างประชากร จำนวนแรงงานขาดแคลน และจำนวนเงินภาษีที่เก็บได้น้อยลงแต่ใช้มากขึ้นในการดูแลผู้สูงวัย รวมถึงเศรษฐกิจโดยรวมทั้งการลงทุน แรงงาน กำลังการบริโภค ที่ต้องปรับตัวและปรับเปลี่ยนรูปแบบธุรกิจเพื่อรองรับสังคมสูงวัย ประกอบกับภาวะการเป็นครอบครัวเดี่ยวที่ผู้สูงวัยต้องอยู่ตามลำพัง ขาดผู้ดูแล กลายเป็นความรับผิดชอบของหน่วยงานท้องถิ่นและรัฐบาลในการวางแผนดูแลทั้งด้านสุขภาพ การใช้ชีวิต และงบประมาณ

ในด้านการเมือง พรรคเสรีประชาธิปไตย (Liberal Democratic Party: LDP) ที่ครองอำนาจมายาวนานพยายามเสนอแก้ไขรัฐธรรมนูญมาตรา 9 มาหลายครั้ง เพื่อให้ญี่ปุ่นสามารถตั้งกองทัพได้อีกครั้ง แต่ยังไม่สำเร็จและทำให้เกิดประเด็นถกเถียงในสังคมเสมอ นอกจากนี้ ในกลาง ค.ศ. 2023 ญี่ปุ่นต้องเผชิญกับการสูญเสีย นายอะเบะ ชินโอะ อดีตนายกรัฐมนตรี 2 สมัย ผู้โดดเด่นและเป็นที่จดจำมากที่สุดคนหนึ่งของญี่ปุ่น จากการถูกลอบยิงซึ่งการลอบสังหารนักการเมืองเป็นเรื่องที่ไม่เกิดขึ้นในญี่ปุ่นมานานตั้งแต่ทศวรรษ 1960 การที่นายอะเบะ ถูกยิงและเสียชีวิตในเวลาต่อมา นอกจาก ส่งผลกระทบต่อภาพการเมืองของญี่ปุ่นแล้วยังส่งผลให้เกิดการตั้งคำถามในเรื่องของความปลอดภัยและการครอบครองอาวุธปืนในสังคมญี่ปุ่นด้วย รวมถึงพรรค LDP ยังมีปัญหาด้านเสถียรภาพภายในโดยเฉพาะหลังการถึงแก่อสัญกรรมของนายอะเบะ

อนึ่ง การที่ จะ รู้จักและเข้าใจญี่ปุ่นปัจจุบันนั้นควรต้องรู้ภูมิหลังประวัติศาสตร์ของญี่ปุ่นตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา ญี่ปุ่นในฐานะผู้แพ้สงครามอยู่ภายใต้การยึดครองของฝ่ายสัมพันธมิตรระหว่าง ค.ศ. 1945–1952 โดยมีสหรัฐอเมริกาเป็นผู้ปกครองซึ่งได้เปลี่ยนญี่ปุ่นให้เป็นชาติเสรีนิยมประชาธิปไตย ทำลายความคิดทหารนิยม ยกเลิกกองทัพญี่ปุ่น และฟื้นฟูเศรษฐกิจญี่ปุ่น ใน ค.ศ. 1952 ญี่ปุ่นได้รับเอกราช แต่ในขณะนั้นพื้นที่ต่าง ๆ ของโลกโดยเฉพาะในเอเชีย ตะวันออกภาวะสงครามเย็นกำลังตึงเครียดอย่างหนัก เพราะพรรคคอมมิวนิสต์จีน ขึ้นปกครองประเทศใน ค.ศ. 1949 แต่ฝ่ายโลกเสรีที่มีสหรัฐอเมริกาเป็นผู้นำ สนับสนุนสาธารณรัฐจีน หรือไต้หวัน ทำให้เกิดความตึงเครียดในช่องแคบไต้หวัน และทะเลจีนใต้ รวมถึงเกิดสงครามเกาหลีใน ค.ศ. 1950-1953 ซึ่งเป็นสงครามตัวแทนของฝ่ายคอมมิวนิสต์และฝ่ายโลกเสรี การที่ญี่ปุ่นการไม่มีกองทัพตาม

รัฐธรรมนูญทำให้ญี่ปุ่นทำสนธิสัญญาความมั่นคงร่วมกับสหรัฐอเมริกา (ค.ศ. 1952) ซึ่งทำให้ญี่ปุ่นกลายเป็นพันธมิตรที่ใกล้ชิดกับสหรัฐอเมริกามากที่สุดในภูมิภาค โดยมีข้อตกลงให้สหรัฐอเมริกาคงกองทัพไว้ในญี่ปุ่นโดยมีฐานทัพที่เกาะโอกินาวา ซึ่งมีการเคลื่อนไหวต่อต้านฐานทัพสหรัฐฯ ตั้งแต่ทศวรรษ 1950 จนถึงปัจจุบัน

ทศวรรษ 1950–1970 เป็นช่วงเวลาที่สำคัญที่สุดช่วงหนึ่งในประวัติศาสตร์ญี่ปุ่น สังคมญี่ปุ่นเปลี่ยนแปลงจากการขยายตัวทางเศรษฐกิจในทศวรรษ 1950 จากสงครามเกาหลีและนโยบายของนายกรัฐมนตรีโยชิโตะ ชิเงรุ (Yoshida Shigeru, ค.ศ. 1946–1947 และ 1948–1954) ที่เน้นเศรษฐกิจเป็นเป้าหมายหลักของชาติ ทำให้งบประมาณส่วนใหญ่ของประเทศนำไปพัฒนาเศรษฐกิจและสาธารณูปโภค ญี่ปุ่นพัฒนาเศรษฐกิจอย่างต่อเนื่องและเมื่อเข้าสู่ทศวรรษ 1960 ญี่ปุ่นได้กลับเข้าสู่เวทีนานาชาติอย่างเต็มภาคภูมิอีกครั้ง ใน ค.ศ. 1964 มีเหตุการณ์สำคัญ 2 เหตุการณ์สำหรับชาวญี่ปุ่น คือ ญี่ปุ่นได้รับเลือกเป็นเจ้าภาพกีฬาโอลิมปิกเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ และญี่ปุ่นแสดงให้เห็นความก้าวหน้าด้านเทคโนโลยีเมื่อรถไฟความเร็วสูงชินคันเซ็นเปิดการเดินรถครั้งแรก ในปลายทศวรรษนี้ญี่ปุ่นกลายเป็นหนึ่งในชาติที่มีเศรษฐกิจเติบโตมากที่สุด

ญี่ปุ่นในทศวรรษ 1960 มีการเคลื่อนไหวทางสังคมอย่างมากเช่นกัน อันเป็นผลมาจากคนรุ่นใหม่ยุคหลังสงครามเติบโตเป็นวัยหนุ่มสาว ทำงาน คนเหล่านี้เติบโตในสังคมที่ต่างจากคนรุ่นก่อน เพราะการเปลี่ยนแปลงของสังคมญี่ปุ่นที่เน้นความเป็นประชาธิปไตย เสรีภาพ สิทธิมนุษยชน และปัจเจกชนนิยมแบบตะวันตก ประกอบกับกระแสเสรีภาพ ประชาธิปไตย ที่เกิดขึ้นในโลกในยุคสงครามเวียดนาม การแข่งขันขยายอำนาจระหว่างโลกคอมมิวนิสต์และโลกประชาธิปไตยด้วยการสะสมอาวุธนิวเคลียร์ ทำให้คนรุ่นใหม่ญี่ปุ่นแสดงออกทางความคิดและมีส่วนร่วมใน

ประเด็นทางสังคมมากขึ้น การเคลื่อนไหวทางสังคมที่เป็นจุดเด่นในช่วงนี้ คือ การเคลื่อนไหวของนักเรียนนักศึกษาที่ได้รับการสนับสนุนจากฝ่ายซ้าย สังคมนิยมคอมมิวนิสต์ และสหภาพแรงงาน ประเด็นเคลื่อนไหวมีทั้งการต่อต้านฐานทัพสหรัฐอเมริกาและสนธิสัญญาความมั่นคงร่วมที่ทำกับสหรัฐอเมริกา ต่อต้านอาวุธนิวเคลียร์ และต่อต้านสงครามเวียดนาม

การขยายตัวทางเศรษฐกิจและการได้ดุลการค้ากับประเทศอื่นโดยเฉพาะกับประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ทำให้ในต้นทศวรรษ 1970 ในหลายประเทศ เช่น ไทย อินโดนีเซีย มีการเคลื่อนไหวต่อต้านสินค้าญี่ปุ่นและญี่ปุ่นถูกโจมตีว่าเอาแต่ประโยชน์ ทำให้เกิดภาพลักษณ์ด้านลบแก่ญี่ปุ่น ประกอบกับเกิดวิกฤตการณ์น้ำมันใน ค.ศ. 1973 ที่กระทบต่อเศรษฐกิจโลก ทำให้อุตสาหกรรมญี่ปุ่นที่พึ่งพาวัตถุดิบและเชื้อเพลิง รวมถึงตลาดภายนอกได้รับผลกระทบอย่างมาก ญี่ปุ่นต้องปรับนโยบายการต่างประเทศและเศรษฐกิจครั้งใหญ่เพื่อสร้างความสัมพันธ์ที่ดีทั้งในทางการเมืองและการค้า โดยญี่ปุ่นหันมาเพิ่มความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมและทางมนุษยธรรมมากขึ้น ทั้งเพื่อสร้างภาพลักษณ์ที่ดีและเพื่อขยายการพึ่งพาวัตถุดิบและเชื้อเพลิงจากภูมิภาคต่าง ๆ มากขึ้น นโยบายต่างประเทศนี้มีความสำคัญในทศวรรษต่อมา และปลายในทศวรรษ 1980 ญี่ปุ่นกำหนดนโยบายส่งออกทางวัฒนธรรมเป็นนโยบายของรัฐบาลเป็นครั้งแรก โดยในช่วงนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อสร้างภาพลักษณ์ที่ดีของญี่ปุ่นเป็นหลัก ซึ่งในบทที่กล่าวถึงการทูตวัฒนธรรมและนโยบายทางวัฒนธรรมของญี่ปุ่นในหนังสือนี้จะนำเสนอให้เห็นพัฒนาการของนโยบายนี้ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน

นับตั้งแต่ยุคหลังสงคราม สังคมญี่ปุ่นเน้นการพัฒนาเศรษฐกิจเป็นหลักของประเทศ การอยู่ดีกินดี มีฐานะ มีการศึกษาสูง ๆ เป็นเป้าหมายหลักของคนญี่ปุ่นรุ่น

ที่เติบโตในยุคหลังสงครามซึ่งได้รับการปลูกฝังให้เรียนหนัก ทำงานหนักเพื่อความสำเร็จในชีวิต เพื่อสร้างฐานะความเป็นอยู่ และอุทิศตัวทำงานหนักให้แก่องค์กร จนเกิดความตึงเครียดในสังคมมากขึ้น การแข่งขันกันในเรื่องค่านิยมสูงทั้งในการเรียนและการทำงาน ทำให้เกิดปัญหาสังคมหลายประการตามมา เช่น ความรุนแรง ในสถานศึกษา การเสียชีวิตจากการทำงานหนัก นอกจากนี้ตั้งแต่ทศวรรษ 1970 ญี่ปุ่นเริ่มเข้าสู่สังคมสูงวัย ทำให้รัฐบาลมีนโยบายและกฎหมายเกี่ยวกับสวัสดิการ และระบบประกันสุขภาพของผู้สูงวัย ซึ่งใช้งบประมาณจำนวนมากมารับทั้งเงินสวัสดิการ เงินค่ารักษาพยาบาล และเงินที่ใช้ในการปรับปรุงสาธารณูปโภคต่าง ๆ ให้เหมาะสมกับผู้สูงอายุเพื่อสร้างคุณภาพชีวิตความเป็นอยู่ที่มีมาตรฐาน รัฐบาลญี่ปุ่นมีสวัสดิการดูแลผู้สูงอายุอย่างดี แต่สิ่งที่รัฐบาลจัดทำให้ไม่ได้คือความเอาใจใส่ใกล้ชิดของลูกหลาน เพราะการเป็นสังคมเมือง การอพยพย้ายถิ่นทำงาน ทำให้ผู้สูงอายุจำนวนมากมีชีวิตอย่างโดดเดี่ยว บางคนเสียชีวิตโดยที่ไม่มีคนรับรู้ นอกจากนี้เงินสวัสดิการที่ผู้สูงอายุได้รับยังทำให้เกิดการทุจริตเมื่อลูกหลานไม่ยอมแจ้งทางการเมื่อผู้สูงอายุเสียชีวิตโดยหวังเงินสวัสดิการจากรัฐต่อไป

ทศวรรษ 1990 เป็นช่วงเวลาที่ญี่ปุ่นมีปัญหาหลายประการ เริ่มจากเศรษฐกิจตกต่ำจากภาวะฟองสบู่แตกใน ค.ศ. 1991 ตามด้วยความรู้สึกเสื่อมศรัทธา นักการเมืองจากคดีทุจริตของนักการเมืองระดับสูงระดับนายกรัฐมนตรี ส่งผลให้คะแนนนิยมของพรรคเสรีประชาธิปไตย (LDP) ที่ครองอำนาจตั้งรัฐบาลพรรคเดียว มาตลอดนับตั้งแต่ ค.ศ. 1955 สิ้นสุดลง ในทศวรรษนี้ญี่ปุ่นยังเผชิญวิกฤตเศรษฐกิจในเอเชียใน ค.ศ. 1997 ทำให้เศรษฐกิจญี่ปุ่นตกต่ำลงมาก

ด้านการต่างประเทศ สงครามเย็นสิ้นสุดลงใน ค.ศ. 1991 แต่เกิดความขัดแย้งในภูมิภาคต่าง ๆ ของโลกหลายแห่งที่สหประชาชาติต้องเข้าไปดูแล ทำให้เกิด

เสียงเรียกร้องจากพันธมิตรของญี่ปุ่นคือสหรัฐอเมริกา เพื่อให้ญี่ปุ่นเข้าไปมีบทบาทด้านสันติภาพและความมั่นคงของโลกมากขึ้น แรงกดดันจากนานาชาติทำให้ญี่ปุ่นต้องส่งกองกำลังไปปฏิบัติการนอกประเทศเป็นครั้งแรกในการรักษาสันติภาพที่กัมพูชา ตามด้วยการอภิปรายเรื่องการแก้ไขรัฐธรรมนูญมาตรา 9 เพื่อให้มีกองทัพอีกครั้ง และการเพิ่มงบประมาณด้านการทหาร

นอกจากนี้ การเมืองเรื่องความทรงจำของสงครามญี่ปุ่นเป็นเรื่องที่ญี่ปุ่นพยายามสร้างสถานะและความสัมพันธ์ที่เป็นปกติกับประเทศที่เคยถูกญี่ปุ่นยึดครอง ญี่ปุ่นดำเนินการทำข้อตกลงกับหลายชาติมาตั้งแต่ได้รับเอกราชเพื่อแก้ไขการกระทำในอดีต ญี่ปุ่นได้ให้เงินช่วยเหลือ เงินกู้ และอื่น ๆ ต่อจีน เกาหลีใต้ ไต้หวัน และประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เพื่อชดใช้ต่อการก่อสงคราม (แม้ว่าญี่ปุ่นจะไม่ใช้คำว่า “ชดใช้” แต่ใช้คำว่าเงินช่วยเหลือก็ตาม) แม้ว่าการสัมพันธ์ระหว่างญี่ปุ่นกับประเทศเหล่านี้ส่วนใหญ่ค่อนข้างราบรื่นและเป็นมิตรกัน แต่หลายครั้งมีเหตุการณ์ที่แสดงให้เห็นว่าความทรงจำจากสงครามยังไม่มีชาติใดลืมเลือน และเมื่อมีเหตุมากระทบกระเทือนให้นึกถึงความทรงจำอันโหดร้ายจากกองทัพญี่ปุ่น เหตุนั้นมักจะกลายเป็นประเด็นข้อพิพาทหรือข้อขัดแย้งระหว่างประเทศทั้งหนักและปานกลาง เช่น เมื่อนายกรัฐมนตรีญี่ปุ่นเดินทางไปศาลเจ้ายะสุคุนิที่เก็บป้ายวิญญาณทหารที่เสียชีวิตในสงครามโลกครั้งที่ 2 การแสดงออกของรัฐบาลญี่ปุ่นทำให้ชาติที่ได้รับผลกระทบจากกองทัพญี่ปุ่นในอดีตไม่พอใจอย่างมากโดยเฉพาะเกาหลีและจีน การเรียกร้องค่าชดเชยอย่างเป็นทางการจากญี่ปุ่น การต่อต้านเนื้อหาแบบเรียนประวัติศาสตร์ที่ญี่ปุ่นถูกโจมตีว่าบิดเบือนความจริง และการเรียกร้องค่าชดเชยให้แก่ comfort woman หรือ “หญิงบำเรอ” ชาวเกาหลี จีน และชาติอื่น ๆ ที่ถูกทหาร

ญี่ปุ่นบังคับข่มเหงทางเพศในค่ายทหารญี่ปุ่น ปัญหานี้ส่งผลต่อความสัมพันธ์ของประเทศเหล่านี้มาอย่างต่อเนื่อง

ทศวรรษ 2000 และทศวรรษ 2010 สังคมญี่ปุ่นมีการเปลี่ยนแปลงหลายประการ ตลอดทศวรรษ 2000 ญี่ปุ่นยังเผชิญกับภาวะเศรษฐกิจซบเซาต่อเนื่องยาวนาน แม้จะค่อย ๆฟื้นตัวแต่ไม่เจริญเติบโตเท่ากับทศวรรษ 1990 อีก และในทศวรรษนี้ญี่ปุ่นต้องพบกับปัญหาเศรษฐกิจโลกอีกครั้ง คือ วิกฤตแฮมเบอร์เกอร์ใน ค.ศ. 2008 ที่เกิดขึ้นจากตลาดหุ้นในสหรัฐอเมริกาและส่งผลไปทั่วโลก เศรษฐกิจญี่ปุ่นชะลอตัวอีกครั้ง ทำให้รัฐบาลญี่ปุ่นหันมาให้ความสำคัญอย่างจริงจังกับการสร้างวัฒนธรรมญี่ปุ่นให้เป็นสินค้าทางเศรษฐกิจเพื่อแก้ปัญหาภาวะเศรษฐกิจภายในประเทศ

ด้านความสัมพันธ์กับต่างประเทศในทศวรรษ 2000 และ 2010 ยังคงมีประเด็นการเมืองในความทรงจำเกี่ยวกับสงครามของญี่ปุ่นกับประเทศที่เคยตกเป็นเหยื่อของกองทัพญี่ปุ่นที่ยังคงเป็นข้อบาดหมางในด้านความสัมพันธ์ระหว่างประเทศเป็นระยะ ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับเพื่อนบ้านในเอเชียตะวันออกเฉียง คือ จีนและเกาหลีใต้ เพราะนอกจากประเด็นการเมืองในความทรงจำเกี่ยวกับสงครามแล้ว ยังมีประเด็นอื่น ๆ ในแต่ละช่วงเวลาที่ทำให้เกิดการตอบโต้กัน เช่น การไปเยือนศาลเจ้ายะสุคุนิของนายกรัฐมนตรีบางท่าน การรำลึกถึงผู้เสียชีวิตในสงคราม ประเด็นเนื้อหาในหนังสือเรียนประวัติศาสตร์ และข้อพิพาทเรื่องเขตแดน ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างญี่ปุ่นกับเพื่อนบ้านไม่ราบรื่นนัก โดยเฉพาะเมื่อครบรอบ 70 ปี การสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 2 ใน ค.ศ. 2015 บาดแผลทางประวัติศาสตร์จากยุคจักรวรรดินิยมญี่ปุ่นกลับมาเป็นที่อภิปรายกันอีกครั้ง และมีความพยายามเจรจากันระหว่าง

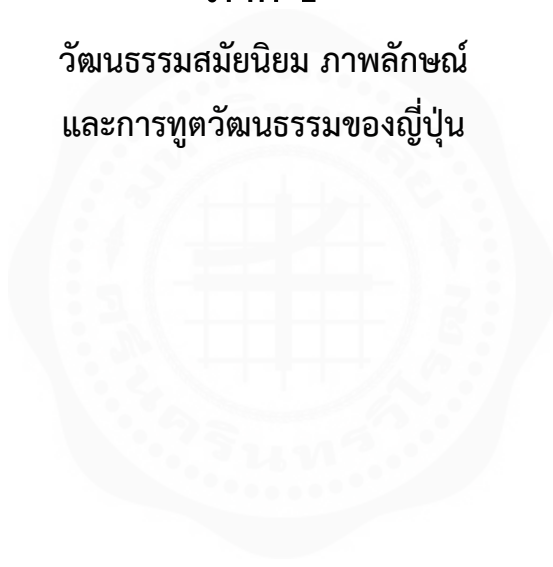
รัฐบาลเกาหลีใต้กับญี่ปุ่นเพื่อหาข้อสรุปการชดเชยให้หญิงบำเรอชาวเกาหลีในปีต่อมา

ด้านสังคม ภาวะเศรษฐกิจชะลอตัวยาวนาน และการเข้ามาแย่งส่วนแบ่งจากอุตสาหกรรมบันเทิงจากเกาหลีใต้และจีน ทำให้ญี่ปุ่นพยายามแสวงหารายได้เข้าประเทศ เริ่มด้วยนโยบายยกเว้นวีซ่าให้แก่นักท่องเที่ยวหลายชาติที่เริ่มขึ้นใน ค.ศ. 2013 เพื่อนำรายได้จากการท่องเที่ยวเข้ามาเสริมเศรษฐกิจ และกลับมาให้ความสำคัญกับการส่งออกสินค้าทางวัฒนธรรมมากขึ้นและจริงจังขึ้นด้วยการออกนโยบาย Cool Japan ใน ค.ศ. 2013 และใน ค.ศ. 2016 ในพิธีปิดการแข่งขันกีฬาโอลิมปิกที่บราซิลและญี่ปุ่นรับมอบการเป็นเจ้าภาพกีฬาโอลิมปิกที่จะจัดขึ้นที่กรุงโตเกียวใน ค.ศ. 2020 ญี่ปุ่นได้นำเสนอความเป็น ‘Cool and Modern Japan’ ซึ่งเป็นสิ่งที่ญี่ปุ่นพยายามแสดงความเป็นเอกลักษณ์ในแง่ทั้งความเป็นญี่ปุ่นและแง่วัฒนธรรมสมัยนิยม (J pop) ที่แตกต่างจาก K-pop ของเกาหลีใต้ ซึ่งวัฒนธรรมบันเทิงเกาหลีใต้กลายเป็นกระแสนิยมอย่างมาก หรือ K-wind แทนที่วัฒนธรรมบันเทิงของญี่ปุ่นตั้งแต่ทศวรรษ 2000 แต่ในต้น ค.ศ. 2020 โลกต้องเผชิญกับการระบาดใหญ่ของเชื้อไวรัสโควิด-19 ทำให้ทั้งโลกหยุดชะงัก ทั้งเศรษฐกิจ การเดินทางระหว่างประเทศ และญี่ปุ่นต้องเลื่อนการจัดกีฬาโอลิมปิกไปจัดในกลาง ค.ศ. 2021 โดยเป็นการจัดแบบไม่มีผู้ชมในสนามหรือจำกัดผู้ชม ทำให้ความคาดหวังว่าโอลิมปิกครั้งนี้จะช่วยกระตุ้นเศรษฐกิจญี่ปุ่นในทุกด้านไม่เป็นไปดังหวัง

จะเห็นได้ว่า ตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมาจนปัจจุบัน สังคมญี่ปุ่นเปลี่ยนแปลงอย่างมากในทุกด้าน โดยเป็นการเปลี่ยนแปลงจากความตกต่ำที่สุด ในประวัติศาสตร์ที่แพ้สงคราม ถูกยึดครอง บ้านเรือน เศรษฐกิจและอุตสาหกรรมเสียหายหนัก มาเป็นการเติบโตทางเศรษฐกิจจนกลายเป็นมหาอำนาจทางเศรษฐกิจ

ภาค 1

วัฒนธรรมสมัยนิยม ภาพลักษณ์
และการทูตวัฒนธรรมของญี่ปุ่น

วัฒนธรรมสมัยนิยมของญี่ปุ่น (Japan pop culture) หรือ เจ-ป๊อป (J-pop) เป็นความโดดเด่นหนึ่งของวัฒนธรรมญี่ปุ่นที่แพร่ไปยังนานาชาติ และกลายเป็นเครื่องมือทางวัฒนธรรมที่ญี่ปุ่นใช้สร้างภาพลักษณ์และความสัมพันธ์ทางการทูตวัฒนธรรมกับประเทศต่าง ๆ โดยเฉพาะตั้งแต่ทศวรรษ 1980 ซึ่งญี่ปุ่นได้ใช้นโยบายการทูตวัฒนธรรมและส่งออกวัฒนธรรมสมัยนิยมไปยังต่างประเทศเพื่อเผยแพร่วัฒนธรรม และสร้างภาพลักษณ์ที่ดีของญี่ปุ่นในสายตานานาชาติ ซึ่งเป็นไปตามแนวคิด soft power หรือ “อำนาจอย่างอ่อน” คือ การส่งอำนาจผ่านความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจ ค่านิยม และวัฒนธรรม

soft power เป็นแนวคิดที่เสนอโดยโจเซฟ นาย (Joseph Nye, 1990) เพื่ออธิบายเกี่ยวกับอำนาจของสหรัฐอเมริกา ที่ประสบความสำเร็จในการผลิตสินค้าทางวัฒนธรรมสู่ระบบทุนนิยมว่าไม่ใช่เป็นเพราะความเข้มแข็งทางด้านกำลังทหารหรือเศรษฐกิจเท่านั้น แต่ยังมี soft power ที่ประกอบไปด้วยวัฒนธรรม แนวคิดทางการเมือง และนโยบายต่างประเทศ ที่ประกอบเข้าด้วยกัน จนทำให้สามารถขยายอิทธิพลสู่ต่างประเทศได้อย่างราบรื่น โจเซฟ นาย ให้ความหมายว่า soft power คือ ความสามารถในการจูงใจผู้อื่นให้ได้ผลตามที่ต้องการมากกว่าที่จะใช้การลงโทษหรือรางวัลจูงใจ

โจเซฟ นาย ระบุว่าญี่ปุ่นเป็นประเทศที่มีศักยภาพด้าน soft power มากที่สุดในเอเชีย การนำญี่ปุ่นมาเปรียบเทียบกับสหรัฐอเมริกา นั้น โจเซฟ นายระบุว่า เนื่องจากญี่ปุ่นมีศักยภาพอยู่ในระดับเดียวกับสหรัฐอเมริกาและมีวัฒนธรรมที่มีเอกลักษณ์เด่นชัด ทำให้พบเห็นวัฒนธรรมญี่ปุ่นแทรกตัวอยู่ในสังคมอื่น ความเห็นของโจเซฟ นาย เป็นผลมาจากการที่ญี่ปุ่นเริ่มใช้นโยบายการทูตวัฒนธรรมอย่างจริงจังตั้งแต่กลางทศวรรษ 1970 และในต้นทศวรรษ 1980 ญี่ปุ่นได้เริ่มส่งออกอุตสาหกรรมบันเทิงออกสู่ตลาดภายนอกประเทศมากขึ้น เป็นการใช้ soft power ด้านวัฒนธรรมสมัยนิยม หรือ J-pop โดยใช้ทั้งอนิเมชัน (ภาพยนตร์การ์ตูน) มังงะ (การ์ตูนเล่ม) ละครโทรทัศน์ เพลง และวิดีโอเกม จุดประสงค์หลักของญี่ปุ่นในเวลานั้น คือ ใช้วัฒนธรรมเป็นเครื่องมือทางการทูตเพื่อสร้างภาพลักษณ์ที่ดีของญี่ปุ่น (Dabphet, 2019) เพราะก่อนหน้านั้นคือต้นทศวรรษ 1970 มีกระแสต่อต้านการครอบงำทางเศรษฐกิจของญี่ปุ่นในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ค่อนข้างรุนแรง

บทบาทของวัฒนธรรมสมัยนิยม

ญี่ปุ่นได้ชื่อว่าเป็นประเทศที่มีวัฒนธรรมสมัยนิยมที่หลากหลายและเป็นที่ยอมรับไปในหลายประเทศ pop culture ของญี่ปุ่นกลายเป็น soft power ในการสร้างความสัมพันธ์ทางการทูตวัฒนธรรม (cultural diplomacy) ของญี่ปุ่นกับนานาชาติ และเป็นอำนาจอย่างอ่อนที่ทรงพลังในการเผยแพร่วัฒนธรรมญี่ปุ่นไปยังประเทศต่าง ๆ การใช้นโยบายวัฒนธรรมสมัยนิยมหรือการทูตวัฒนธรรมช่วยสร้างภาพลักษณ์ที่ดีของญี่ปุ่น

ราชบัณฑิตยสภา (2552) นิยามคำว่า popular culture ว่าหมายถึง วัฒนธรรมสมัยนิยม หมายถึง วัฒนธรรมของคนส่วนใหญ่ซึ่งแพร่หลายมากกว่าและ

คนทั่วไปชื่นชอบ จึงเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า วัฒนธรรมมวลชน (mass culture) มักเกี่ยวกับความบันเทิง การกีฬา โทรทัศน์ ภาพยนตร์ และเพลงสมัยใหม่ ซึ่งแตกต่างจากวัฒนธรรมชั้นสูง (high culture) ของคนที่มีการศึกษาสูง เช่น ดนตรีคลาสสิก นวนิยายแบบลึกซึ้ง กวีนิพนธ์

ผู้เขียนมีความเห็นว่าคำที่มีความหมายตรงกว่าเมื่อกล่าวถึง popular culture คือคำว่า “วัฒนธรรมสมัยนิยม” ในงานนี้จึงจะใช้คำนี้และใช้คำทับศัพท์ว่า วัฒนธรรมป๊อป (pop) เพราะตามความหมายนั้นวัฒนธรรม pop เป็นวัฒนธรรมที่มีความเรียบง่าย ไม่มีเอกลักษณ์ตายตัว เป็นวัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงไปอยู่เสมอตามกระแสนิยมและยุคสมัย เป็นวัฒนธรรมที่แพร่หลายร่วมกันของกลุ่มคน แทรกซึมอยู่ในสังคม และได้สร้างสรรค์สิ่งใหม่ขึ้นมาเรื่อย ๆ เพื่อให้คนจำนวนมากชื่นชมได้ บางครั้งวัฒนธรรมสมัยนิยมคือการดึงความมีเอกลักษณ์มาผสมกับสิ่งอื่น ๆ เข้าด้วยกัน เช่น การนำเสนอลักษณะเฉพาะของสังคมตนเองผ่านผลงานทางวัฒนธรรม เรียกได้ว่าการดำรงอยู่ของวัฒนธรรมนี้ขึ้นกับความนิยมส่วนมากของประชาชน และในแต่ละสังคมจะมีวัฒนธรรมสมัยนิยมเป็นของตนเอง

วัฒนธรรมสมัยนิยมเริ่มได้รับการนิยามในทศวรรษ 1950 Browne (1972) ระบุว่า เป็นวัฒนธรรมของคนหนุ่มมากที่เกี่ยวกับชีวิตประจำวัน ไม่ใช่วัฒนธรรมของคนชั้นสูง และไม่ใช่วัฒนธรรมพื้นบ้าน แต่เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมของมวลชนที่เกี่ยวข้องทั้งกับวัฒนธรรมชั้นสูง วัฒนธรรมพื้นบ้าน และเกี่ยวข้องกับคนในสังคม วัฒนธรรมสมัยนิยมของหลายประเทศเป็นที่นิยมมาตั้งแต่หลังสงคราม เช่น ภาพยนตร์ฮอลลีวูดที่มีบทบาทในการสร้างภาพลักษณ์ของสหรัฐอเมริกาในช่วงสงครามเย็น และวัฒนธรรมสมัยนิยมของหลายประเทศแพร่หลายมากขึ้นตั้งแต่ทศวรรษ 1980 เป็นต้นมา ผ่านสื่อทางวัฒนธรรม เช่น ภาพยนตร์ เพลง รายการ

โทรทัศน์ การ์ตูน นิตยสารบันเทิงและแฟชั่น ซึ่งสอดคล้องกับการขยายตัวของธุรกิจ โทรคมนาคม โดยเฉพาะอุตสาหกรรมโทรทัศน์ที่ขยายตัวมากขึ้นในทศวรรษนี้ ทำให้ วัฒนธรรมสมัยนิยมที่เดิมเผยแพร่ผ่านสื่อภาพยนตร์เป็นหลักเผยแพร่ผ่านสื่อ โทรทัศน์มากขึ้น

การที่โทรทัศน์เป็นสื่อที่มีอยู่แทบทุกครัวเรือนทำให้วัฒนธรรมบันเทิงจาก ประเทศต่าง ๆ เข้าถึงประชาชนหม่มาก รวมถึงในยุคนี้ได้เกิดธุรกิจร้านเช่าวิดีโอ ภาพยนตร์ ทำให้วัฒนธรรมบันเทิงทั้งจากโลกฮอลลีวูดและจากญี่ปุ่นแพร่หลายและ เพิ่มความนิยมวัฒนธรรมสมัยนิยมจากต่างประเทศมากขึ้น การสื่อสารทาง วัฒนธรรมผ่านการชมรายการโทรทัศน์ ภาพยนตร์ การชมคอนเสิร์ตจากศิลปิน ต่างชาติ การอ่านนิตยสารต่างประเทศ ซึ่งไม่ได้จำกัดว่าเป็นกระแสวัฒนธรรมใด วัฒนธรรมหนึ่ง แต่เป็นวัฒนธรรมและสินค้าทางวัฒนธรรมที่มาจากหลากหลาย ประเทศ ทำให้เกิดการส่งผ่านทางวัฒนธรรมระหว่างกัน (Payne, 2003)

การสร้างภาพลักษณ์ผ่านการทูตวัฒนธรรม

ญี่ปุ่นเป็นประเทศที่มีลักษณะเด่นทางวัฒนธรรม คือ เป็นชาติที่รับและปรับ วัฒนธรรมภายนอกมาใช้ในสังคมญี่ปุ่นได้อย่างกลมกลืนมาตั้งแต่อดีต ดังจะเห็นได้ จากการดัดแปลงตัวอักษรจากจีน การรับศาสนาพุทธมหายานเข้ามาผสมผสานกับ ความเชื่อญี่ปุ่นแบบเดิมจนเกิดเป็นลัทธิใหม่ หรือในคริสต์ศตวรรษที่ 19 ญี่ปุ่น ปรับปรุงประเทศตามแบบชาติตะวันตกทั้งในเรื่องวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี การเมือง การปกครอง เศรษฐกิจ วัฒนธรรม วิถีชีวิต แต่ยังคงรักษาวัฒนธรรมของตนไว้ได้ การที่ญี่ปุ่นรับวัฒนธรรมภายนอกและนำมาปรับปรุงให้เข้ากับสภาพสังคมของตนเอง สะท้อนถึงลักษณะเด่นซึ่งเป็นพื้นฐานของวัฒนธรรมญี่ปุ่น คือ มีความสามารถในการ

ดัดแปลงให้เหมาะสมและปรับเปลี่ยนให้กลายเป็นวัฒนธรรมของญี่ปุ่น¹ และญี่ปุ่นได้ใช้วัฒนธรรมนี้เป็นสื่อทางการทูตและการสร้างภาพลักษณ์ในเวทีระหว่างประเทศ

การทูตวัฒนธรรมเป็นนโยบายสำคัญในการสร้างภาพลักษณ์ของประเทศหนึ่ง ๆ การทูตวัฒนธรรมนับเป็นยุทธศาสตร์การต่างประเทศที่สำคัญของญี่ปุ่นในการสร้างภาพลักษณ์ใหม่ของประเทศตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เพื่อสร้างภาพลักษณ์ด้านบวกและเพื่อให้บรรลุเป้าหมายทางการเมืองหรืออื่น ๆ ญี่ปุ่นได้ใช้การทูตวัฒนธรรมอย่างต่อเนื่องในการสื่อสารกับนานาชาติ

การใช้การทูตวัฒนธรรมของญี่ปุ่นมีขึ้นตั้งแต่ทศวรรษ 1920 ในช่วงที่ญี่ปุ่นกำลังขยายอิทธิพลในแมนจูเรียของจีนและใช้สื่อสารกับอาณานิคมของตน คือ ไต้หวันและเกาหลี แต่หยุดชะงักไปในทศวรรษ 1930 เมื่อลัทธิทหารนิยมมีอิทธิพลในสังคมและญี่ปุ่นเข้าสู่สงครามมหาเอเชียบูรพา ในทศวรรษที่ 1950 ญี่ปุ่นได้นำการทูตวัฒนธรรมมาใช้เพื่อปรับเปลี่ยนภาพลักษณ์ของประเทศ และนโยบายนี้กลายเป็นนโยบายหลักของประเทศตั้งแต่ทศวรรษที่ 1980

วัฒนธรรมสมัยนิยมของญี่ปุ่นนั้นมีหลายประเภท ได้แก่ อาหาร ภาพยนตร์ ละครโทรทัศน์ การ์ตูน (ทั้งมังงะคือการ์ตูนเล่ม และอนิเมะคือภาพยนตร์การ์ตูน) เพลงและนักร้อง แฟชั่น และเกม การใช้นโยบายการทูตวัฒนธรรมทำให้ญี่ปุ่นสามารถเปลี่ยนภาพลักษณ์ของประเทศ แทรกซึมทางวัฒนธรรม และเพิ่มความสำคัญของอิทธิพลตนเองไปพร้อมกันอย่างกลมกลืน

¹ งานสำคัญในการศึกษาความคิดของคนญี่ปุ่นและการเลือกรับปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมในศตวรรษที่ 18-19 คือ หนังสือเรื่อง *โลกทัศน์ญี่ปุ่น* (2526) ของแมริอุส บี.แจนเสน. แปลจาก *Japan and Its World*. วุฒิชัย มูลศิลป์ บรรณาธิการแปล.

~ ญี่ปุ่นหลังสงคราม :

“ดินแดนแห่งสันติสุขและวัฒนธรรมที่งดงาม”~

หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 สิ้นสุดลง แม้ญี่ปุ่นจะเป็นฝ่ายผู้แพ้ในสงคราม และมีภาพของความสูญเสียจากการถูกระเบิดปรมาณู แต่ในสายตาของนานาชาติ โดยเฉพาะชาติที่เคยถูกกองทัพญี่ปุ่นขยายอำนาจเข้าไป ยังคงมองภาพญี่ปุ่นว่าเป็นชาติที่กระหายสงครามและโหดร้าย ภาพลักษณ์ที่เป็นลบนี้ทำให้ญี่ปุ่นพยายามเปลี่ยนแปลงภาพในความทรงจำของนานาชาติ

เมื่อได้รับเอกราชใน ค.ศ. 1952 ญี่ปุ่นเริ่มดำเนินการทางการทูตเพื่อลดความรู้สึกต่อต้านญี่ปุ่นลง โดยพยายามเปลี่ยนภาพลักษณ์ญี่ปุ่นสู่การเป็นประเทศที่สงบสุข สวยงาม มีประวัติศาสตร์ที่เก่าแก่ และวัฒนธรรมที่งดงาม ตลอดจนมีสถานที่ทางธรรมชาติที่สวยงาม ดังนั้น วัฒนธรรมจึงเป็นสิ่งสำคัญในการประชาสัมพันธ์ภาพลักษณ์ใหม่นี้ ภาพตัวแทนของความเป็นญี่ปุ่นที่สื่อสารออกมาจึงมักเป็นภาพวัฒนธรรมประเพณี เช่น การจัดดอกไม้ พิธีชงชา ภาพสตรีในชุดกิโมโน และภาพทิวทัศน์ เช่น ภูเขาฟูจิ ดอกซากุระ ออนเซน และภาพทางวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ เช่น วัดเก่าแก่ พระพุทธรูป ภาพเหล่านี้ได้รับตีพิมพ์ในหนังสือท่องเที่ยวหรือแผ่นประชาสัมพันธ์เพื่อสร้างภาพลักษณ์ใหม่ของญี่ปุ่นจากภาพที่ก้าวร้าวในยุคทหารนิยม สู่ภาพของชาติที่มีสันติสุข มีวัฒนธรรมประเพณีสวยงาม แต่วัฒนธรรมบางอย่าง เช่น ละครคาบูกิ และภาพซามูไร ไม่ได้รับการเผยแพร่ Ogoura (2008) วิเคราะห์ว่าเพราะเกี่ยวข้องกับภาพลักษณ์ในสมัยศักดินาและลัทธิทหารนิยม

ภาพที่ 1 ภาพวาดวัดคิโยมิตสึ
เมืองเกียวโต (ถ่ายโดยผู้เขียน)

ภาพที่ 2 ภาพโปสเตอร์บ้านแบบโบราณของญี่ปุ่น (ถ่ายโดยผู้เขียน)

~ ญี่ปุ่นทศวรรษ 1960: การกลับสู่เวทีโลก~

ตั้งแต่ทศวรรษ 1950 นโยบายหลักของญี่ปุ่น คือ เน้นพัฒนาเศรษฐกิจ ไม่ยุ่งเกี่ยวกับความขัดแย้งระหว่างประเทศ งบประมาณส่วนใหญ่นำไปใช้ในการพัฒนาประเทศและส่งเสริมเศรษฐกิจ ทำให้ญี่ปุ่นพัฒนาได้อย่างรวดเร็ว ในทศวรรษ 1960 ญี่ปุ่นนำเสนอภาพลักษณ์ของการเป็นชาติที่มีความเจริญทางเศรษฐกิจและเทคโนโลยีที่ก้าวหน้า โดยใน ค.ศ.1964 มีเหตุการณ์สำคัญสำหรับญี่ปุ่น 2 เหตุการณ์ที่เน้นย้ำภาพลักษณ์นี้ของญี่ปุ่นสู่นานาชาติ ได้แก่ การเปิดการเดินรถไฟชินคันเซ็น (Shinkansen) ครั้งแรกเมื่อวันที่ 1 ตุลาคม และการเป็นเจ้าภาพกีฬาโอลิมปิก ระหว่างวันที่ 10-24 ตุลาคม

การเปิดเดินรถไฟชินคันเซ็นมีความสำคัญในแง่ที่แสดงให้เห็นภาพลักษณ์ของญี่ปุ่นว่ามีความก้าวหน้าด้านเทคโนโลยีอันดับต้นของโลก ส่วนการเป็นเจ้าภาพกีฬาโอลิมปิกนั้น ญี่ปุ่นได้สร้างสาธารณูปโภคและสิ่งแวดล้อมต่างๆ เพื่อแสดงความพร้อมของญี่ปุ่น เช่น สนามกีฬาที่ออกแบบอย่างสวยงามทันสมัย รถไฟ การจัดการผังเมือง การเป็นเจ้าภาพกีฬาโอลิมปิกนับเป็นสิ่งยืนยันว่าญี่ปุ่นได้กลับสู่เวทีโลกอย่างสมบูรณ์ และแสดงให้เห็นนานาชาติเห็นว่าญี่ปุ่นเป็น “ชาตินักฟื้นฟู” ซึ่งคริสโตเฟอร์ ฮาร์ดิง (Christopher Harding) นักประวัติศาสตร์วัฒนธรรมญี่ปุ่น กล่าวว่าโอลิมปิก 1964 ทำให้ญี่ปุ่นฟื้นฟูสถานะของตนในเวทีโลก จากการเป็นชาติที่ไม่ได้รับการยอมรับจากนานาชาติ (pariah state) อันเป็นผลจากสงครามโลกครั้งที่ 2 สู่สถานการณ์เป็นรัฐที่เป็นผู้นำทางเทคโนโลยี (กนกนันท์ ฐุปะเตมีย์. 2564: 11) โตเกียวโอลิมปิก 1964 ทำให้ญี่ปุ่นได้เผยแพร่ภาพลักษณ์ในฐานะชาติที่มีสันติสุข มีเศรษฐกิจและเทคโนโลยีเจริญก้าวหน้าสู่นานาชาติ ซึ่งนอกจากแสดงความสำเร็จของ

ญี่ปุ่นที่ฟื้นตัวจากยุคหลังสงครามได้อย่างรวดเร็วแล้ว สิ่งสำคัญคือทำให้เกิดความภาคภูมิใจในหมู่ชาวญี่ปุ่นอย่างยิ่ง (Jansen, 2000: 720)

นอกจากนี้ในโตเกียวโอลิมปิก 1964 ญี่ปุ่นได้ออกแบบสัญลักษณ์เพื่อสร้างความเป็นสากลในการต้อนรับนักกีฬาและนักท่องเที่ยวต่างชาติ เผยแพร่ในแผนที่ประเทศญี่ปุ่น สนามบิน และออกแบบสัญลักษณ์ของกีฬาประเภทต่างๆ ที่เรียกว่า พิกโตแกรม (pictograms) เป็นกรอบสี่เหลี่ยมมีสัญลักษณ์รูปนักกีฬา การใช้ภาพกราฟิกเพื่อถ่ายทอดข้อมูลมีการทดลองใช้ครั้งแรกในงานโอลิมปิกที่ลอนดอนใน ค.ศ. 1948 ซึ่งภาพมีขนาดค่อนข้างเล็กและใช้เพียงแคเป็นภาพประกอบของกีฬาประเภทต่าง ๆ เท่านั้น

เมื่อญี่ปุ่นได้รับเลือกให้เป็นเจ้าภาพกีฬาโอลิมปิก ค.ศ. 1964 นับเป็นครั้งแรกที่ชาติเอเชียได้รับเลือกเป็นเจ้าภาพ ความท้าทายคือการทำให้ชาวต่างชาติเข้าถึงความเป็นญี่ปุ่นได้และเข้าใจกันได้ง่ายระหว่างญี่ปุ่นที่มีภาษาและวัฒนธรรมที่มีลักษณะเฉพาะของตนกับนานาชาติ ทำให้มีการคิดค้นระบบสัญลักษณ์ที่จะสื่อสารได้อย่างเป็นสากล ทีมนักออกแบบนำโดยมาซารุ คัตสึมิ และ โยชิโระ ยามาซิตะ นักออกแบบกราฟิก จึงออกแบบสัญลักษณ์ภาพประกอบที่เป็นภาพที่เข้าใจง่ายจำนวน 20 ภาพ สำหรับกีฬาแต่ละประเภท มีสัญลักษณ์ของกีฬาเช่น ยูโด วាយน้ำ และฟันดาบ เป็นหนึ่งในสิ่งที่ดีเด่นที่สุด รวมถึงสัญลักษณ์ภาพประกอบเพิ่มเติมอีก 39 ภาพสำหรับข้อมูลประเภทต่าง ๆ ตั้งแต่สัญลักษณ์สำหรับสถานีปฐมพยาบาลไปจนถึงธนาคาร ตู้โทรศัพท์ และสุขา

ภาพสัญลักษณ์นี้ได้เป็นต้นแบบที่เจ้าภาพกีฬาโอลิมปิกในครั้งต่อ ๆ มานำไปใช้และพัฒนาในรูปแบบเรื่อยมา การใช้ภาพสัญลักษณ์ในรูปแบบนี้เป็นที่นิยมอย่างรวดเร็วไปยังภาพที่ใช้ร่วมกันในการสื่อสารสิ่งอำนวยความสะดวกและบริการ

ต่างๆ ในชีวิตประจำวันทั่วโลก นักวิจารณ์การออกแบบกล่าวว่าสัญลักษณ์ภาพของงานกีฬาโอลิมปิกที่กรุงโตเกียว ค.ศ. 1964 ได้เปลี่ยนแปลงแนวคิดของการออกแบบกราฟิกอย่างถาวร และเป็นหนึ่งในก้าวแรก ๆ ที่นำไปสู่การแทนที่คำด้วยภาพบนเวทีโลก (Sarah C. Rich. 2012: Online; Julian Ryall. Online)

เมื่อญี่ปุ่นได้กลับมาเป็นเจ้าภาพกีฬาโอลิมปิกอีกครั้งใน ค.ศ. 2020 สัญลักษณ์พิกโตแกรมได้มีบทบาทอีกครั้งในพิธีเปิดโตเกียวโอลิมปิกใน ค.ศ. 2021 ที่มีการแสดงเป็นรูปสัญลักษณ์นี้ ซึ่งแสดงความเป็นสากลของญี่ปุ่นและสื่อถึงความหลากหลายทางวัฒนธรรมสากลที่สื่อสารกันได้เข้าใจ ซึ่งกนกนันท ฐปะเตมีย์ (2564: 19) เห็นว่าเป็นการสื่อว่าญี่ปุ่นกลับเข้าสู่สังคมโลกเต็มรูปแบบ แต่ผู้เขียนมีความเห็นว่าอาจตีความได้อีกว่า โตเกียวโอลิมปิก 2021 เป็นการเน้นย้ำว่าโลกกลับมาสู่ภาวะปกติหลังการแพร่ระบาดของโรคระบาดโควิด-19 แม้การจัดการแข่งขันยังต้องควบคุมเรื่องความปลอดภัยและจำกัดจำนวนผู้ชมก็ตาม

~ ญี่ปุ่นทศวรรษ 1970:

“ญี่ปุ่นที่ก้าวหน้าทางเทคโนโลยีและเศรษฐกิจ” ~

ในทศวรรษ 1970 การทูตวัฒนธรรมกลายเป็นนโยบายที่มีความสำคัญต่อญี่ปุ่นมากขึ้น เพราะการขยายตัวและได้เปรียบทางเศรษฐกิจในตลาดต่างประเทศตั้งแต่ปลายทศวรรษ 1960 และต้นทศวรรษ 1970 ทำให้ญี่ปุ่นกลายเป็นชาติที่เศรษฐกิจเติบโตเป็นอันดับสองของโลก สินค้าส่งออกของญี่ปุ่นโดยเฉพาะสินค้าอุตสาหกรรมหนักประเภทรถยนต์ เครื่องไฟฟ้า เครื่องจักร ส่งออกไปขายยังในประเทศต่าง ๆ ญี่ปุ่นได้เปรียบดุลการค้าทั้งกับสหรัฐอเมริกา ประเทศในยุโรป และโดยเฉพาะในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แต่การที่เน้นเศรษฐกิจเป็นหลักทำให้ญี่ปุ่นเริ่ม

ถูกต้องด้านจากหลายประเทศที่มองว่าญี่ปุ่นเอาเปรียบทั้งในด้านเศรษฐกิจและด้านการเมืองระหว่างประเทศ เช่น การขัดแย้งทางเศรษฐกิจกับสหรัฐอเมริกา เพราะสหรัฐอเมริกาขาดดุลการค้ากับญี่ปุ่นมาก ส่วนด้านการเมืองระหว่างประเทศญี่ปุ่นถูกโจมตีว่าไม่ร่วมรับผิดชอบด้านสันติภาพของโลก ซึ่งญี่ปุ่นอ้างว่าเป็นเพราะรัฐธรรมนูญมาตรา 9 ที่ทำให้ญี่ปุ่นไม่มีกองทัพ และนโยบายการต่างประเทศที่ญี่ปุ่นจะไม่ยุ่งเกี่ยวกับความขัดแย้งระหว่างประเทศ แต่ญี่ปุ่นมีส่วนร่วมกับการสันติภาพโลกผ่านการมอบเงินบริจาคให้สหประชาชาติแทน

การที่เศรษฐกิจญี่ปุ่นขยายตัว ทำให้ออกจากมีสินค้าอุตสาหกรรมของญี่ปุ่นส่งออกไปยังตลาดต่างประเทศจำนวนมากแล้ว ญี่ปุ่นยังเข้าไปลงทุนในประเทศต่าง ๆ ที่มีค่าแรงและวัตถุดิบราคาถูกเพื่อใช้เป็นฐานการผลิตในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เช่น ประเทศไทย อินโดนีเซีย ฟิลิปปินส์ และมีอำนาจการต่อรองมากเพราะมีนักลงทุนชาวญี่ปุ่นจำนวนมากในประเทศเหล่านี้ มีการรวมกลุ่มนักลงทุนชาวญี่ปุ่น เช่น หอการค้าญี่ปุ่น และรัฐบาลญี่ปุ่นยังกำหนดนโยบายที่ส่งเสริมการส่งออก ควบคุมสินค้านำเข้า ทำให้สินค้าของต่างชาติขายในญี่ปุ่นได้น้อย ขณะที่สินค้าอุตสาหกรรมของญี่ปุ่น เช่น รถยนต์ เครื่องใช้ไฟฟ้า เป็นที่ต้องการของตลาดต่างชาติ นอกจากนี้บริษัทญี่ปุ่นยังควบคุมในตลาดที่สำคัญอย่างการขนส่งและการประกันภัย ทำให้ได้ดุลการค้าประเทศคู่ค้าอย่างมาก ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ญี่ปุ่นได้รับเสียงวิพากษ์วิจารณ์มากขึ้น และถูกมองเป็นภัยคุกคามทางเศรษฐกิจเหมือนที่เคยคุกคามทางทหารในช่วงสงครามโลก (Hashimoto, 2011: 4)

ญี่ปุ่นรับตักตวงโอกาสในช่วงเวลาที่เศรษฐกิจของตนกำลังก้าวขึ้นสู่ขีดสุดในช่วงทศวรรษที่ 1970-1980 โดยการวางเงินเดิมพันในการลงทุนยังต่างประเทศซึ่งได้ผลตอบแทนเป็นอย่างดี เพราะนอกจากญี่ปุ่นจะสามารถเปิดตลาดสินค้าใหม่ได้

แล้ว ประชาชนในประเทศยังโล่งใจกับปัญหาสภาพที่จะลดลงเนื่องจากแหล่งอุตสาหกรรมต้นเหตุของพิษภัยต่าง ๆ ถูกโอนย้ายไปไกลห่างจากตัว

ตารางที่ 1 การลงทุนของญี่ปุ่นในเอเชีย รวบรวมระหว่างปี 1951-1985

ประเทศ	จำนวน กิจการ	จำนวนเงิน (ล้านเหรียญ สหรัฐฯ)	สัดส่วน (%)
ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียง ใต้			16.1
อินโดนีเซีย	1,381	8,423	10.1
สิงคโปร์	1,775	2,269	2.7
มาเลเซีย	939	1,125	1.3
ฟิลิปปินส์	624	892	1.1
ไทย	1,053	760	0.9
ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียง			6.7
ฮ่องกง	2,405	2,931	3.5
เกาหลีใต้	1,282	1,683	2.0
ไต้หวัน	1,453	761	0.9
จีน	1,211	287	0.3
ประเทศอื่น ๆ ในเอเชีย	407	332	0.3
รวม	12,530	19,463	22.8
			(จากสัดส่วน 100 ทั่วโลก)

ที่มา: ปรับจาก เขียน จีระวิทย์และไชยวัฒน์ คำชู. (2530). *ญี่ปุ่นศึกษา*. หน้า 216.

จากตารางที่ 1 แสดงให้เห็นว่าสัดส่วนของการลงทุนของญี่ปุ่นในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีสัดส่วนมากกว่าพื้นที่อื่นอย่างเห็นได้ชัด แม้จะมีจำนวนกิจการน้อยกว่า แต่เงินทุนของญี่ปุ่นที่หมุนเวียนอยู่ในภูมิภาคนี้เป็นรองเพียงแค่ภูมิภาคอเมริกาซึ่งเป็นแหล่งรายได้หลักของญี่ปุ่นเท่านั้น นอกจากนี้ผลตอบแทนมหาศาลจากการดำเนินธุรกิจในต่างประเทศของญี่ปุ่นยังทำให้ญี่ปุ่นได้รับการยกย่องให้เป็นต้นแบบแห่งความสำเร็จของเอเชียที่ประเทศซึ่งกำลังพัฒนาควรดำเนินนโยบายเศรษฐกิจตามอย่าง อีกทั้งการช่วยเหลือด้านเศรษฐกิจและวิชาการแก่ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ซึ่งส่วนมากจะเป็นการช่วยเหลือแบบให้เปล่า เช่น การมอบเครื่องจักรกลให้ และความช่วยเหลือทางวิชาการ เช่น การจัดการฝึกอบรมโดยผู้เชี่ยวชาญ หรือการปล่อยสินเชื่อ และเงินกู้ต่าง ๆ ตามเงื่อนไข ยังมีส่วนในการทำให้ประเทศในภูมิภาคนี้ที่เคยถูกญี่ปุ่นรุกรานและปกครองในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ยอมเปิดรับญี่ปุ่นอย่างเต็มใจ

การที่นานาประเทศดำเนินรอยตามระบบบริหารจัดการแบบญี่ปุ่นเช่นนี้ ถูกนิยามว่าเป็น กระบวนการ “Japanization” หรือ “กระบวนการทำให้เป็นแบบญี่ปุ่น” เพื่อสร้างหนทางสู่ความก้าวหน้าด้านเศรษฐกิจเหมือนกับที่ญี่ปุ่นเคยทำได้ (วีชรา สุขะระ. 2554: 23) ปราบฏการณ์นี้เรียกว่าเป็นการขยายอิทธิพลตามแนวคิด soft power ในรูปแบบหนึ่งของญี่ปุ่นในทศวรรษ 1970-1980 และสามารถนำมาอธิบายการขยายบทบาทของญี่ปุ่นในมุมมองด้านสังคมและวัฒนธรรมที่จะค่อย ๆ เข้ามามีอิทธิพลหลังญี่ปุ่นประสบความสำเร็จในทางเศรษฐกิจได้ด้วยเช่นกัน

ดังตัวอย่างกรณีประเทศไทยซึ่งเป็นแหล่งลงทุนอันดับสามของญี่ปุ่นในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ที่เปิดรับอิทธิพลทางเศรษฐกิจและสังคมจากญี่ปุ่นมาเป็นเวลาหลายทศวรรษ ชูซุกิ โนริยุกิ (Zuzuki Noriyuki) ใน บทความเรื่อง

Japanization in Thailand in the Age of Globalization (2008) กล่าวว่า กระแสโลกาภิวัตน์ของโลกทำให้เกิดกระบวนการทำให้เป็นแบบญี่ปุ่น (Japanization) ในประเทศไทย ช่วงแรกคนไทยบริโภคเพียงสินค้าญี่ปุ่นที่เป็นเครื่องอำนวยความสะดวก เช่น รถยนต์ เครื่องใช้ไฟฟ้า แต่ในครึ่งหลังของทศวรรษที่ 1970 เป็นต้นมาก็เริ่มบริโภคสินค้าทางวัฒนธรรมมากขึ้น และเปลี่ยนไปสู่การบริโภค ภาพลักษณ์ความเป็นญี่ปุ่นในช่วงปลายของทศวรรษที่ 1990 (กัญญาพันธุ์ พจนะลาวัณย์. 2559: 30) จะเห็นได้ว่าความสัมพันธ์ที่เกื้อหนุนกันระหว่างญี่ปุ่นและประเทศไทยซึ่งเริ่มต้นจากประเด็นทางเศรษฐกิจนั้น ก่อให้เกิดความเชื่อมโยงถึงความสัมพันธ์ในสังคมและวัฒนธรรมด้วย วัฒนธรรมญี่ปุ่นจึงสามารถหยั่งรากลึกและแทรกซึมอยู่ในสังคมไทยได้จนถึงปัจจุบัน

ก่อนที่กระแสญี่ปุ่นจะเป็นที่นิยมในสังคมไทยนั้น จุดเริ่มต้นของกระแสวัฒนธรรมสมัยนิยมในประเทศไทยนั้นมาจากการเปิดรับวัฒนธรรมแบบตะวันตก คือ วัฒนธรรมอเมริกัน ที่เข้ามามีอิทธิพลในสังคมไทยอย่างมากหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา ซึ่งเกิดจากความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดทางการเมืองและการทหารระหว่างไทยกับสหรัฐฯ ในช่วงสงครามเย็น ทำให้วัฒนธรรมอเมริกันเข้ามาในประเทศไทยหลายด้าน ที่เป็นวัฒนธรรมบันเทิง เช่น ภาพยนตร์ฮอลลีวูด การ์ตูนซูเปอร์ฮีโร่ ดนตรีอเมริกัน แฟชั่น จึงมีคำเรียกว่า “การทำให้เป็นอเมริกัน (Americanization)” เกิดขึ้นในสังคมที่สินค้าทางวัฒนธรรมของสหรัฐอเมริกาเข้ามามีอิทธิพล เช่น การที่ประชาชนต่างมีรถยนต์ขับ มีโทรทัศน์ใช้ มีวิทยุฟัง และสวมใส่เสื้อผ้าตามสมัย ซึ่งมีมาตรฐานเดียวกันทั้งหมดเนื่องจากผ่านกรรมวิธีผลิตซ้ำ ๆ ในรูปแบบเดียวกันเพื่อตอบสนองคนหมู่มากในเวลาอันรวดเร็ว

วัฒนธรรมแบบใหม่จึงเกิดขึ้นโดยมีสหรัฐอเมริกาเป็นแบบอย่าง และมีการเผยแพร่อย่างเป็นระบบด้วยความร่วมมือจากรัฐบาลและเอกชน (นฤพนธ์ ดั่งวิเศษ. 2549: 26) โดยเฉพาะเมื่อมีการทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติของประเทศไทยฉบับแรก พ.ศ. 2504-2509 (ค.ศ. 1961-1966) ในสมัยรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ จุดมุ่งหมายของแผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับนี้ คือ การให้ทุนท้องถิ่นประสานกับกลุ่มทุนต่างชาติ แล้วผลักดันให้มีการพัฒนาอุตสาหกรรมขั้นต้นอย่างรวดเร็ว วัฒนธรรมอเมริกันจึงแทรกซึมเข้าสู่สังคมไทยได้อย่างรวดเร็วด้วยการชักนำจากภาครัฐ (วจนา วรรณยางกูร และพิมพ์ชนก พุกสุข. 2558: ออนไลน์)

ส่วนอิทธิพลของญี่ปุ่นนั้น เป็นผลสืบเนื่องจากนโยบายเร่งพัฒนาภาคอุตสาหกรรมในประเทศไทยและการส่งเสริมการลงทุนจากต่างชาติ มีส่วนสำคัญในการเชื้อเชิญให้นักลงทุนญี่ปุ่นเข้ามาทำกิจการในไทย หลังจากนั้นผู้ประกอบการวิสาหกิจรายย่อยนอกเหนือจากรัฐบาลจึงเพิ่มขึ้น ในช่วง ค.ศ. 1960-1982 พบว่าการลงทุนของญี่ปุ่นในไทยมีมูลค่าประมาณ 2,086 ล้านบาท สูงกว่าสหรัฐอเมริกาซึ่งมีมูลค่าประมาณ 1,099 ล้านบาท ถึงสองเท่าตัว ซึ่งจำนวนมากกว่าครึ่งเป็นการลงทุนในหมวดเครื่องจักรไฟฟ้าและผลิตภัณฑ์เคมี สินค้าอำนวยความสะดวกจากญี่ปุ่นจำพวกเครื่องใช้ไฟฟ้าจึงได้เข้ามามีบทบาทในชีวิตประจำวันของชาวไทยจนกลายเป็นกระแสนิยมแทบทุกครัวเรือน และอิทธิพลที่เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องนี้เองที่ก่อให้เกิดปัญหาตามมา เช่น ปัญหาขาดดุลการค้า ปัญหาการล้มละลายของอุตสาหกรรมขนาดย่อมและขนาดกลางในประเทศ และปัญหาการสูญเสียทรัพยากรธรรมชาติ ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นนี้ ก่อให้เกิดความรู้สึกรังเกียจและไม่พอใจต่อแนวทางการหาผลประโยชน์แต่ฝ่ายเดียวของญี่ปุ่นในหมู่ประชาชน

ภาพพจน์ของ “สัตว์เศรษฐกิจ” ที่ญี่ปุ่นถูกมองในขณะนั้น (ประเสริฐ จิตติวัฒนพงศ์. 2533: 179)

ความกังวลทางเศรษฐกิจทำให้เกิดกระแสและการเคลื่อนไหวต่อต้านสินค้าญี่ปุ่นในหลายประเทศในต้นทศวรรษ 1970 เช่น ในประเทศไทย อินโดนีเซีย ซึ่งขาดดุลการค้ากับญี่ปุ่นมาโดยตลอด ประเทศไทยมีความพยายามเจรจาเพื่อหาทางแก้ปัญหาขึ้นมาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ ค.ศ. 1968 แต่ยังไม่สามารถแก้ปัญหาไม่ได้ทำให้ไทยขาดดุลการค้าต่อเนื่อง เช่น ค.ศ. 1970 ขาดดุลมูลค่า 6,337 ล้านบาท ค.ศ. 1971 ขาดดุล 5,816 ล้านบาท เป็นต้น (สุธี ประศาสตร์เศรษฐ์. 2525: 80) และมีการเขียนบทความเพื่อต่อต้านอิทธิพลทางเศรษฐกิจของญี่ปุ่นในหนังสือพิมพ์และวารสาร ที่สำคัญคือ *วารสารสังคมศาสตร์ปริทัศน์ ฉบับภัยเหลือง* (ภาคแรก ฉบับเดือนเมษายน พ.ศ. 2515/ค.ศ. 1972) ที่เน้นวิจารณ์ญี่ปุ่นเรื่องวัฒนธรรม ส่วนภาคสอง ฉบับเดือนมีนาคม พ.ศ. 2517 วิเคราะห์การประกอบธุรกิจของญี่ปุ่นที่ทำให้ได้เปรียบดุลการค้าว่าเกิดจากการที่สัดส่วนการร่วมทุนเป็นคนญี่ปุ่นมากกว่าไทย การให้สินบนเพื่อทำธุรกิจ การที่ญี่ปุ่นเน้นแสวงหาผลประโยชน์เป็นหลัก และมีการรวมกลุ่มกันเพื่อต่อรองการค้าทำให้ญี่ปุ่นได้เปรียบ และผลจากการได้เปรียบทางเศรษฐกิจนี้ส่งผลต่อปัญหาสิ่งแวดล้อมในไทยจากการผลิตสินค้าอุตสาหกรรมของญี่ปุ่น และในภาคสาม ฉบับเดือนสิงหาคม-ธันวาคม 2518 วิวิจารณ์ญี่ปุ่นทั้งในด้านเศรษฐกิจ ปัญหาสิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรม (อัชราพร แสนอาทิตย์, 2557: 55) สนิท เอกชัย นักเขียนผู้อยู่ร่วมสมัยกับเหตุการณ์ดังกล่าวได้แสดงทัศนคติของตนเองต่อนโยบายเศรษฐกิจของญี่ปุ่นและการดำเนินงานของรัฐบาลไทยในขณะนั้นไว้ในหนังสือเรื่อง *ข้าแหละญี่ปุ่น* ซึ่งตีพิมพ์ใน ค.ศ. 1974 ว่า ญี่ปุ่นหากินอยู่บนความยากจนและความล้าหลังของชาติอื่น อีกทั้งข้าราชการในสำนักงานส่งเสริมการลงทุนยังมีส่วนในการ

แสวงหารายได้และทุจริตกับบริษัทและนักธุรกิจญี่ปุ่นที่เข้ามาลงทุนด้วย (สนธิ เอกชัย. 2517: 49 และ 114-115)

ความได้เปรียบทางเศรษฐกิจที่มีมูลค่ามหาศาลตลอดจนนโยบายการปิดกั้นตลาดตนเองของญี่ปุ่น ทำให้เกิดการเดินขบวนต่อต้านสินค้าญี่ปุ่นในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้หลายประเทศ เช่น ไทย อินโดนีเซีย มาเลเซีย และสิงคโปร์ เกิดการวิจารณ์และโจมตีการได้เปรียบทางเศรษฐกิจของญี่ปุ่นเพิ่มมากขึ้น ญี่ปุ่นในฐานะมหาอำนาจทางเศรษฐกิจถูกต่อต้าน ซึ่งส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจและภาพลักษณ์ของญี่ปุ่นอย่างรุนแรง โดยในไทยการต่อต้านสินค้าญี่ปุ่นเกิดขึ้นระหว่างวันที่ 20-30 พฤศจิกายน ค.ศ. 1972 (อัจฉราพร แสนอาทิตย์, 2557: 56-61) และต่อมาเกิดการประท้วงเพื่อต่อต้านอิทธิพลทางเศรษฐกิจของญี่ปุ่นระหว่างการเดินทางมาเยือนประเทศไทยใน ค.ศ. 1974 ของนายทานะกะ คาคุเอะ (Tanaka Kakuei) นายกรัฐมนตรีญี่ปุ่นในช่วง ค.ศ. 1972-1974

รัฐบาลญี่ปุ่นให้ความสนใจต่อการประท้วงต่อต้านสินค้าญี่ปุ่นในไทยที่นำโดยขบวนการนักศึกษา รวมถึงสนใจวิเคราะห์ทัศนคติทางลบที่คนไทยและชาติอื่นในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีต่อญี่ปุ่น จนเกิดการรณรงค์ต่อต้านสินค้าญี่ปุ่นในหลายพื้นที่ โดยรัฐบาลญี่ปุ่นได้ส่งคณะผู้แทนจำนวน 19 คน มาศึกษาข้อเท็จจริงว่าทำไมจึงเกิดการต่อต้านญี่ปุ่นขึ้น นอกจากนี้ หนังสือพิมพ์ไมนิจิของญี่ปุ่นได้เขียนบทความเตือนรัฐบาลและพ่อค้าญี่ปุ่นว่าการต่อต้านสินค้าญี่ปุ่นในประเทศไทยไม่ใช่เรื่องเล็กอาจจะเป็นชนวนให้ขยายตัวไปทั่วเอเชียซึ่งญี่ปุ่นจะต้องรีบดำเนินการแก้ไขโดยเด็ดขาด (อัจฉราพร แสนอาทิตย์, 2557: 61-62)

การมาเยือนประเทศภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ของนายกรัฐมนตรีทานะกะใน ค.ศ. 1974 เป็นการเปิดโลกทัศน์ในอีกแง่มุมให้ชาวญี่ปุ่นได้รับรู้ว่า

ภาพลักษณ์ของตนเองในสายตาของนานาชาติประเทศขณะนั้นยำแย่มากเพียงใด แม้ญี่ปุ่นจะเข้าใจดีว่าทั่วโลกเคยมีมุมมองต่อญี่ปุ่นในแง่ลบมาครั้งหนึ่งแล้วในช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง เพื่อลบล้างคำครหาว่าเป็นชาติที่โหดร้ายในครั้งนั้น ญี่ปุ่นจึงหันมาดำเนินนโยบายมุ่งเศรษฐกิจ แต่ความทะเยอทะยานในการมุ่งหาความสำเร็จจากผลกำไรอย่างเกินควรถูกมองว่าเป็นความเห็นแก่ตัวด้วยคิดถึงแต่ประโยชน์ของตนเอง และทำให้เกิดกระแสต่อต้านซึ่งไม่ได้มีเพียงแคในในประเทศไทย แต่ยังลุกลามไปถึงในเอเชียและยุโรป นอกจากนี้สื่อมวลชนญี่ปุ่นเองยังมีส่วนในการเผยแพร่เสียงเรียกร้องจากปัญหาที่เกิดขึ้นจากนโยบายทางเศรษฐกิจของญี่ปุ่นในต่างประเทศให้คนในชาติได้รับรู้ เพราะขณะนั้นในสังคมญี่ปุ่นเองก็เกิดวิกฤตการณ์น้ำมันขึ้นเป็นครั้งแรกใน ค.ศ. 1973 ซึ่งทำให้เกิดผลเสียแก่เศรษฐกิจญี่ปุ่นอย่างมากเช่นกัน ด้วยเหตุนี้ญี่ปุ่นจึงต้องพยายามทุกวิถีทางเพื่อพยุงเศรษฐกิจนอกประเทศไว้ให้คงที่

หนังสือพิมพ์ญี่ปุ่นกล่าวว่า การที่ญี่ปุ่นจะสร้างความมั่งคั่งร่ำรวยแต่ฝ่ายเดียว โดยไม่แบ่งปันให้กับประเทศอื่นโดยเฉพาะประเทศที่กำลังพัฒนาได้มีโอกาสร่ำรวยบ้างคืออันตรายอย่างร้ายแรงของญี่ปุ่น (สนิท เอกชัย. 2517: 49 และ 114-115) จะเห็นว่าชาวญี่ปุ่นนั้นรู้สึกตัวได้อย่างทันท่วงทีว่าเหตุการณ์วุ่นวายต่าง ๆ เกิดขึ้นจากนโยบายมุ่งเศรษฐกิจที่แม้จะสร้างให้ญี่ปุ่นเจริญก้าวหน้าแต่ก็มีผลในแง่ลบสะท้อนกลับอย่างรุนแรงนี้ ทำให้ญี่ปุ่นต้องหันกลับมาทบทวนนโยบายต่างประเทศของตนเองใหม่ ส่วนนี้เองที่ทำให้เห็นนโยบายด้านวัฒนธรรมเริ่มเข้ามามีบทบาทมากในทศวรรษที่ 1980

นอกจากนี้ การเกิดวิกฤตการณ์น้ำมันจากภาวะสงครามในตะวันออกกลาง ใน ค.ศ. 1973 ส่งผลกระทบไปทั่วโลก โดยเฉพาะญี่ปุ่นได้รับความกระทบกระเทือนอย่างหนัก เพราะพึ่งพาน้ำมันเชื้อเพลิงจากต่างประเทศจำนวนมากทั้งในการผลิต

สินค้าและการคมนาคมขนส่ง ส่งผลให้ภาวะเงินเฟ้อรุนแรงขึ้น ราคาสินค้าขายปลีกสูงขึ้นร้อยละ 24.3 เศรษฐกิจตกต่ำ บริษัทจำนวนมากล้มละลาย คนตกงาน สินค้าที่จำเป็นในชีวิตประจำวันขาดตลาดทำให้ราคาสินค้ายิ่งสูงขึ้น ทำให้ความนิยมในรัฐบาลนายทะเบียนกะลดลงจนต้องลาออกจากตำแหน่งใน ค.ศ. 1974 สาเหตุการลาออกมาจากทั้งคะแนนนิยมตกต่ำลงจากปัญหาเศรษฐกิจและจากการถูกกล่าวหาในคดีรับสินบนจากบริษัทลือคิสต์ซึ่งเป็นบริษัทขายเครื่องบิน

รัฐบาลญี่ปุ่นจึงพยายามฟื้นฟูภาพลักษณ์ ความสัมพันธ์ทางการค้าและทางการทูตกับประเทศต่าง ๆ โดยปรับนโยบายเพื่อรักษามลประโยชน์ทางเศรษฐกิจและความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ไชยวัฒน์ คำชู (2527) เรียกนโยบายต่างประเทศของญี่ปุ่นว่าเป็น “การทูตแบบไม่ยึดค่านิยม” หรือ “value-free diplomacy” เน้นสร้างความเป็นมิตรรอบด้านเพื่อรักษาแหล่งทรัพยากรด้านพลังงาน วัตถุดิบ และการมีความสัมพันธ์ทางการค้าที่ราบรื่นกับประเทศอื่น ยึดหลักแยกเศรษฐกิจออกจากการเมืองเพื่อหลีกเลี่ยงการเข้าไปมีส่วนพัวพันกับความขัดแย้งด้านการเมืองระหว่างประเทศ

ตั้งแต่ทศวรรษ 1980 ญี่ปุ่นปรับเปลี่ยนนโยบายด้านการต่างประเทศ ด้วยการให้การทูตวัฒนธรรมอย่างจริงจัง ซึ่งจะพัฒนากลายเป็น soft power ที่ประสบความสำเร็จของญี่ปุ่นในเวลาต่อมา โดยหลังจากมีการต่อต้านสินค้าญี่ปุ่นอย่างรุนแรง ญี่ปุ่นได้ปรับความสัมพันธ์กับประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเพิ่มการให้ความช่วยเหลือเพื่อพัฒนาประเทศในภูมิภาคนี้มากขึ้นและส่งเสริมความร่วมมือทางวัฒนธรรม เช่น การตั้งกองทุนการศึกษาสำหรับนักศึกษาชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่ศึกษาระดับอุดมศึกษาที่ญี่ปุ่น การตั้ง Japan Foundation ใน ค.ศ. 1972 เน้นความร่วมมือด้านศิลปะและวัฒนธรรม การศึกษาและแลกเปลี่ยนทางวิชาการ และ

ภาษาญี่ปุ่น การตั้งสมาคมนักเรียนเก่าญี่ปุ่นแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (JASCAA) การมอบเงินสนับสนุนกิจกรรมทางวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ การตั้งโครงการเรือยาวชนใน ค.ศ.1974 เพื่อการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมระหว่างเยาวชนญี่ปุ่นกับเยาวชนในประเทศอินโดนีเซีย ฟิลิปปินส์ ไทย สิงคโปร์ และมาเลเซีย ซึ่งดำเนินโครงการมาจนปัจจุบันและขยายความร่วมมือกับประเทศสมาชิกอาเซียนทั้ง 10 ประเทศ

ใน ค.ศ. 1977 ทะเคโอะ ฟุกุตะ (Takeo Fukuda) นายกรัฐมนตรี (ค.ศ. 1976-1978) เดินทางเยือนประเทศกลุ่มอาเซียนอย่างเป็นทางการในการเข้าร่วมการประชุมสุดยอดของอาเซียน ในครั้งนี้ฟุกุตะประกาศนโยบายของญี่ปุ่นต่อเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เรียกกันว่า ลัทธิฟุกุตะ เน้นสร้างความสัมพันธ์ที่เป็นมิตร ความมั่นใจ และความไว้วางใจซึ่งกันและกันภายใต้หลักความเข้าใจ “ใจต่อใจ” (mutual confidence and trust based on “heart-to-heart”) ฟุกุตะยืนยันว่าญี่ปุ่นจะไม่พัวพันอำนาจทางทหาร และจะช่วยเหลือทางเศรษฐกิจแก่อาเซียน ลัทธิฟุกุตะสะท้อนนโยบายของญี่ปุ่นที่เน้นแนวทางสันติภาพและเศรษฐกิจในการสร้างความสัมพันธ์กับต่างประเทศ ซึ่งมีผลสำคัญเช่นเดียวกับลัทธิโยชิเดะ (ค.ศ.1951) ที่เน้นการพัฒนาเศรษฐกิจเป็นหลักของอดีตนายกรัฐมนตรีโยชิเดะ

ในทศวรรษ 1970 ญี่ปุ่นหันมาใช้การทูตวัฒนธรรมอย่างจริงจังเพื่อเปลี่ยนภาพลักษณ์จากผู้ได้เปรียบทางเศรษฐกิจมาเป็น “มิตรประเทศ” และเพิ่มความช่วยเหลือทางเครื่องจักร ทูน การถ่ายทอดความรู้และเทคโนโลยี และแบ่งปันผลประโยชน์ร่วมกับท้องถิ่นเพื่อลดการต่อต้าน อย่างไรก็ตาม หลายประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ยังมีความหวาดระแวงญี่ปุ่น ฟุกุตะจึงย้ำถึงการสร้างสันติภาพและจะไม่เป็นมหาอำนาจทางทหาร

ส่วนด้านเศรษฐกิจนั้น ก่อนหน้านี้ในต้นทศวรรษ 1970 ญี่ปุ่นพบปัญหาจากการที่เศรษฐกิจญี่ปุ่นพึ่งพารายนอกเป็นหลักทั้งวัตถุดิบ ทรัพยากรเชื้อเพลิงและตลาดสินค้า รวมทั้งญี่ปุ่นเผชิญปัญหาจากวิกฤตการณ์น้ำมันในตะวันออกกลางและการต่อต้านสินค้าญี่ปุ่นในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ทำให้เปลี่ยนนโยบายต่างประเทศมาเป็นการเป็นมิตรรอบด้าน และส่งเสริมความสัมพันธ์แบบ “ใจต่อใจ” เพื่อให้เกิดการพึ่งพาและความร่วมมือกัน และเพื่อการรักษาประโยชน์ของญี่ปุ่นทั้งในด้านการมีตลาดส่งออกสินค้า แหล่งวัตถุดิบ แหล่งเชื้อเพลิง ดังที่ฟูกุคะยอมรับว่า “ประเทศของข้าพเจ้าซึ่งมีประชากรหนาแน่น และทรัพยากรธรรมชาติอยู่น้อย ต้องพึ่งพาการติดต่อเสรีและความร่วมมือกับนอกประเทศ” (ประเสริฐ จิตติวัฒน์พงศ์, 2542: 192)

~ ญี่ปุ่นทศวรรษ 1980 :

“Pop Culture และญี่ปุ่นที่เป็นมิตร” ~

นโยบายหลักด้านการต่างประเทศของญี่ปุ่นในทศวรรษ 1980 คือ การทูตวัฒนธรรมและการทูตผ่านความช่วยเหลือทางเศรษฐกิจแก่ประเทศกำลังพัฒนา (Ogoura, 2008: 3) ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างญี่ปุ่นและประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีความใกล้ชิดมากขึ้น ญี่ปุ่นแก้ปัญหาการถูกต่อต้านจากการได้เปรียบดุลการค้าผ่านความร่วมมือด้านเทคโนโลยีและการเงิน การให้ทุนการศึกษา การสนับสนุนด้านศิลปวัฒนธรรม เช่น การให้เงินสนับสนุนการฟื้นฟูโบราณสถาน การจัดพิพิธภัณฑน์ และแลกเปลี่ยนทางศิลปะ

ญี่ปุ่นเริ่มส่งออกวัฒนธรรมบันเทิงสู่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้อย่างจริงจังในทศวรรษนี้ และจะกลายเป็น soft power ที่ประสบความสำเร็จในเวลาต่อมา โดยส่งออกภาพยนตร์ ละคร เพลง มังงะ (การ์ตูนเล่ม) และอนิเมะ (ภาพยนตร์การ์ตูน)

เพื่อนำเสนอภาพของ “ญี่ปุ่นที่เป็นมิตร” และเพื่อสร้างความรู้สึกที่เป็นมิตรต่อญี่ปุ่น ในสายตาของประเทศที่รับวัฒนธรรมบันเทิงเหล่านี้ ผลงานที่ได้รับคามนิยมมาก เช่น ละครเรื่องสงครามชีวิตโอชิน (Oshin) การ์ตูนเรื่องโดราเอมอน (Doraemon) อิกคิวซังเงรน้อยเจ้าปัญญา (Ikkyu-san) เฮลโลคิตตี้ (Hello Kitty) ของบริษัทซานริโอ (Sanrio) ภาพยนตร์เรื่อง Godzilla ตลอดจนละครซีรีส์ ดนตรี วัฒนธรรมป๊อปของญี่ปุ่น (J-pop) ได้กลายเป็นเครื่องมือที่มีประสิทธิภาพในการนำเสนอภาพลักษณ์ที่ดีของญี่ปุ่นและลดกระแสต่อต้านอำนาจทางเศรษฐกิจของญี่ปุ่นลงไปได้

ปลายทศวรรษ 1980 วัฒนธรรมป๊อปของญี่ปุ่นเป็นที่นิยมมากขึ้น กล่าวได้ว่า ญี่ปุ่นใช้วัฒนธรรมสมัยนิยมในการสร้างภาพลักษณ์ผ่านสื่อบันเทิงประเภทต่าง ๆ และประสบความสำเร็จอย่างยิ่งจากการส่งออกรายการโทรทัศน์และดนตรีไปยังประเทศต่าง ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ วัฒนธรรมป๊อปนี้ช่วยส่งเสริมภาพลักษณ์ที่ดีให้แก่ญี่ปุ่นได้มาก ที่สำคัญคือทำให้ความรู้สึกต่อต้านญี่ปุ่นและภาพลักษณ์ของญี่ปุ่นในฐานะมหาอำนาจผู้ได้ดุลทางการค้าและผู้ได้เปรียบทางเศรษฐกิจลดลง

ความนิยมวัฒนธรรมบันเทิงของญี่ปุ่นทำให้ความเป็นญี่ปุ่นกลายเป็นที่นิยมองค์กร เช่น Japan Foundation ทำหน้าที่เผยแพร่วัฒนธรรมและความเป็นญี่ปุ่นสู่นานาชาติ เห็นได้จากการเรียนภาษาญี่ปุ่นที่เพิ่มขึ้นในต่างประเทศ รวมถึงการให้ทุนนักเรียนนักศึกษาจากประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ไปศึกษาที่ญี่ปุ่น การให้ทุนสนับสนุนด้านประวัติศาสตร์และศิลปวัฒนธรรมของประเทศในอาเซียน บริษัทญี่ปุ่นยังได้ผลิตสินค้าจากคาแรกเตอร์ตัวการ์ตูนที่มีชื่อเสียงอย่าง Sanrio Characters เช่น Hello Kitty และ Little Twin Stars ซึ่งเป็นที่ต้องการและเป็นที่ยอมรับ นับว่าวัฒนธรรมบันเทิงของญี่ปุ่นได้กลายเป็น soft power อย่างแท้จริง

ภาพที่ 3 สินค้าคาแรกเตอร์ของบริษัท Sanrio (ถ่ายโดยผู้เขียน)

รูปแบบของวัฒนธรรมสมัยนิยมในสังคมญี่ปุ่นสมัยใหม่เป็นการรวมตัวกันของอิทธิพลจากภาพยนตร์ โทรทัศน์ การ์ตูน และเพลงป๊อป ซึ่งเกิดขึ้นในยุคหลังและเคลื่อนย้ายอิทธิพลทางวัฒนธรรมออกสู่นานาประเทศในช่วงทศวรรษที่ 1980-1990 วัฒนธรรมบันเทิงจำนวนมากของญี่ปุ่นเป็นที่รู้จักและนิยมมากขึ้น รวมถึงการผลิตสินค้าที่ต่อยอดจากวัฒนธรรมบันเทิง เช่น เสื้อผ้า ตุ๊กตา เครื่องเขียน ของใช้ใน

ชีวิตประจำวัน หรือเรียกว่า สินค้าคาแรกเตอร์ ซึ่งอุตสาหกรรมคาแรกเตอร์นับเป็นตลาดสำคัญของญี่ปุ่นทั้งในและนอกประเทศ Bestor (2004) วิเคราะห์ว่า หนึ่งในเหตุผลสำคัญที่ทำให้วัฒนธรรมสมัยนิยมของญี่ปุ่นประสบความสำเร็จเพราะมีลักษณะของ “วัฒนธรรมแห่งวัยเยาว์” (“youth culture”) ที่ทำให้ผู้คนมีความสุขและนึกถึงประสบการณ์ที่ดี วัฒนธรรมบันเทิงจึงมีอิทธิพลที่ลึกซึ้งต่อจิตใจของผู้คน

ภาพลักษณ์ของญี่ปุ่นในสายตาของนานาชาติดีขึ้นจากการส่งออกวัฒนธรรมป๊อป นักวิชาการชาวญี่ปุ่น Ogoura (2008) ตั้งข้อสังเกตว่า ในช่วงนี้คำว่า “จิตวิญญาณแบบญี่ปุ่น” (“Japanese mind”) ได้รับการเผยแพร่อย่างมาก ซึ่งอาจเพื่อแทนที่หรือเพื่อให้ผู้คนลืมนึกถึงคำว่า “สินค้าญี่ปุ่น” (“Japanese goods”) ที่เป็นสินค้าอุตสาหกรรมที่เคยถูกต่อต้าน และให้นึกถึงสินค้าหรือวัฒนธรรมที่ไม่ถูกต่อต้านเพราะเผยแพร่ผ่านวัฒนธรรมบันเทิง การให้เงินช่วยเหลือ ความร่วมมือและการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรม

อนึ่ง ชูตินันท์ ทักษิณานันท์ (2552: 85) เสนอว่า การขยายบทบาททางเศรษฐกิจของญี่ปุ่นในช่วงทศวรรษ 1980 นั้นเป็นไปตามแนวคิด soft power แต่ยังเป็นไปในลักษณะนโยบายแบบเชิงรับ คือ ญี่ปุ่นถูกประเทศที่ด้อยพัฒนากว่ามองว่าเป็นต้นแบบของความก้าวหน้าและควรเอาอย่างตาม ซึ่งเป็นอิทธิพลที่ญี่ปุ่นไม่ได้เป็นผู้ริเริ่มหรือลงทุนลงแรงไปอะไรมากนัก เพียงแต่ส่งเสริมไปตามน้ำ แต่ในขณะที่การดำเนินธุรกิจในประเทศไทยของญี่ปุ่นกำลังเดินหน้าไปได้ด้วยดี วิกฤตเศรษฐกิจฟองสบู่ที่เกิดขึ้นในญี่ปุ่นเมื่อ ค.ศ. 1990 ต่อเนื่องมาจนถึงวิกฤตเศรษฐกิจในเอเชีย ค.ศ. 1997 กลับตีกระหน่ำจนนักลงทุนญี่ปุ่นจำนวนมากล้มละลาย และส่งผลให้ญี่ปุ่นประสบกับภาวะเศรษฐกิจตกต่ำในระยะยาว soft power ในรูปแบบนี้จึงเริ่มหมดอิทธิพลลงไป ด้วยเหตุนี้ ญี่ปุ่นจึงต้องแสวงหานโยบายใหม่เพื่อนำอิทธิพลของตน

กลับมาอีกครั้ง แม้จะดูเป็นการยาก เพราะในระหว่างที่ความนิยมญี่ปุ่นซบเซาลงไป กระแสโลกที่ไม่เคยหยุดนิ่งก็พัดพาความนิยมใหม่มาแทนที่ญี่ปุ่น และการที่คนในสังคมมีความเป็นปัจเจกชนมากขึ้นยังทำให้เกิดเสรีในการเลือกรับวัฒนธรรมอย่างหลากหลาย ญี่ปุ่นจึงต้องปรับตัวในการเผยแพร่วัฒนธรรมสมัยนิยมอย่างจริงจังเพื่อฟื้นฟูกระแสนิยมญี่ปุ่นให้กลับมามีอิทธิพลอีกครั้ง soft power แบบเชิงรับนี้จึงต้องเปลี่ยนแปลงให้เป็นลักษณะในเชิงรุกแทน ซึ่งจะเกิดขึ้นในทศวรรษ 2010

~ ญี่ปุ่นทศวรรษ 1990: “Modern Japan” ~

ทศวรรษ 1990 เป็นจุดเปลี่ยนสำคัญของประวัติศาสตร์โลกร่วมสมัย สงครามเย็นสิ้นสุดลงใน ค.ศ. 1991 เข้าสู่ยุคโลกาภิวัตน์ เกิดสงครามในหลายพื้นที่ของโลก เช่น สงครามบอสเนียในยุโรปตะวันออกใน ค.ศ. 1992-1995 สงครามอ่าวเปอร์เซียใน ค.ศ. 1990-1991 สงครามกลางเมืองกัมพูชาที่ดำเนินมายาวนานสิ้นสุดลงใน ค.ศ. 1993 ตามด้วยการเข้าไปจัดการดูแลความเรียบร้อยของสหประชาชาติ สถานการณ์เหล่านี้ทำให้สหรัฐอเมริกาเข้าไปยุ่งเกี่ยวในฐานะมหาอำนาจเดียวของโลกหลังสงครามเย็น สหรัฐอเมริกาเรียกร้องญี่ปุ่นมานานแล้วให้เข้ามาช่วยรับผิดชอบด้านความมั่นคงและสันติภาพของโลก แต่ที่ผ่านมญี่ปุ่นหลีกเลี่ยงการยุ่งเกี่ยวกับความขัดแย้งระหว่างประเทศโดยอ้างการที่ไม่มีกองทัพและนโยบายของประเทศ แต่ใช้วิธีการให้เงินสนับสนุนแก่สหประชาชาติหรือสหรัฐอเมริกาในด้านสันติภาพ ทำให้มีเสียงวิพากษ์วิจารณ์ญี่ปุ่นมาตลอดว่า “โดยสารฟรี” ซึ่งหมายถึงการใช้ทหารประเทศอื่นไปแทน

Rosecrance (1993) ระบุว่าญี่ปุ่นถูกกีดกันในเวทีโลกมากขึ้น จึงนำมาสู่การส่งกองกำลังออกปฏิบัติการนอกประเทศเป็นครั้งแรกในการช่วยสหประชาชาติ

ดูแลจัดการเลือกตั้งในกัมพูชาหลังสงครามกลางเมืองยุติลง ขณะเดียวกันก็มีกระแสของการฟื้นฟูกองทัพญี่ปุ่นจากกรณีการส่งกองกำลังป้องกันตนเองออกไปนอกประเทศ ทำให้หลายประเทศที่เคยถูกญี่ปุ่นรุกรานในช่วงสงครามโลกรวมถึงชาวญี่ปุ่นเองก็มีกระแสต่อต้าน

ในขณะที่ญี่ปุ่นจำเป็นต้องหาแนวทางเพื่อตอบสนองต่อข้อเรียกร้องของสหรัฐอเมริกาด้านสันติภาพ แต่ทางการญี่ปุ่นก็ต้องหาทางลดกระแสทางลบเรื่องการฟื้นฟูกองทัพ เพราะภาพลักษณ์ทางการทหารในอดีตของญี่ปุ่นยังคงถูกนำมากล่าวถึงการทูตวัฒนธรรมจึงยังคงมีบทบาท ดังนั้น ในช่วงนี้ญี่ปุ่นจึงได้เสนอภาพของญี่ปุ่นที่มีวัฒนธรรมเฉพาะ (exotic) และวัฒนธรรมหลังสมัยใหม่ (postmodern culture) (Ogoura, 2008: 4) ซึ่งเป็นวัฒนธรรมที่ทำให้คุณค่ากับการไม่ยึดติดกับรูปแบบหรือกฎเกณฑ์ใดโดยเฉพาะ Bestor (2004) ชี้ว่าในทศวรรษ 1990 ญี่ปุ่นจึงเน้นภาพของการเป็น “modern Japan” แทนภาพ “traditional Japan”

วัฒนธรรมป๊อปที่เป็นตัวแทนภาพ modern Japan ของญี่ปุ่นในรูปแบบต่าง ๆ จึงมีความหลากหลายกว่าทศวรรษก่อน เช่น แฟชั่นการแต่งกาย การแต่งคอสเพลย์ วิดีโอเกม เพลงป๊อป เพลงร็อก และงานศิลปะ เกมอาร์เคด เช่น Pacman และ Space Invaders ที่โด่งดังตั้งแต่ทศวรรษ 1970 Super Mario ในทศวรรษ 1980 และ Street Fighter ในทศวรรษ 1990 อุตสาหกรรมเกมได้รับการเผยแพร่ไปทั่วโลกจากเดิมที่เป็นที่นิยมในเอเชียเป็นหลัก ซึ่งช่วยสร้างภาพลักษณ์ที่ดีให้ญี่ปุ่นในระดับสากล เกมของญี่ปุ่นโด่งดังเป็นที่รู้จักทั้งในภูมิภาคเอเชีย ยุโรป และอเมริกา และญี่ปุ่นกลายเป็นเจ้าแห่งยุควิดีโอเกม จนกล่าวได้ว่าเป็นศูนย์กลางแห่งวัฒนธรรมเกมโลก

การทูตเชิงวัฒนธรรมผ่านวัฒนธรรมป๊อปจึงมีบทบาทสำคัญในการสร้างภาพลักษณ์ของญี่ปุ่น ซึ่งในทศวรรษนี้มีปัจจัยหลายประการที่ส่งผลกระทบต่อสถานการณ์ของญี่ปุ่น เริ่มจากการเกิดภาวะเศรษฐกิจฟองสบู่ในญี่ปุ่นใน ค.ศ. 1991 ทำให้เศรษฐกิจญี่ปุ่นชะลอตัวครั้งใหญ่ บริษัทล้มละลายและปิดตัวหลายแห่ง ตามด้วยวิกฤตเศรษฐกิจในเอเชียใน ค.ศ. 1997 ที่ส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจญี่ปุ่น รวมถึงทำให้อุตสาหกรรมบันเทิงภายในประเทศซบเซาลงด้วย อย่างไรก็ตาม ในสถานการณ์ที่ยากลำบากของญี่ปุ่นและประเทศส่วนใหญ่ในเอเชียนี้ นโยบายการทูตของญี่ปุ่นที่เน้นความร่วมมือ เป็นเสมือนที่ปรึกษาทางเศรษฐกิจและช่วยเหลือประเทศอาเซียน ในภาวะวิกฤตได้ช่วยเพิ่มภาพลักษณ์ที่ดีของญี่ปุ่นมากขึ้นไปอีก (Hook, 2002: 2)

~ ญี่ปุ่นในศตวรรษที่ 21:

“ทรัพย์สินทางปัญญา และ Cool Japan”~

ภาวะเศรษฐกิจตกต่ำของญี่ปุ่นในทศวรรษ 1990 ทำให้รัฐบาลต้องเร่งหาทางแก้ไขเพื่อที่จะรักษาตลาดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ไว้ นอกจากนี้อุตสาหกรรมบันเทิงของญี่ปุ่นมีคู่แข่งจากการที่เกาหลีใต้เริ่มส่งออกวัฒนธรรมบันเทิงเกาหลีในปลายทศวรรษ 1990 และได้รับความนิยมมากขึ้นอย่างรวดเร็วในทศวรรษ 2000 จนกลายเป็นกระแสคลื่นวัฒนธรรมเกาหลี Korean wave หรือ Hallyu ประกอบกับการเข้าถึงเจ-ป๊อปมีข้อจำกัดหลายอย่างโดยเฉพาะกฎหมายลิขสิทธิ์ที่เคร่งครัดมากขึ้นตั้งแต่ ค.ศ. 2002 เพราะวัฒนธรรมบันเทิงเป็นอุตสาหกรรมสำคัญของญี่ปุ่นทำให้มีการคุ้มครองในฐานะที่เป็นทรัพย์สินทางปัญญา

ดังที่จุนอิชิโร โคอิซุมิ (Junichiro Koizumi) นายกรัฐมนตรีในช่วง ค.ศ. 2001-2006 กล่าวว่า “ญี่ปุ่นให้ความสำคัญกับการสร้างสรรค์ การคุ้มครองและการ

นำทรัพย์สินทางปัญญาไปใช้” (Akutsu, 2008) ผลที่เกิดขึ้นคือ ทำให้มีแรงกระตุ้นในการสร้างสรรค์ผลงานต่าง ๆ มากขึ้นในประเทศญี่ปุ่น ทั้งสิ่งประดิษฐ์ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี งานศิลปะ งานออกแบบ ผลิตภัณฑ์สินค้า และสื่อบันเทิง เช่น ซอฟต์แวร์เกม อนิเมะ ดนตรี ภาพยนตร์

อย่างไรก็ตาม กฎหมายทรัพย์สินทางปัญญาและการมีข้อจำกัดในการเข้าถึงสื่อบันเทิงญี่ปุ่นจากต่างประเทศ เช่น การดาวน์โหลดเพลงของนักร้องญี่ปุ่น ต้องใช้บัตรเครดิตของญี่ปุ่นหรือบัตรเครดิตของบริษัทข้ามชาติ หรือการต้องสมัครสมาชิกเครือข่ายสำหรับดาวน์โหลด ทำให้แฟนเพลงในต่างประเทศเข้าถึงยากหรือรู้สึกว่ายุ่งยาก (Dabphet, 2019) นอกจากนี้การที่ตลาดอุตสาหกรรมบันเทิงภายในของญี่ปุ่นซึ่งมีหลากหลายประเภท ทำให้มีมูลค่าทางเศรษฐกิจที่เกิดจากตลาดภายในสูงอยู่แล้ว การเน้นตลาดต่างประเทศของญี่ปุ่นจึงไม่ใช่เป้าหมายหลัก ประกอบกับกระแสวัฒนธรรมเกาหลีที่เป็นนโยบายเชิงรุกเข้ามาแทนที่และการเข้าถึงที่ง่ายกว่ามาก เพราะเกาหลีได้เน้นการส่งออกอุตสาหกรรมบันเทิงไปต่างตลาดภายนอกด้วยตลอดจนการจัดกลุ่มแฟนคลับและการจัดกิจกรรมต่าง ๆ อยู่เสมอ โดยเฉพาะการพบปะกับศิลปินเกาหลีใต้ที่ค่อนข้างเข้าถึงง่ายในหมู่แฟนคลับต่างชาติเมื่อเปรียบเทียบกับศิลปินญี่ปุ่น ทำให้กระแสนิยมญี่ปุ่นผ่านวัฒนธรรมเจ-ป๊อปในหมู่ประเทศเอเชียเริ่มลดลง

ในทศวรรษ 2000 ญี่ปุ่นพยายามแสวงหานโยบายใหม่เพื่อนำอิทธิพลของตนกลับมาอีกครั้ง แม้จะค่อนข้างยาก เพราะในช่วงที่ความนิยมญี่ปุ่นซบเซาลงไป กระแสโลกที่ไม่เคยหยุดนิ่งได้เกิดความนิยมใหม่มาแทนที่ญี่ปุ่น และการที่คนในสังคมมีความเป็นปัจเจกชนมากขึ้นยังทำให้เกิดเสรีในการเลือกรับวัฒนธรรมอย่างหลากหลาย ครั้งนี้ญี่ปุ่นจึงต้องเปลี่ยนมาใช้นโยบายการทูตวัฒนธรรมเชิงรุก คือ

เผยแพร่วัฒนธรรมสมัยนิยมอย่างจริงจัง เพื่อฟื้นฟูกระแสนิยมญี่ปุ่นให้กลับมาใช้อิทธิพลอีกครั้ง soft power แบบเชิงรับแบบเดิมจึงต้องเปลี่ยนแปลงให้เป็นลักษณะในเชิงรุกแทน และเป็นไปได้ว่าญี่ปุ่นเห็นความนิยมจากกระแสเกาหลีที่เพิ่มมากขึ้นในทศวรรษ 2000 ซึ่งมีผลต่อรายได้และภาพลักษณ์ของเกาหลีใต้ ทำให้ญี่ปุ่นส่งเสริมนโยบายวัฒนธรรมในเชิงรุกมากขึ้น

ดักลาส แมคเกรย์ (Douglas McGray) นักเขียนชาวอเมริกันผู้เขียนบทความเรื่องนโยบายต่างประเทศของสหรัฐอเมริกาลงในวารสาร Foreign Affairs เมื่อ ค.ศ. 2002 และเสนอถึง “ความเท่” ของญี่ปุ่นไว้ในบทความชื่อ Japan’s Gross National Cool ว่า ญี่ปุ่นสามารถเรียกคืนความเป็นมหาอำนาจทางวัฒนธรรมที่แพร่ขยายไปทั่วโลกได้ แม้แต่ในเวลาประเทศประสบกับปัญหาด้านเศรษฐกิจและการเมือง (Little Thoughts. 2012: 59) เพราะวัฒนธรรมสมัยนิยมนั้นเข้าถึงผู้คนได้ง่ายจึงค่อย ๆ แทรกซึมเข้าสู่สังคมได้อย่างไม่ถูกต่อต้าน และแม้ว่าอิทธิพลทางวัฒนธรรมของญี่ปุ่นนั้นจะลดลงไปในหลายประเทศ แต่ภายในประเทศญี่ปุ่นนั้นวัฒนธรรมสมัยนิยมยังคงมีความเคลื่อนไหวอยู่ตลอด การจะใช้ประโยชน์จากสิ่งที่มีอยู่แล้วจึงไม่ใช่เรื่องลำบาก ด้วยเหตุนี้ภาครัฐจึงสนใจที่จะสนับสนุนการส่งออกทางวัฒนธรรมมากขึ้น โดยจัดกิจกรรมเพื่อเผยแพร่วัฒนธรรมญี่ปุ่นมากมาย เช่น โครงการแลกเปลี่ยนอาเซียน-ญี่ปุ่น และงานเสวนาด้านวัฒนธรรมระดับโลกใน ค.ศ. 2003 ต่อมากระทรวงเศรษฐกิจ การค้า และอุตสาหกรรมของญี่ปุ่น (METI) ได้ผลักดันการส่งออกทางวัฒนธรรมอย่างเป็นทางการใน ค.ศ. 2010 และประกาศให้การส่งออกวัฒนธรรมป๊อปเป็นหนึ่งในยุทธศาสตร์การเติบโตของญี่ปุ่นในอนาคต (Little Thoughts. 2012: 59) เรียกนโยบายนี้ว่า “คุลเจแปน” (Cool Japan) และจะส่งออกภาพยนตร์ การ์ตูน ดนตรี เกม อาหาร และแฟชั่น เป็นโครงสร้างพื้นฐาน

ร่างยุทธศาสตร์ Cool Japan ที่สร้างขึ้นใน ค.ศ. 2003 อยู่ภายใต้แนวคิด “ความเท่” แบบญี่ปุ่น เพื่อเป็นยุทธศาสตร์หลักที่ใช้ส่งเสริมการส่งออกวัฒนธรรมสมัยนิยมในการสร้างรายได้ไปพร้อมกับการนำเสนอภาพลักษณ์ที่ดีสู่นานาชาติ ใน ค.ศ. 2011 รัฐบาลเปิดตัวนโยบาย Cool Japan โดยมีหน่วยงานต่าง ๆ ร่วมมือกันทุกภาคส่วน โดยมีเป้าหมายเพื่อ 1) สร้างกระแสนิยมญี่ปุ่น 2) สร้างรายได้ในต่างประเทศ 3) กระตุ้นการบริโภคภายในประเทศญี่ปุ่น ผ่านการส่งเสริมสินค้าอุตสาหกรรมสร้างสรรค์เพื่อประกอบวิถีอุตสาหกรรมกิจของประเทศ

กระทรวงการค้าต่างประเทศและอุตสาหกรรมของญี่ปุ่น (MITI) ได้จัดตั้งหน่วยงาน Intellectual Property Strategy Headquarters Japan ขึ้น เพื่อดำเนินแผนปฏิบัติการที่เกี่ยวข้องกับ Cool Japan โดยมีเป้าหมายที่จะส่งออกสินค้าจากความสร้างสรรค์ของญี่ปุ่น เสนอภาพลักษณ์ใหม่ทางด้านวัฒนธรรม เน้นความเป็นญี่ปุ่นที่เป็นประเทศที่สวยงาม มีวัฒนธรรมและทันสมัย เนื่องด้วยกระแสจากวัฒนธรรมเกาหลีที่เข้ามามีอิทธิพลอย่างต่อเนื่องในประเทศแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จนเบียดบังวัฒนธรรมสมัยนิยมของญี่ปุ่นไปจนเกือบสิ้น กลไกการส่งเสริมวัฒนธรรมของญี่ปุ่นในครั้งนี้นี้จึงเหมือนเป็นการกู้คะแนนนิยมให้กลับคืนมา

กองทุนคูลเจแปน (Cool Japan Fund) ตั้งขึ้นใน ค.ศ. 2013 เพื่อช่วยเหลือการลงทุนในธุรกิจที่อาจมีความเสี่ยงของภาคเอกชน โดยโครงการที่เอกชนจะลงทุนต้องเป็นโครงการที่ตรงกับนโยบายคูลเจแปนของรัฐบาล กลุ่มหลัก ๆ ที่ได้รับการสนับสนุนคือ ด้านสื่อบันเทิง อาหาร และแฟชั่น เป็นต้น กองทุนนี้เป็นการร่วมทุนระหว่างภาครัฐ คือกระทรวงเศรษฐกิจ การค้าและอุตสาหกรรมกับเอกชน โครงการต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นภายใต้กองทุนจะทำหน้าที่สร้างพื้นฐานเพื่อการเผยแพร่ความนิยมญี่ปุ่นในต่างประเทศในส่วนใหญ่เกินกว่าภาคเอกชนจะดำเนินการได้เอง เช่น การ

สร้าง Japan Mall หรือ Japan Street และการมีช่องโทรทัศน์ที่ออกอากาศรายการเกี่ยวกับวัฒนธรรมญี่ปุ่นในประเทศ การสนับสนุนเงินทุนแก่ผู้ประกอบการและนักออกแบบที่มีความคิดสร้างสรรค์แต่ขาดแคลนแหล่งเงินทุน รวมไปถึงการให้ชาวต่างชาติที่มีชื่อเสียงมาเป็นทูตทางวัฒนธรรมของญี่ปุ่นและกลับไปเผยแพร่วัฒนธรรมญี่ปุ่นในประเทศของตน เช่น การเชิญดาราดาราและศิลปินจากประเทศไทยไปเป็นทูตการท่องเที่ยว เป็นต้น รวมทั้งเผยแพร่นโยบาย Cool Japan ผ่านสถานทูตของญี่ปุ่นในประเทศต่าง ๆ

การดำเนินการนี้ทำให้ชาวต่างชาติเข้าถึงวัฒนธรรมสมัยนิยมของญี่ปุ่นได้อย่างง่ายขึ้นผ่านทางรายการโทรทัศน์ ที่พาผู้ชมไปเรียนรู้วัฒนธรรมมวลชนในประเทศอย่างใกล้ชิด เช่น รายการ Tokyo Kawaii TV ของช่อง NHK ที่เสนอวัฒนธรรมซึ่งกำลังเป็นที่นิยมของวัยรุ่นญี่ปุ่นในปัจจุบันอย่างเจาะลึก และรายการ Cool Japan ที่นำเสนอเกี่ยวกับแฟชั่น อนิเมชัน สถาปัตยกรรม อาหาร ฯลฯ ในด้านที่จะแสดงความเท่ของญี่ปุ่นออกมา เรียกได้ว่าด้วยการใช้ยุทธศาสตร์คู่ใจแบบนั้นทำให้ญี่ปุ่นสามารถปรับนโยบายการทูตเชิงวัฒนธรรมของตนเองได้ทันยุคทันสมัย และสร้างจุดยืนให้แก่ญี่ปุ่นได้จากการเผยแพร่วัฒนธรรมอันเป็นตัวตนแบบญี่ปุ่นอย่างแท้จริง

ในการดำเนินนโยบาย Cool Japan นั้น นักวิชาการญี่ปุ่น Takeshi Matsui (2014) พบว่า กระทรวงต่าง ๆ ในญี่ปุ่นนำนโยบาย Cool Japan มาส่งเสริมวัฒนธรรมสมัยนิยมของญี่ปุ่น เช่น มังงะ อนิเมะ เกม แฟชั่น ฯลฯ เพราะว่าเป็นผลิตภัณฑ์ภายใต้นโยบาย Cool Japan มีความสำคัญในการช่วยกระตุ้นเศรษฐกิจที่ซบเซาของญี่ปุ่นได้ และยังช่วยสร้างแบรนด์สินค้าของญี่ปุ่นสู่ต่างประเทศ ซึ่งถือเป็นการเพิ่ม soft power ที่สำคัญ โดยพบว่าสินค้าวัฒนธรรมหนึ่งที่รัฐบาลมองเห็น

ประโยชน์ คือ การ์ตูน (ทั้งมังงะ-การ์ตูนเล่ม และอนิเมะ- การ์ตูนภาพยนตร์) เพราะเป็นวัฒนธรรมบันเทิงที่ตลาดต่างประเทศคุ้นเคยและชื่นชอบอยู่แล้ว จึงส่งเสริมการส่งออกการ์ตูนไปจำหน่ายและขยายตลาดนอกประเทศในฐานะสินค้าทางวัฒนธรรมที่สามารถสร้างผลกำไรและทำให้ทัศนคติของชาวต่างชาติที่มีต่อญี่ปุ่นเป็นไปในทิศทางที่ดี (วาสนา ปานนวม, 2555) ภาครัฐและเอกชนมีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมการ์ตูนภายใต้นโยบาย Cool Japan เช่น การสร้างบุคลากรของวงการการ์ตูน การจัดการองค์ความรู้เกี่ยวกับการ์ตูน การเสริมสร้างความสัมพันธ์ระหว่างประเทศผ่านตัวการ์ตูนชื่อดังคือ โดราเอมอน ที่ได้รับแต่งตั้งเป็นทูตวัฒนธรรม (Anime Ambassador) เมื่อ ค.ศ. 2008 ซึ่งเป็นหนึ่งในนโยบายการทูตวัฒนธรรมผ่าน pop culture

นโยบายคุลเจแปนได้กลายเป็นหนึ่งในยุทธศาสตร์สำคัญของนโยบาย Abenomics ของนายกรัฐมนตรีชินโสะ อะเบะ เพื่อฟื้นฟูและปฏิรูปเศรษฐกิจญี่ปุ่น เนื่องจากรัฐบาลญี่ปุ่นเล็งเห็นว่าในอนาคตตลาดสินค้าวัฒนธรรมจะขยายตัวกว้างและมีความหลากหลายมากขึ้น เนื่องจากกระแสวัฒนธรรมสมัยนิยมที่มีความคล้ายคลึงกันมากจากประเทศเกาหลีใต้นั้นมีอิทธิพลขึ้นเรื่อย ๆ แม้แต่ในประเทศญี่ปุ่นเอง จนเบียดบังความนิยมต่ออุตสาหกรรมวัฒนธรรมญี่ปุ่นให้ลดลงไป ยุทธศาสตร์คุลเจแปนจึงเริ่มจากการส่งเสริมการ์ตูนซึ่งเป็นสื่ออันเข้มข้นและเป็นภาพจำที่ทำให้นึกถึงญี่ปุ่นได้ชัดเจนที่สุดในสายตาชาวต่างชาติ โดยกระทรวงวัฒนธรรมญี่ปุ่นได้แต่งตั้งให้ “โดราเอมอน” ซึ่งเป็นทูตของการเผยแพร่วัฒนธรรมญี่ปุ่นตั้งแต่ใน ค.ศ. 2008 รับหน้าที่เป็นทูตโอลิมปิกใน ค.ศ. 2020 ที่จะมาถึงด้วยเช่นกัน

ในสมัยที่ 2 ของนายกรัฐมนตรีชินโสะ อะเบะ (ค.ศ. 2012-2020) นโยบาย कुลเจแปนกลายเป็นหนึ่งในยุทธศาสตร์สำคัญของนโยบาย Abenomics เพื่อฟื้นฟูและปฏิรูปเศรษฐกิจญี่ปุ่น เนื่องจากรัฐบาลญี่ปุ่นเล็งเห็นแล้วว่าในอนาคตตลาดสินค้าวัฒนธรรมจะขยายตัวกว้างและมีความหลากหลายมากขึ้น และญี่ปุ่นได้นำนโยบายเปิดแนวรบด้านวัฒนธรรมกลับมาสนับสนุนอีกครั้ง เช่น การใช้การ์ตูนมาเป็นทูตวัฒนธรรม การใส่วัฒนธรรมลงในสินค้าจำพวกอาหารหรือของใช้ การส่งเสริมการท่องเที่ยว รวมไปถึงการให้ทุนการศึกษาของภาครัฐ ภาพลักษณ์ที่ญี่ปุ่นนำเสนอในช่วงนี้คือ ‘the ultra-modern Japan’ มีการจัดตั้งกองทุนคุลเจแปนใน ค.ศ. 2013 เพื่อสนับสนุนนักลงทุนเอกชนในด้านการส่งออกอุตสาหกรรมบันเทิง วัฒนธรรมอาหาร แฟชั่น โดยเน้นแบรนด์ท้องถิ่น แฟชั่นในชีวิตประจำวันและอุตสาหกรรมแฟชั่น และแก้กฎหมายลิขสิทธิ์เพื่อให้การเผยแพร่สะดวกมากขึ้น

นโยบายที่สำคัญประการหนึ่งใน ค.ศ. 2013 คือ มาตรการยกเว้นวีซ่าเข้าประเทศให้กับนักท่องเที่ยวในประเทศอาเซียน เช่น สิงคโปร์ บรูไน มาเลเซีย และไทย ทำให้มีนักท่องเที่ยวเดินทางไปเที่ยวญี่ปุ่นมากขึ้น สร้างรายได้ให้กับเศรษฐกิจญี่ปุ่นที่ซบเซาต่อเนื่องจากทศวรรษ 1990 และจากวิกฤตเศรษฐกิจ ค.ศ. 2008 หรือวิกฤตเศรษฐกิจแฮมเบอเกอร์ นอกจากนี้ ญี่ปุ่นได้ใช้นโยบายคุลเจแปนสร้างภาพลักษณ์ในระดับนานาชาติในพิธีปิดกีฬาโอลิมปิกที่เมืองริโอ ประเทศบราซิลใน ค.ศ. 2016 ญี่ปุ่นได้รับมอบการเป็นเจ้าภาพกีฬาโอลิมปิกโดยนายกรัฐมนตรีอะเบะ ปรากฏตัวในชุดซูปเปอร์ มาริโอ ในเกม Super Mario ของญี่ปุ่นที่มีชื่อเสียง

ญี่ปุ่นยังคงเน้นย้ำการสร้างภาพลักษณ์ของการเป็นญี่ปุ่นที่ “cool and modern” โดยใช้ตัวการ์ตูนซูปเปอร์ฮีโร่เป็นมาสคอตสำหรับกีฬาโอลิมปิกที่จะจัดที่โตเกียวใน ค.ศ. 2020 นับว่าเป็นจุดสุดยอดของการใช้วัฒนธรรมป๊อปในการสร้าง

ภาพลักษณ์ของญี่ปุ่น แต่เป็นที่น่าเสียดายที่กีฬาโอลิมปิกครั้งนี้ต้องเลื่อนไปจัดใน ค.ศ. 2021 เพราะเกิดการแพร่ระบาดของโรคไวรัสโคโรนา-19 และเป็นการแข่งขันกีฬาที่ปราศจากผู้ชมในสนามเพราะมาตรการควบคุมโรคระบาด ทำให้ความคาดหวังของญี่ปุ่นทั้งในทางเศรษฐกิจ วัฒนธรรม การท่องเที่ยว ไม่เป็นไปตามที่คาดหวัง แต่ถึงกระนั้นการที่ญี่ปุ่นใช้ตัวการ์ตูนเป็นมาสคอต ใช้เพลงจากการ์ตูนประกอบในการแข่งขัน ได้ส่งเสริมและเน้นย้ำการทูตวัฒนธรรมและนโยบาย Cool Japan ของตน

วัฒนธรรมสมัยนิยมยังคงมีบทบาทสำคัญภายในประเทศญี่ปุ่นโดยเฉพาะในด้านอุตสาหกรรมที่ทำรายได้จำนวนมาก และมีความสำคัญในด้านการทูตวัฒนธรรม ปฏิเสธไม่ได้ว่าวัฒนธรรมสมัยนิยมของญี่ปุ่นได้สร้างความสุข ความฝัน และความหวังแก่ผู้คนทั่วโลกทั้งวัยเด็กและวัยผู้ใหญ่ และไม่ว่าวัฒนธรรมสมัยนิยมของประเทศอื่นจะมีอิทธิพลขึ้นมาแทนที่ เช่น เกาหลีใต้ และล่าสุดคือวัฒนธรรมบันเทิงของจีน แต่การ์ตูน เกม ละคร ภาพยนตร์ และเพลงของญี่ปุ่นจะเป็นความสุขความทรงจำของผู้ที่ได้เสพวัฒนธรรมสมัยนิยมของญี่ปุ่น และเป็นที่น่าสนใจว่านโยบายดูแลแลกเปลี่ยนจะช่วยให้วัฒนธรรมสมัยนิยมของญี่ปุ่นกลับมาเป็นที่นิยมได้อีกหรือไม่ และจะช่วยฟื้นฟูเศรษฐกิจของญี่ปุ่นยุคหลังโควิดได้หรือไม่

นอกจากนี้ ยังมีประเด็นที่น่าสนใจวิเคราะห์เพิ่มเติมในด้านภาพลักษณ์ความทันสมัยของญี่ปุ่นด้านเทคโนโลยี ซึ่งในทศวรรษ 2020 เริ่มเห็นได้ชัดเจนว่าความก้าวหน้าด้านความทันสมัยในเทคโนโลยีของญี่ปุ่นไม่สามารถที่จะสู้กับเทคโนโลยีใหม่ ๆ ที่ผลิตโดยประเทศเพื่อนบ้านใกล้เคียงอย่างจีนและเกาหลีใต้ได้ โดยเฉพาะในด้านอุตสาหกรรมการผลิตรถยนต์ไฟฟ้า EV ที่จีนแซงหน้าญี่ปุ่นขึ้นเป็นผู้ส่งออกรถยนต์อันดับ 1 ของโลกในไตรมาสแรกของ ค.ศ. 2023 อันเป็นผลจากการส่งออกรถยนต์ไฟฟ้า EV เข้าตลาดเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ซึ่งเป็นตลาดที่ผู้ผลิต

รถยนต์ยี่ห้อต่าง ๆ ของญี่ปุ่นครองตลาดมาอย่างยาวนาน ซึ่งจากตัวเลขของ Japan Automobile Manufacturers Association ระบุว่าในไตรมาสแรกของ ค.ศ. 2023 จีนส่งรถยนต์ออกเพิ่มขึ้นถึงร้อยละ 58 เมื่อเทียบกับปีก่อนหน้า ขณะที่ญี่ปุ่นส่งออกเพิ่มขึ้นเพียงร้อยละ 6 ส่วนการผลิตรถยนต์ของบริษัทญี่ปุ่นยังให้ความสำคัญกับรถสันดาปแบบเดิมมากกว่ารถยนต์ไฟฟ้า ซึ่งทำให้ตลาดรถยนต์ของญี่ปุ่นที่เคยเป็นอันดับต้นของโลกลดบทบาทลง

นอกจากนี้สินค้าอิเล็กทรอนิกส์ของญี่ปุ่นก็ได้รับความนิยมลดลงเช่นกัน โดยสินค้าอิเล็กทรอนิกส์ของเกาหลีได้ขึ้นมาเป็นที่นิยมมากกว่า ก่อนหน้านี้ราว 10-20 ปี สินค้าประเภทเครื่องเล่นเทปเพลงแบบพกพา หรือ Walkman เครื่องเล่นแผ่นซีดี-ดีวีดี เครื่อง mp3 เครื่องเล่นเกมเช่น playStation และ Game Boy หรือเครื่องใช้ไฟฟ้าในชีวิตประจำวันไม่ว่าจะเป็นโทรทัศน์ ตู้เย็น เครื่องปรับอากาศ เครื่องซักผ้า เครื่องเสียง ล้วนแล้วแต่เป็นยี่ห้อของญี่ปุ่นที่ได้รับความนิยมและความเชื่อมั่นมากกว่า โดยมีบริษัทที่มีชื่อเสียง เช่น Toshiba, Mitsubishi และ Sony เป็นต้น แต่ในปัจจุบันสินค้าอิเล็กทรอนิกส์ที่เป็นที่นิยมในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ รวมไปถึงในสหรัฐอเมริกาและยุโรป นอกจากสินค้าของสหรัฐอเมริกาและยุโรปแล้ว จะพบว่า สินค้าอิเล็กทรอนิกส์ที่เป็นที่นิยมกลับกลายเป็นสินค้าของเกาหลีใต้ จีนและไต้หวันเป็นส่วนใหญ่ทั้งสมาร์ทโฟน แท็บเล็ต เครื่องใช้ไฟฟ้าที่เป็นประเภท smart ต่าง ๆ แปรนด์ที่เป็นที่นิยมสำหรับสมาร์ทโฟนและแท็บเล็ตและเป็นเจ้าตลาดของโลก ได้แก่ Apple และ Samsung เครื่องคอมพิวเตอร์แล็ปท็อปยอดนิยม เช่น Lenovo, HP, Macbook เครื่องใช้ไฟฟ้า เช่น Samsung และ LG ของเกาหลีใต้ และ Haier ของจีน มีผู้วิเคราะห์ว่าการที่สินค้าอิเล็กทรอนิกส์ของญี่ปุ่นมีความนิยมลดลง เป็นเพราะสินค้าญี่ปุ่นมีคุณภาพสูงเกินความต้องการของผู้ซื้อ และคุณภาพที่

สูงทำให้มีราคาสูงตามไปด้วย ทำให้ผู้ซื้อหันไปซื้อสินค้าอิเล็กทรอนิกส์จากยี่ห้ออื่นที่มีราคาถูกกว่า และมีฟังก์ชันการใช้งานตามความต้องการ เช่น โทรศัพท์ของ Samsung ที่เน้นการตั้งราคาให้เข้าถึงคนส่วนใหญ่ และเลือกเฉพาะฟังก์ชันการใช้งานที่จำเป็น และเน้นเรื่องของการออกแบบที่สวยงาม ทำให้ผู้บริโภคเลือกซื้อโทรศัพท์ของ Samsung แทนโทรศัพท์ยี่ห้อ Sony เช่นเดียวกับตลาดสมาร์ทโฟนซึ่งมีผู้ครองตลาดหลักคือ Iphone ของ Apple ที่เป็นผู้บุกเบิกตลาดสมาร์ทโฟน ส่วน Sony ผลิต Sony Xperia และ เกาหลีใต้ที่มี 2 แปรนธ์หลัก คือ Samsung และ LG ซึ่ง Sony Xperia เน้นฟังก์ชันการใช้งานที่มีคุณภาพสูง ส่วน Samsung ผลิตสมาร์ทโฟน Samsung Galaxy ที่มีหลากหลายรุ่น ตั้งราคาที่คนส่วนใหญ่เข้าถึงได้ และโทรศัพท์ใช้งานได้ง่าย ทำให้สามารถขยายตลาดขึ้นมาเป็นอันดับต้นของสมาร์ทโฟน อีกปัจจัยหนึ่งที่ทำให้สินค้าอิเล็กทรอนิกส์ของญี่ปุ่นไม่สามารถสู้ประเทศอื่นได้คือ บริษัทญี่ปุ่นไม่ถนัดในการพัฒนาซอฟต์แวร์ แต่เน้นพัฒนาฮาร์ดแวร์ แต่ในทศวรรษ 2000 เป็นต้นมา ตลาดเซมิคอนดักเตอร์ให้มีความสำคัญกับการพัฒนาซอฟต์แวร์ ทำให้บริษัท เช่น Intel ของสหรัฐอเมริกา Samsung ของเกาหลีใต้ แข่งหน้าญี่ปุ่น

ประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ออกอย่างเกาหลีใต้ จีน และไต้หวัน ยังได้ใช้กลยุทธ์แบบที่ญี่ปุ่นเคยทำในอดีต คือ ศึกษาเรียนรู้เทคโนโลยีจากประเทศอื่นแล้วนำมาพัฒนา ทำให้สามารถเรียนรู้ได้เร็ว และผลิตสินค้าตามการเปลี่ยนแปลงของเทคโนโลยีได้เร็ว ทำให้สินค้าอิเล็กทรอนิกส์จากญี่ปุ่นหายไปจากตำแหน่งผู้นำในสินค้าประเภทนี้ การที่ตลาดสินค้าอิเล็กทรอนิกส์ของญี่ปุ่นมีส่วนแบ่งน้อยในตลาดโลกปัจจุบัน เป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ญี่ปุ่นยังไม่สามารถฟื้นตัวทางเศรษฐกิจได้อย่างที่ต้องการ (ลงทุนแมน, 11 Jun 2564) ชื่อเสียงของการเป็นประเทศชั้นนำ

เอกสารอ้างอิงประจำบท

- กนกนันท์ ฐปะเตมีย์. (2564). *ญี่ปุ่นกับการนำเสนอ “ภาพลักษณ์การไม่ยอมแพ้” ในโตเกียวโอลิมปิกส์ 2020*. สารนิพนธ์ปริญญารัฐศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- แจนเสน, แมริอุส บี. (2526). *โลกทัศน์ญี่ปุ่น*. บรรณาธิการแปลโดย วุฒิชัย มูลศิลป์. กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย.
- ชาลิสสา ชญาวัฒน์. (2559). *การส่งออกสินค้าวัฒนธรรมญี่ปุ่นภายใต้ต้นนโยบาย Cool Japan*. มหาวิทยาลัยศิลปากร. กรุงเทพฯ.
- ไชยวัฒน์ คำชู; และเจียน ธีระวิทย์. (2537, ก.ย.-ธ.ค.). ญี่ปุ่นในสังคมโลก. *วารสารเอเชียปริทัศน์*. 15(3): 13-50.
- ชุตินันท์ ทักษิณานันท์. (2551). *Soft Power ของญี่ปุ่น: จากนโยบายเชิงรับสู่เชิงรุก*. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. (ญี่ปุ่นศึกษา) มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ปัทมา จันทรเจริญสุข. (2552). การทูตญี่ปุ่น : Soft Power ของนโยบายด้านวัฒนธรรมของประเทศญี่ปุ่น. *เอกสารการประชุมวิชาการ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตกำแพงแสน ครั้งที่ 6* (หน้า 1487-1497). วันที่ 8-9 ธันวาคม 2552. มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตกำแพงแสน นครปฐม.
- ภิญญพันธุ์ พจนะลาวัณย์. (2559). พลวัตของการกลายเป็นท้องถิ่นของความเป็นญี่ปุ่นในประเทศไทย ตั้งแต่ทศวรรษ 2520. *วารสารญี่ปุ่นศึกษา*. 32(2): 27-46.
- นฤพนธ์ ด้วงวิเศษ. (2549). "ความต่าง" ของ "วิถีคิด" ต่อวัฒนธรรมกระแสนิยม. ใน *เหลี่ยมหน้าแลหลังวัฒนธรรมป๊อป*. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).
- ลงทุนแมน. (2563, Jun 13). ทำไมแบรนด์อิเล็กทรอนิกส์ญี่ปุ่นได้รับความนิยมลดลง. จาก <https://www.longtunman.com/30206>. เข้าถึงเมื่อ 11 พฤษภาคม 2567.

- วรินทร์ธร อภิสรารัตนสกุล. (2559). *เศรษฐกิจสร้างสรรค์กับการเติบโตและปรับตัวของอุตสาหกรรมสื่อสิ่งพิมพ์ของญี่ปุ่น*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- วาสนา ปานนาม. (2555, เม.ย.-ก.ย.). การส่งเสริมการทุนของญี่ปุ่น: เครื่องมือเพิ่ม Soft Power และผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ. *วารสารญี่ปุ่นศึกษา*. 29(1): 76-85.
- วิรัชท พนังเสถียรกุล และ จิราพร พรประภา. (2562, กรกฎาคม-ธันวาคม). ไร้สาระหรือ มีแก่นสาร?: คุณค่าของมังงะ (การ์ตูนญี่ปุ่น) ในฐานะผลผลิตทางวัฒนธรรมสมัยนิยมต่อสังคมไทย. *วารสารเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา*. 23(2): 384-398.
- วีชรา สุขะรา. (2556). กระบวนการ JAPANIZATION ในสังคมไทย กรณีศึกษาสื่อวัฒนธรรมป๊อปญี่ปุ่นและอิทธิพลที่มีต่อผู้ชื่นชอบ. *เอกสารหลังการประชุมวิชาการระดับชาติญี่ปุ่นศึกษาในประเทศไทย ครั้งที่ 6 สังคมศาสตร์และการศึกษา*. หน้า 40-52. กรุงเทพฯ: สมาคมญี่ปุ่นศึกษาแห่งประเทศไทย.
- สนิท เอกชัย. (2517). *ข้าวทะเลญี่ปุ่น*. กรุงเทพฯ : เรือใบ.
- สุธี ประศาสตร์เศรษฐ์. (2525). การค้าระหว่างไทยกับญี่ปุ่น : ลักษณะและกลไกแห่งการพึ่งพา. กรุงเทพฯ : นำอักษรการพิมพ์.
- อัจฉราพร แสนอาทิตย์. (2557). *การต่อต้านสินค้าญี่ปุ่น พ.ศ. 2515-2527*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- _____. (2556, ต.ค.-มี.ค. 2557). อุดมการณ์ชาตินิยมของนักศึกษาไทยกับการต่อต้านสินค้าญี่ปุ่นใน พ.ศ. 2515. *วารสารญี่ปุ่นศึกษา*. 30(2) 2013: 107-127.
- Little Thoughts (นามแฝง). (2012). *ความเจ๋งมวลรวมประชาชาติ กับการเรียกคืนความแข็งแกร่งของญี่ปุ่น: COOL JAPAN*. กรุงเทพฯ: ลิตเติลธอทส์.

- Akutsu, S. (2008). The Directions and the Key Elements of Branding Japan. pp. 11-21. In Keith Dinnie (ed.). *Nation Branding, Concepts, Issues, Practices*. Oxford: Butterworth-Heinemann.
- Bestor, T. C. (2004). *Contemporary Japan. Culture and Society*. Retrieved from http://afe.easia.columbia.edu/atjapan_sod
- Dabphet, S. (2019). Japan's Nation Branding through Pop Culture Diplomacy In 1980s–2010s: A Case study in Thailand. *Proceedings of the International Symposium on Social Sciences and Management (ISSSM 2019)* Hokkaido, Japan 22–24 January 2019: 31–44.
- Garvizu, N. (2017). *Cool Japan: the Relationships between the State and the Cultural Industries*. Ph.D. School of East Asian Studies, The University of Sheffield.
- Hashimoto, Y. (2011). Japanese Industries in Thailand-History of the Advance of Japanese Enterprises and Environmental Issues in Thailand. Retrieved on 5 Nov 2023 from <http://sv2.jice.org/jenesys/2011/06/09/pdf/houkoku/167hashimotoE.pdf>
- Jansen, M. B. (2000). *The Making of Modern Japan*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Martin, A. (2013, September 5). The 1964 Tokyo Olympics: A Turning Point for Japan. *The Wall Street Journal*. Retrieved on 1 Dec 2023 from <https://blogs.wsj.com/japanrealtime/2013/09/05/the-1964-tokyo-olympics-a-turning-point-for-japan/>

- Matsui, T. (2014, October). Nation Branding Through Stigmatized Popular Culture: The “Cool Japan” Craze Among Central Ministries in Japan. *Hitotsubashi Journal of Commerce and Management*. 48(1): 81-97.
- Ogoura, K. (2008). Japan 's Postwar Cultural Diplomacy. *CAS Working Paper Series No.1/2008*, Center for Area Studies, Freie Universität Berlin.
- Rich, Sarah C. (2012). The History of the Olympic Pictograms: How Designers Hurdled the Language Barrier. *Smithsonian Magazine*. Retrieved on 5 June 2024, <https://www.smithsonianmag.com/arts-culture/the-history-of-the-olympic-pictograms-how-designers-hurdled-the-language-barrier-4661102/>
- Ryall, Julian. The Power of the Pictogram Developing the Legacy of the Tokyo 1964 Games. Retrieved on 5 June 2024, https://www.metro.tokyo.lg.jp/english/about/tokyo/documents/tokyo_brochure_05_1.pdf

ภาค 2

การเมืองเรื่องความมั่นคง
ข้อถกเถียงเรื่องการแก้ไขรัฐธรรมนูญมาตรา 9
และการรื้อฟื้นกองทัพญี่ปุ่น

สงครามโลกครั้งที่ 2 สิ้นสุดลงเมื่อ ค.ศ. 1945 ความพ่ายแพ้ของกองทัพญี่ปุ่น ทำให้ญี่ปุ่นถูกปกครองโดยชาวต่างชาติเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ระหว่าง ค.ศ. 1945–1952 ฝ่ายสัมพันธมิตรวางนโยบายที่ใช้ปกครองญี่ปุ่นขึ้น ร่างโดยกระทรวงต่างประเทศสหรัฐอเมริกา โดยมีจุดมุ่งหมายสำคัญเพื่อปฏิรูปญี่ปุ่นจากผู้ทำลายมาเป็นผู้สร้างสันติภาพ และป้องกันไม่ให้ญี่ปุ่นเป็นอันตรายต่อสันติภาพของโลกในอนาคต (ศิริพร ดาบเพชร, 2559: 18) คณะผู้ยึดครองยึดนโยบายสำคัญประการหนึ่งจากคำประกาศปอร์ตสตัน คือ การกำจัดลัทธิทหารนิยม ดังข้อความว่า

เราขออย่าไว้ระเบียบใหม่ของสันติภาพ ความมั่นคงและความยุติธรรมจะไม่มีทางเกิดขึ้นได้ จนกว่าลัทธิทหารนิยมที่ขาดความรับผิดชอบจะถูกขจัดออกไปจากโลกเสียก่อน...จนกว่าจะมีการก่อตั้งระเบียบใหม่ดังกล่าวขึ้นมาและจนกว่าจะมีข้อพิสูจน์ที่น่าเชื่อถือว่าอนุภาพทางสงครามของญี่ปุ่นได้ถูกทำลายไป ดินแดนของญี่ปุ่น...จะถูกยึดครองเพื่อเป็นการประกันความสำเร็จของวัตถุประสงค์พื้นฐานซึ่งเรากำหนดขึ้น... (โอกาซากิ, 2535: 91)

สหรัฐอเมริกาวางโครงสร้างในการปกครองญี่ปุ่น คือ การทำลายอำนาจทางทหารให้หมดไปและปลดอาวุธกองทัพญี่ปุ่น การลงโทษอาชญากรสงคราม การส่งเสริมเสรีภาพส่วนบุคคล เคารพในหลักการสิทธิมนุษยชนขั้นพื้นฐาน พัฒนา

ประชาธิปไตย และให้โอกาสญี่ปุ่นพัฒนาเศรษฐกิจที่สอดคล้องกับนโยบายสันติภาพ ส่งเสริมการกินดีอยู่ดี (บอร์ตัน. 2526: 531; บิสลีย์. 2543: 426)

โครงร่างนี้นำไปสู่การทำลายระบบทหารของญี่ปุ่น โดยยึดกองกำลังทหาร ตำรวจลับ สั้งปิดฐานทัพ คลังสรรพาวุธ โรงงานสร้างอาวุธ จัดตั้ง “ศาลทหารระหว่างประเทศสำหรับภูมิภาคตะวันออกไกล” (The International Military Tribunal for the Far East) เพื่อไต่สวนคดีอาชญากรรมสงคราม ออกคำสั่งปลดเจ้าหน้าที่หัวรุนแรงที่สนับสนุนการทำสงครามออกจากตำแหน่งหน้าที่ในหน่วยงานระดับท้องถิ่น รวมถึงในวงการอุตสาหกรรมและการเงินขนาดใหญ่ และวงการสื่อสารมวลชน (Gordon. 2014: 239)

ในการร่างรัฐธรรมนูญใหม่ของญี่ปุ่นใน ค.ศ. 1946 สหรัฐอเมริกาเสนอว่า รัฐธรรมนูญต้องคำนึงถึงประเด็นเรื่องญี่ปุ่นจะต้องไม่ก่อหรือเข้าสู่สงครามในอนาคต นายกรัฐมนตรีชิเดฮาระ คิจูโระ (Shidehara Kijuro, ค.ศ. 1945–1946) จึงเสนอว่า ญี่ปุ่นจะสละสิทธิ์ในการทำสงครามและการไม่มีกองทัพ โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้ประเทศต่าง ๆ ในโลกรับรู้ว่าญี่ปุ่นไม่ประสงค์จะก่อสงครามอีก (Gordon. 2014: 231) ซึ่งปรากฏในมาตรา 9 ของรัฐธรรมนูญโซวะที่มีผลบังคับใช้ในวันที่ 3 พฤษภาคม ค.ศ. 1947 ที่ระบุว่า “ประชาชนชาวญี่ปุ่นประกาศสละสิทธิการทำสงครามในฐานะเป็นสิทธิแห่งอำนาจอธิปไตยของชาติ” ซึ่งเป็นข้อความผูกมัดไม่ให้ญี่ปุ่นมีกองทัพ (บิสลีย์. 2543: 429)

เมื่อโยชิตะ ชิเงรุ ขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรีใน ค.ศ. 1946 จากการเลือกตั้งครั้งแรกหลังสงครามสิ้นสุดลง เป็นช่วงเวลาที่การร่างรัฐธรรมนูญของญี่ปุ่นกำลังดำเนินอยู่และมีข้ออภิปรายเกี่ยวกับกองทัพญี่ปุ่น โยชิตะประกาศแนวทางที่กลายเป็นการกำหนดยุทธศาสตร์ของญี่ปุ่นต่อมา คือ เน้นการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศเป็น

หลัก และเป็นพันธมิตรกับสหรัฐอเมริกาเพื่อช่วยประกันความมั่นคงปลอดภัยของ ญี่ปุ่นในภาวะสงครามเย็น เรียกว่า หลักการโยชิเดะ (Yoshida Doctrine)

สนธิสัญญาสันติภาพและ การรับผิดชอบต่อสงครามของญี่ปุ่น

ใน ค.ศ. 1951 สหรัฐอเมริกาดำเนินการเพื่อให้เอกราชญี่ปุ่น รัฐมนตรีต่างประเทศสหรัฐอเมริกาเจรจากับประเทศต่าง ๆ เรื่องการทำสนธิสัญญาสันติภาพ (Peace Treaty) ซึ่งสหรัฐอเมริกาเป็นเจ้าภาพ ณ เมืองซานฟรานซิสโก ประเทศพันธมิตร 55 ประเทศ ที่เคยประกาศสงครามกับญี่ปุ่นได้ร่วมประชุมสันติภาพที่เมืองซานฟรานซิสโก สหรัฐอเมริกา และมีการลงนามในวันที่ 8 กันยายน ค.ศ.1951 แต่ประเทศคอมมิวนิสต์ภายใต้การนำของสหภาพโซเวียต รวมถึงสาธารณรัฐประชาชนจีน ไม่ยอมลงนามในสนธิสัญญา จึงมีประเทศที่ลงนามรับรอง 48 ประเทศ สารสำคัญของสนธิสัญญาสันติภาพ ได้แก่

1. ญี่ปุ่นจะเข้าเป็นสมาชิกองค์การสหประชาชาติ จะปฏิบัติตามหลักการสหประชาชาติและยึดหลักสิทธิมนุษยชนและเสรีภาพในรัฐธรรมนูญ
2. ฝ่ายพันธมิตรรับรองอธิปไตยของญี่ปุ่นและญี่ปุ่นได้ดินแดนตามที่ประกาศในคำประกาศปอร์ตสตัน
3. ญี่ปุ่นรับรองเอกราชเกาหลี สละสิทธิในเกาะฟอร์โมซา เพสคาโดเรส คุริล สะเซลิินใต้
4. ญี่ปุ่นยอมให้สหรัฐอเมริกาดูแลหมู่เกาะริวกิว โบนิน โวลคาโน

5. กองกำลังยึดครองญี่ปุ่นจะถอนออกไปภายใน 90 วัน หลังสนธิสัญญามีผลบังคับใช้
6. รัฐบาลญี่ปุ่นยอมให้กองกำลังต่างชาติตั้งฐานทัพอยู่ในญี่ปุ่นได้ โดยจะมีสนธิสัญญาความมั่นคงร่วมระหว่างสหรัฐอเมริกากับญี่ปุ่น เพื่อรักษาความมั่นคงปลอดภัยในวันออก

การให้สัตยาบันสนธิสัญญาสันติภาพในเดือนเมษายน ค.ศ. 1952 ทำให้ญี่ปุ่นกลับมาเป็นชาติเอกราชอีกครั้ง

สนธิสัญญาสันติภาพ มาตราที่ 14 ระบุเรื่องความรับผิดชอบของญี่ปุ่นต่อประเทศต่าง ๆ ว่า “ญี่ปุ่นควรจ่ายค่าชดเชยให้กับฝ่ายสัมพันธมิตรสำหรับความเสียหายและความทุกข์ทรมานที่เกิดขึ้นในช่วงสงคราม” (Shuji. 2003: 5) ประเด็นนี้เป็นเรื่องของความรับผิดชอบต่อการก่อสงคราม มาตราที่ 15-18 ระบุเรื่องสิทธิเรียกร้องอื่น ๆ ข้อตกลงเรื่องสิทธิในทรัพย์สิน การคืนหรือชดใช้ทรัพย์สินของฝ่ายสัมพันธมิตร การชดเชยต่อการปฏิบัติอย่างโหดร้ายต่อเชลยฝ่ายสัมพันธมิตร และการคืนหนี้ตั้งแต่สมัยก่อนสงคราม

ญี่ปุ่นแสดงออกถึงการตระหนักในความรับผิดชอบต่อการก่อสงครามและตกลงที่จะจ่ายค่าเสียหายตามสนธิสัญญาสันติภาพ โดยทำข้อตกลงกับฟิลิปปินส์และเวียดนามใต้ ทำข้อตกลงกับพม่าและอินโดนีเซียซึ่งไม่ใช่ภาคีสถิติสนธิสัญญาสันติภาพ ส่วนลาวและกัมพูชาละสิทธิในการชดใช้จากสงคราม ญี่ปุ่นจึงให้ทุนช่วยเหลือกับทั้งสองประเทศนี้เป็นการตอบแทน ส่วนอินเดียที่ไม่ได้เป็นภาคีสถิติสนธิสัญญาสันติภาพ ได้ทำข้อตกลงสิ้นสุดสงครามกับญี่ปุ่น และยืนยันการระงับการปฏิบัติการสงคราม (Shuji. 2003: 5) กรณีพม่าและอินโดนีเซียที่ทำข้อตกลงแยกออกมา ญี่ปุ่นระบุว่าจะชดเชยให้กับความเสียหายและความทุกข์ทรมานที่เกิดจากญี่ปุ่นในช่วงสงคราม และเพื่อ

แสดงถึงความรับผิดชอบของญี่ปุ่นต่อนานาชาติ ในมาเลเซียและสิงคโปร์ซึ่งมีชุมชนชาวจีนจำนวนมากที่เรียกร้องให้ญี่ปุ่นชดใช้ความเสียหายจากการยึดครองของญี่ปุ่นในช่วงสงคราม ข้อตกลงเหล่านี้ระบุว่า “ประเทศญี่ปุ่นตระหนักดีว่าการแก้ปัญหาที่เกิดจากเหตุการณ์ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ในมาเลเซียและสิงคโปร์ จะมีส่วนช่วยส่งเสริมความสัมพันธ์ฉันมิตร” รวมทั้งมีการระบุเพิ่มเติมว่า “ประเทศคู่สัญญาเห็นพ้องว่าปัญหาทั้งหลายที่เกิดจากเหตุการณ์ในช่วงสงครามโลก ได้รับการแก้ไขอย่างเป็นรูปธรรม และครบถ้วนสมบูรณ์” (Shuji. 2003: 6)

สำหรับประเทศจีน เนื่องจากสถานการณ์การเมืองโลกในยุคสงครามเย็นทำให้ญี่ปุ่นทำสนธิสัญญาสันติภาพกับสาธารณรัฐจีน หรือไต้หวัน ไม่ใช่กับสาธารณรัฐประชาชนจีน ส่วนเกาหลีใต้กดดันให้มีการชดใช้ตั้งแต่ระยะแรก ญี่ปุ่นพยายามที่จะแก้ปัญหาต่าง ๆ เกี่ยวกับสิทธิในทรัพย์สินที่เกิดจากการยึดครองในช่วงอาณานิคมจนเกิดปัญหาการเรียกร้องสิทธิ รวมถึงพิจารณาข้อตกลงการชดใช้เงินด้วย นำสู่การเจรจาฟื้นฟูความสัมพันธ์ใน ค.ศ 1965 ญี่ปุ่นทำสนธิสัญญาว่าด้วยความสัมพันธ์พื้นฐานระหว่างญี่ปุ่นกับสาธารณรัฐเกาหลี (Treaty on Basic Relations between Japan and the Republic of Korea) และข้อตกลงความร่วมมือทางเศรษฐกิจและการอ้างสิทธิ์ระหว่างญี่ปุ่นและเกาหลีใต้ (the Japan-Korea claims rights and economic cooperation agreements) ซึ่งเป็นข้อตกลงกึ่งชดใช้กับเกาหลีใต้ โดยได้รับเงินอุดหนุน เงินกู้ และสินเชื่อทางการเงิน และในครั้งนี้นำประเด็นเรื่องหญิงบำเรอไม่ได้ถูกนำมากล่าวถึง ซึ่งนอกจากเพราะในเวลานั้นยังไม่มีใครทราบเรื่องนี้ในวงกว้างแล้ว ยังอาจพิจารณาได้ว่าในแง่ของค่านิยมเกาหลีสิ่งที่ผู้หญิงต้องเผชิญทำให้เกิดความอับอายขึ้นในครอบครัว รัฐบาลเกาหลีไม่เต็มใจที่จะยอมรับถึงสิ่งที่ผู้หญิงเหล่านี้ต้องเผชิญค่านิยมชายเป็นใหญ่และความประพฤติของผู้หญิงในแง่

ของเกียรติและศักดิ์ศรีตามค่านิยมในลัทธิขงจื้อ ทำให้ “เกียรติ” กลายเป็นเรื่องสำคัญและมีส่วนทำให้เกิดวัฒนธรรมการปฏิเสธหรือการปกปิดมายาวนาน

ในการเจรจาครั้งนี้ รัฐมนตรีต่างประเทศของญี่ปุ่นนายชิโอะเนะ เอตสึซาบุโระ (Shiina Etsusaburo) ได้กล่าวคำขอโทษต่อเกาหลีใต้ ซึ่งขณะนั้นเป็นคำขอโทษเดียวที่ชาวเกาหลีได้รับจากญี่ปุ่น และเป็นคำกล่าวโดยรัฐมนตรีต่างประเทศในระหว่างการเจรจาขั้นสุดท้ายสำหรับสนธิสัญญา ค.ศ. 1965 ที่กรุงโซล ซึ่งมีคำถามว่าใครควรเป็นผู้รับผิดชอบต่อการกล่าวคำขอโทษระหว่างรัฐบาลญี่ปุ่นหรือรัฐมนตรีต่างประเทศ นายเอตสึซาบุโระระบุในแถลงการณ์ที่แสดงออกถึงความรับผิดชอบต่อสงครามของญี่ปุ่น ว่า

“ตั้งแต่สมัยโบราณเมื่อเพื่อนบ้านแยกจากกัน ญี่ปุ่นและเกาหลีได้มีเพียงสายน้ำเล็ก ๆ เท่านั้นที่สามารถรักษาความสัมพันธ์อันแน่นแฟ้นทางวัฒนธรรม ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ รวมถึงผู้คนด้วย น่าเสียดายที่มีช่วงที่โซคร้ายในประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์อันยาวนานของประเทศของเรา ซึ่งข้าพเจ้าได้ไตร่ตรองถึงเรื่องนี้อย่างลึกซึ้ง” (Shuji, 2003:7)

อนึ่ง เป็นที่น่าสังเกตว่า ข้อตกลงนี้ญี่ปุ่นเรียกว่าข้อตกลงความช่วยเหลือด้านทุนแบบให้เปล่าและการให้เงินกู้แบบให้เปล่า ซึ่งเริ่มให้ในทศวรรษ 1960 Lawson & Tannaka (2010: 413) ตั้งข้อสังเกตว่า การที่รัฐบาลญี่ปุ่นปฏิเสธที่จะเรียกความช่วยเหลือเหล่านี้หรือความช่วยเหลือใด ๆ ต่อประเทศอื่นในเอเชียว่า “การชดใช้” อาจเป็นการหลีกเลี่ยงที่จะยอมรับอย่างชัดเจนถึงความรับผิดชอบพฤติกรรมของกองทัพญี่ปุ่นในช่วงสงคราม ส่วนประเด็นเรื่องหญิงบำเรอไม่ได้ถูกกล่าวถึงในขณะนั้น และในความเป็นจริงในช่วงเวลานั้นแทบไม่มีการรับรู้เกี่ยวกับเรื่องนี้ในวงกว้าง นอกจากนี้ อิทธิพลของสหรัฐอเมริกาที่ยืนยันให้เรียกชื่อสงครามใน

พื้นที่นี้อย่างเป็นทางการว่า “สงครามแปซิฟิก” แทนการเรียกว่า “สงครามเอเชียตะวันออกเฉียงเหนือ” ทำให้ความสนใจถูกหันเหออกจากภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อิทธิพลของสหรัฐอเมริกาในฐานะผู้ปกครองและต่อมาคือพันธมิตรใกล้ชิดที่สุดของญี่ปุ่นหลังได้รับเอกราช และยังเป็นผู้ปกป้องเกาหลีใต้ได้ทุกวัน และมีอิทธิพลต่อหลายประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในยุคสงครามเย็น อาจเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้เรื่องราวการกระทำของกองทัพญี่ปุ่นในจีนและเกาหลีช่วงสงครามถูกลดทอนความสำคัญลงและบางเรื่องได้หายไป เข้าสู่ภาวะที่เรียกว่า “สูญญากาศทางประวัติศาสตร์” ที่สหรัฐอเมริกาจงใจปกปิด หรืออย่างน้อยก็ทำให้ถูกลืมเลือนไปไม่ต้องกล่าวถึง (Conrad. 2003: 92)

ใน ค.ศ. 1972 เมื่อการเมืองโลกในยุคสงครามเย็นเกิดการเปลี่ยนแปลงจากการเปิดความสัมพันธ์ระหว่างสหรัฐอเมริกากับสาธารณรัฐประชาชนจีน ทำให้ญี่ปุ่นปรับปรุงความสัมพันธ์กับสาธารณรัฐประชาชนจีนเช่นกัน โดยมีการออกแถลงการณ์ร่วมระหว่างรัฐบาลทั้งสองประเทศ ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความรับผิดชอบในการทำสงครามของญี่ปุ่นและแสดงความรู้สึกขออภัย ส่งผลให้ความสัมพันธ์ระหว่างญี่ปุ่นกับจีนเข้าสู่ภาวะปกติ ในเอกสารระบุว่า “ฝ่ายญี่ปุ่นตระหนักดีถึงความรับผิดชอบต่อความเสียหายร้ายแรงดังกล่าว ญี่ปุ่นทำให้ชาวจีนในอดีตต้องผ่านสงคราม และญี่ปุ่นได้ประณามตัวเองอย่างลึกซึ้ง” (Shuji. 2003: 7) เอกสารนี้แสดงถึงความรับผิดชอบในการทำสงครามของญี่ปุ่นโดยตรงด้วยเหตุผลหลายประการ ประการแรก ระดับความเสียหายที่เกิดขึ้นในจีนมีระดับที่ใหญ่กว่าประเทศอื่นมาก ประการที่สอง เอกสารนี้จัดทำขึ้นเพื่อเป็นแถลงการณ์ร่วม ไม่ใช่สนธิสัญญาเนื่องจากจุดยืนทางกฎหมายของญี่ปุ่นที่ว่าภาวะสงครามระหว่างญี่ปุ่นกับจีนสิ้นสุดลงแล้วและประเด็น

การแก้ไขการชดใช้ค่าเสียหายจากสงครามทั้งหมด ได้ระบุไว้แล้วตั้งแต่การทำสนธิสัญญาสันติภาพ ค.ศ. 1952

มิตเตอร์ รานา (2003: 118) นักประวัติศาสตร์จีนมีความเห็นว่า การเมืองระหว่างประเทศในช่วงสงครามเย็นเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งต่อการกำหนดแนวทางของสาธารณรัฐประชาชนจีนกับญี่ปุ่น เพราะหลังจากที่พรรคคอมมิวนิสต์จีนขึ้นปกครองประเทศ ในทางการเมืองระหว่างประเทศนั้นจีนค่อนข้างโดดเดี่ยว ไม่ได้รับการยอมรับจากสหรัฐอเมริกาและประเทศที่มีบทบาทสำคัญระดับนานาชาติ ประเทศอื่น ๆ การยอมรับอย่างเป็นทางการจากญี่ปุ่นเป็นหนึ่งในเป้าหมายด้านการต่างประเทศที่สำคัญของสาธารณรัฐประชาชนจีน ซึ่งบรรลุผลสำเร็จที่สุดใน ค.ศ. 1972 แต่ก่อนหน้านั้นความต้องการที่จะเปิดความสัมพันธ์กับญี่ปุ่นหรือได้รับการยอมรับจากญี่ปุ่นทำให้การระลึถึงความน่าสะพรึงกลัวของสงครามในจีนนั้นไม่มากนัก แม้ว่าหนังสือ อนุสรณ์สถาน หรือสิ่งอื่น ๆ ในการรำลึกถึงเรื่องราวการยึดครองหรือการรุกรานจากญี่ปุ่นในพื้นที่สาธารณะในจีนจะเต็มไปด้วยเรื่องราวพฤติกรรมของญี่ปุ่นในช่วงตั้งแต่สงครามจีน-ญี่ปุ่น ค.ศ. 1937 และจนถึงที่สุดสงครามโลกใน ค.ศ. 1945 แต่ก็มักจะแยกแยะได้ยากจากศัตรูอื่น ๆ โดยเฉพาะกองกำลังคณะชาติ (พรรคกัว๋อหมินตั๋ง) ภายใต้การนำของเจียงไคเช็ค

กล่าวได้ว่าในเวลานั้นพรรคคอมมิวนิสต์จีนมีความกังวลต่อกองทัพของฝ่ายคณะชาติ (กัว๋อหมินตั๋ง) มากกว่าญี่ปุ่น ดังนั้นจึงมีเรื่องเล่าอย่างเป็นทางการที่ได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาลพรรคคอมมิวนิสต์จีน ซึ่งสอดคล้องกับความเชื่อในญี่ปุ่นที่ว่า สงครามได้รับการยุ้งโดยกลุ่มทหารจำนวนไม่มาก ชาวญี่ปุ่นธรรมดา ๆ ก็ตกเป็นเหยื่อเช่นกัน และเนื่องจากพรรคคอมมิวนิสต์จีนเห็นว่าพรรคกัว๋อหมินตั๋งและสหรัฐอเมริกาเป็นศัตรูที่แท้จริง การสอบสวนอาชญากรรมสงครามของญี่ปุ่นจึงถูก

ระงับ อาชญากรรมสงครามหลายพันคนที่ถูกควบคุมตัวในประเทศจีนมีเพียง 45 คนเท่านั้นที่ได้รับโทษจำคุก ในขณะที่คนที่เหลือได้รับการอภัยโทษและส่งตัวกลับประเทศญี่ปุ่น นอกจากนี้พรรคคอมมิวนิสต์จีนเลือกที่จะละทิ้งการชดใช้สงคราม เพราะไม่ต้องการที่จะทำให้เกิดเป็นปัญหาทางการทูตกับญี่ปุ่น (Lawson & Tannaka. 2010: 413)

สนธิสัญญาความมั่นคงร่วม 1952 :

ญี่ปุ่น-สหรัฐฯ พันธมิตรตลอดกาล ?

ในการเจรจาสนธิสัญญาสันติภาพ สหรัฐอเมริกาและญี่ปุ่นได้เจรจาทำสนธิสัญญาเพิ่มเติมระหว่างทั้งสองประเทศ คือ สนธิสัญญาทางความมั่นคงร่วม (Treaty of Mutual Cooperation and Security) ซึ่งเรียกในภาษาญี่ปุ่นว่า สนธิสัญญา Anpo สำคัญ คือ รัฐบาลญี่ปุ่นยอมให้สหรัฐอเมริกาตั้งฐานทัพไว้ที่เกาะโอกินาวาทางใต้ เพื่อเป็นการประกันความปลอดภัยของญี่ปุ่น ซึ่งมีทั้งฝ่ายเห็นด้วยและไม่เห็นด้วยในสังคมญี่ปุ่น ฝ่ายที่เห็นด้วยมองว่าการที่ญี่ปุ่นไม่มีกองทัพของตนเองมีผลต่อความมั่นคงปลอดภัยของญี่ปุ่นในภาวะสงครามเย็นที่อาจถูกคุกคามจากประเทศคอมมิวนิสต์ที่อยู่ใกล้เคียงทั้งจีน เกาหลีเหนือ และสหภาพโซเวียต แม้ญี่ปุ่นจะได้เอกราช แต่การมีกองทัพต่างชาติภายในประเทศทำให้เกิดกระแสต่อต้าน

ฝ่ายที่ไม่เห็นด้วยเห็นว่าสนธิสัญญานี้ไม่มีวาระสิ้นสุด สนธิสัญญาจะทำให้ญี่ปุ่นผูกพันเป็นพันธมิตรทางด้านการต่างประเทศกับสหรัฐอเมริกามากเกินไป และการมีกองทัพต่างชาติในประเทศย่อมแสดงถึงการไม่มีอธิปไตยอย่างแท้จริง ทำให้มีการต่อต้านสนธิสัญญาฉบับนี้ตั้งแต่ต้น หลังได้รับเอกราชเพียง 3 วัน กรรมกร นักศึกษา และสมาชิกพรรคคอมมิวนิสต์ รวมตัวกันในกรุงโตเกียวเรียกร้องให้ทหาร

อเมริกันถอนออกจากญี่ปุ่น โจมตินายกรัฐมนตรีโยชิโตะ ชิเงรุ ที่ตกลงทำสนธิสัญญากับสหรัฐอเมริกา และเพื่อต่อต้านการจำกัดเสรีภาพทางวิชาการ การเดินขบวนมีขึ้นภายใต้การชี้นำขององค์การนักศึกษาที่มีพรรคคอมมิวนิสต์สนับสนุน และเกิดการปะทะกับตำรวจจนได้รับบาดเจ็บทั้งสองฝ่าย หนังสือพิมพ์ลงข่าวโจมตีพรรคคอมมิวนิสต์ บางฉบับเสนอให้ยุบพรรคคอมมิวนิสต์ และรัฐบาลออกกฎหมายต่อต้านการบ่อนทำลายในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1952 ให้อำนาจคณะรัฐมนตรีที่จะห้ามกิจกรรมที่นำไปสู่การจลาจล การเคลื่อนไหวทางการเมืองถูกควบคุมมากขึ้น ตามด้วยการที่รัฐบาลญี่ปุ่นอนุมัติให้ตั้งกองกำลังป้องกันตนเองขึ้นใน ค.ศ. 1954

ใน ค.ศ. 1960 รัฐบาลญี่ปุ่นและสหรัฐฯ เจรจาเรื่องการต่ออายุสนธิสัญญาความมั่นคงร่วมออกไป ทำให้คนญี่ปุ่นจำนวนมากไม่พอใจ เกิดการประท้วงครั้งใหญ่ เรียกว่า Anpo Protests หรือการประท้วงอัมโป เพื่อต่อต้านฐานทัพสหรัฐอเมริกาต่อต้านการต่ออายุสนธิสัญญา Anpo และต่อต้านรัฐบาลนายกรัฐมนตรีคิชิ โนบุสุเกะ (Kishi Nobusuke) ที่ประชาชนมองว่าไม่มีความเป็นประชาธิปไตยจากกรณีรบรัดการให้สัตยาบันสนธิสัญญา การประท้วงดำเนินอยู่หลายเดือนและทวีความรุนแรงขึ้น ส่วนหนึ่งเป็นผลจากบทบาทการเคลื่อนไหวของขบวนการนักศึกษาที่มีพรรคคอมมิวนิสต์ญี่ปุ่นและฝ่ายซ้ายหัวรุนแรงสนับสนุน (ศิริพร ดาบเพชร. 2557: 330)

อย่างไรก็ตาม สนธิสัญญาความมั่นคงร่วมนี้ยังคงดำเนินต่อมาจนปัจจุบัน แม้จะมีกระแสเรียกร้องจากประชาชนญี่ปุ่นบางส่วนให้สหรัฐอเมริกาถอนฐานทัพออกไปโดยตลอด ปัจจัยสำคัญที่ทำให้ญี่ปุ่นยังคงมีฐานทัพสหรัฐอเมริกาอยู่ในประเทศมากกว่า 70 ปี นับจาก ค.ศ. 1952 เป็นเพราะรัฐธรรมนูญมาตรา 9 ที่ทำให้

ญี่ปุ่นไม่มีกองทัพของตนเอง และนโยบายด้านความมั่นคงของประเทศตั้งแต่ ค.ศ. 1957 ที่เน้นระบบพันธมิตร (อิวินท์ สุกุพทิกุล. 2560: 2)

การปรับตัวของญี่ปุ่นด้านความมั่นคงและการทหาร

ประเด็นความมั่นคงของญี่ปุ่นเป็นเรื่องหนึ่งที่มีการอภิปรายกันอย่างกว้างขวางมาอย่างต่อเนื่อง เช่น ใน ค.ศ. 1957 นายคิชิ โนบุสเกะ นายกรัฐมนตรีจากพรรคเสรีประชาธิปไตย (LDP) เสนอให้มีการแก้ไขรัฐธรรมนูญมาตรา 9 ที่ห้ามญี่ปุ่นมีกองทัพ และต้องการให้ญี่ปุ่นติดอาวุธใหม่ แต่ถูกคัดค้าน ต่อมาใน ค.ศ. 1957 รัฐบาลคิชิได้อนุมัติ “นโยบายพื้นฐานสำหรับการป้องกันประเทศ” (Basic Policy on National Defense หรือ kokubohonhoshin) ซึ่งมีนโยบายหลัก คือ ญี่ปุ่นจะพัฒนาอาวุธให้มีประสิทธิภาพมากขึ้นในขอบเขตที่จำเป็นสำหรับการป้องกันตนเอง และญี่ปุ่นจะจัดการกับการรุกรานบนพื้นฐานของสนธิสัญญาความมั่นคงกับสหรัฐอเมริกา นโยบายนี้ยึดตามลัทธิโยชิเดะที่เน้นการให้ความสำคัญกับเศรษฐกิจ ไม่เกี่ยวข้องกับความขัดแย้งระหว่างประเทศ และเป็นพันธมิตรด้านความมั่นคงกับสหรัฐอเมริกา

พรรคฝ่ายค้าน เช่น พรรคสังคมนิยม ไม่เห็นด้วยกับการแก้ไขรัฐธรรมนูญ แต่ฝ่ายอนุรักษ์นิยมยืนยันว่าควรเปลี่ยนแปลงรัฐธรรมนูญเพื่อตัดความคลุมเครือในสิทธิของญี่ปุ่นที่จะมีกองกำลังป้องกันตนเอง และเสนอให้ตั้งคณะกรรมการพิเศษขึ้นพิจารณาปัญหาการแก้ไขรัฐธรรมนูญ แต่การออกกฎหมายเพื่อก่อตั้งคณะกรรมการพิเศษนี้ถูกคัดค้านอย่างหนักจากพรรคสังคมนิยม และการหยุ่งเสียงประชาชนญี่ปุ่นส่วนใหญ่ไม่เห็นด้วยกับการแก้ไขรัฐธรรมนูญ (บอร์ตัน. 2526: 580)

นับตั้งแต่ทศวรรษ 1960 สถานะทางเศรษฐกิจและการเมืองระหว่างประเทศของญี่ปุ่นทำให้ญี่ปุ่นกลับขึ้นมาเป็นหนึ่งในชาติผู้นำของโลก แต่สถานการณ์ด้านความมั่นคงของโลกในหลายพื้นที่ เช่น ความขัดแย้งระหว่างจีนกับสหภาพโซเวียต ความขัดแย้งในคาบสมุทรเกาหลี สถานการณ์ในอินโดจีนและพื้นที่อื่นในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ตลอดจนความขัดแย้งในตะวันออกกลาง และยุโรป ที่พันธมิตรของญี่ปุ่นอย่างสหรัฐอเมริกาเข้าไปมีบทบาทแทบทุกพื้นที่ ทำให้ญี่ปุ่นไม่อาจยึดนโยบายเดิมที่พึ่งพิงพันธมิตรและอ้างการไม่ยุ่งเกี่ยวทางการเมืองระหว่างประเทศจากรัฐธรรมนูญมาตรา 9 ได้อย่างเดิม และลัทธิโยชิเดะอาจไม่ใช่แนวทางที่เหมาะสมกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนไป ดังนั้น จึงมีข้อเสนอให้ญี่ปุ่นปรับเปลี่ยนยุทธศาสตร์ใหม่ เช่น นายโยชิเดะอดีตนายกรัฐมนตรี แสดงความเห็นว่าการที่ญี่ปุ่นจะมุ่งแต่ประเด็นเรื่องการพัฒนาเศรษฐกิจ และเล็งภาวะระหว่างประเทศ โดยไม่สนใจความคาดหวังจากภายนอก อาจเป็นเรื่องที่เห็นแก่ตัวและไม่สมกับสถานะของประเทศญี่ปุ่นในเวลานี้ (อิวินท์ สุกุทธิกุล, 2560: 11) นายโยชิเดะเสนอว่าญี่ปุ่นควรปรับบทบาทให้กลายเป็นชาติที่ได้รับการยอมรับในฐานะประเทศชั้นนำที่มีความรับผิดชอบ โดยเพิ่มบทบาทระหว่างประเทศเพื่อลดความไม่ไว้วางใจและกระแสต่อต้านญี่ปุ่นที่ยังคงหลงเหลืออยู่จากการกระทำของจักรวรรดินิยมญี่ปุ่นในอดีต ซึ่งหากญี่ปุ่นจะอ้างรัฐธรรมนูญมาตรา 9 และนโยบายการต่างประเทศแบบเดิม เพื่อหลีกเลี่ยงความรับผิดชอบระหว่างประเทศ อาจจะทำให้ญี่ปุ่นถูกโดดเดี่ยวจากประชาคมโลก อิวินท์ สุกุทธิกุล (2560) นักรัฐศาสตร์ที่ศึกษาประเด็นความมั่นคงของญี่ปุ่น มีความเห็นว่า ความท้าทายต่อญี่ปุ่นในช่วงเวลานี้ มีประเด็นสำคัญ 2 ประการ

ประการแรก คือ ความพยายามรับประกันว่าญี่ปุ่นจะช่วยเหลือชาติที่ด้อยกว่าและพัฒนาระเบียบโลกเสรี อีกประการคือ การปรับภาพลักษณ์และพฤติกรรม

เพื่อไม่ให้ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของญี่ปุ่นส่งผลกระทบต่อชาติพันธมิตรจนเกินไป

อนึ่ง แต่จากการศึกษาเรื่องการเปลี่ยนแปลงภาพลักษณ์ของญี่ปุ่นในภาคแรกของหนังสือนี้ จะพบว่าแม้ญี่ปุ่นจะตระหนักตั้งแต่ทศวรรษ 1960 ว่าการขยายตัวทางเศรษฐกิจอาจส่งผลให้เกิดกระแสต่อต้านญี่ปุ่นขึ้น แต่ดูเหมือนญี่ปุ่นยังไม่ได้ดำเนินการใด ๆ เพื่อที่จะสร้างภาพลักษณ์ที่ดีทั้งทางการเมืองระหว่างประเทศและทางเศรษฐกิจ ดังจะเห็นได้ว่าในทศวรรษ 1970 มีการเคลื่อนไหวต่อต้านสินค้าญี่ปุ่นในหลายประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยมีการขยายการต่อต้านจากความหวั่นเกรงว่าญี่ปุ่นจะนำความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจไปส่งสมกำลังทางทหารจนอาจจะเป็นภัยคุกคามขึ้นมาอีกหรือไม่ รวมถึงในเวทีระดับโลกมีการตำหนิว่าญี่ปุ่นไม่มีส่วนร่วมในการรักษาสันติภาพของโลก และในทศวรรษ 1980 ญี่ปุ่นยังคงมีภาพลักษณ์ในทางเศรษฐกิจว่า สินค้าญี่ปุ่นคุกคามดุลการค้า การจ้างงาน ส่งผลให้เกิดปัญหาสิ่งแวดล้อมในประเทศที่ญี่ปุ่นเข้าไปทำการผลิต และเกิดภาพลักษณ์ว่าญี่ปุ่นเป็นชาติที่กอบโกยเห็นแก่ได้ ทำให้เกิดกระแสความวิตกขึ้นในญี่ปุ่นว่าประชาคมโลกอาจจะโดดเดี่ยวประเทศญี่ปุ่น (ธีวินท์ สุพุทธิกุล. 2560: 11)

บริบททางเศรษฐกิจและการเมืองระหว่างประเทศในทศวรรษ 1970-1980 ที่ภาพลักษณ์ของญี่ปุ่นไม่ค่อยดีนัก นำไปสู่การที่รัฐบาลญี่ปุ่นพยายามปฏิรูปโครงสร้างหลายด้าน โดยใช้คำขวัญ เช่น ทำให้เป็นสากล และญี่ปุ่นที่เปิดสู่โลก (ธีวินท์ สุพุทธิกุล. 2560: 12) ในทางเศรษฐกิจ รัฐบาลปรับโครงสร้างเศรษฐกิจให้เข้มแข็งมากขึ้น ลดมาตรการปกป้องตลาดภายในประเทศที่ทำให้ญี่ปุ่นถูกโจมตีว่าเป็นชาตินิยมทางเศรษฐกิจ รวมถึงญี่ปุ่นยินดีรับภาระดูแลด้านความมั่นคงภายในประเทศตนเองมากขึ้นเพื่อลดภาระของสหรัฐอเมริกา เช่น ตั้งแต่ทศวรรษ

1970 มีการจัดสรรงบประมาณสนับสนุนฐานทัพสหรัฐฯ ในญี่ปุ่น และในปลาย ค.ศ. 1987 รัฐบาลญี่ปุ่นปรับนโยบายด้านความมั่นคง โดยนายกรัฐมนตรีนะกะโตะเนะ ยกเลิกนโยบายที่กำหนดไว้ตั้งแต่ ค.ศ. 1976 เกี่ยวกับงบประมาณด้านการทหารว่า ต่ำกว่าร้อยละ 1 ของผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติ (GNP) เพื่อเพิ่มความเข้มแข็งด้านการทหารของญี่ปุ่นและเห็นว่าการกำหนดอัตราว่าไม่เกินร้อยละ 1 ของ GNP นี้ ล้าสมัยแล้ว เพราะในทศวรรษ 1980 เศรษฐกิจญี่ปุ่นไม่ได้เติบโตสูงเหมือนเมื่อก่อน ทำให้ในความเป็นจริงอัตรางบประมาณด้านการทหารที่ตั้งไว้ลดลงตามไปด้วย และเกรงว่าการจำกัดงบประมาณจะกระทบต่อการเสริมสร้างกำลังป้องกันประเทศของญี่ปุ่น (ไชยวัฒน์ คำชู. 2537: 32 ; โอคาซากิ. 2535: 100) และเริ่มมีการอภิปรายด้านยุทธศาสตร์ทางทหารมากขึ้น

ประเด็นการแก้ไขมาตรา 9 ดำเนินมาหลายปีโดยไม่มีข้อยุติ เพราะรัฐบาลทราบดีว่าการแก้ไขรัฐธรรมนูญต้องได้คะแนนเสียง 2 ใน 3 ซึ่งเป็นไปได้ยาก ตั้งแต่ทศวรรษ 1980 ญี่ปุ่นถูกพันธมิตรโดยเฉพาะสหรัฐอเมริกากดดันให้เพิ่มกำลังทางทหารมากขึ้น ในประเด็นนี้นักวิชาการได้อภิปรายโดยศึกษาแนวความคิดของนักปราชญ์คนสำคัญของญี่ปุ่นในสมัยเมจิ คือ ฟุกุซาวา ยูกิชิ (Fukuzawa Yukichi ค.ศ. 1835-1901)¹ และโทคุโตมิ โซโฮ (Tokutomi Soho ค.ศ. 1863-1957) ที่มี

¹ ฟุกุซาวา ยูกิชิ (Fukuzawa Yukichi, ค.ศ.1835-1901) เป็นปัญญาชนคนสำคัญในยุคการพัฒนาประเทศตั้งแต่ปลายสมัยโทกูงาวะและสมัยเมจิ เขาร่วมเดินทางไปกับคณะทูตญี่ปุ่นที่รัฐบาลโชกุนส่งไปเจริญสัมพันธไมตรีและศึกษาดูงาน ณ ประเทศสหรัฐอเมริกาเมื่อ ค.ศ. 1860 และประเทศในยุโรปเมื่อ ค.ศ. 1862 ยูกิชิเห็นความจำเป็นว่าญี่ปุ่นต้องเร่งพัฒนาประเทศและเรียนรู้จากชาติตะวันตก เขาได้เขียนหนังสือชื่อ *เซอิโย จิโจ* (Seiyō Jijō) หรือ *สภาพเงื่อนไขของตะวันตก* (“Conditions in the West”) ตีพิมพ์ใน ค.ศ. 1866 กล่าวถึงสิ่งที่ญี่ปุ่นควรเร่งพัฒนา

ความเห็นต่างกันเรื่องอนาคตของญี่ปุ่น โดยฟุคุซาวา ยุกิชิเห็นว่าชนชั้นกลางหรือพวกที่มาจากอดีตชาวมุโรเป็นกำลังสำคัญในการสร้างชาติทั้งในด้านการค้าและอุตสาหกรรม และสนับสนุนให้เพิ่มกำลังทางทหารเพื่อความเข้มแข็งของญี่ปุ่น ส่วนโทกุโตะมิ โซโฮ สนับสนุนการพัฒนาเศรษฐกิจมากกว่าการทหาร (เพ็ญศรี กาญจนอมัย. 2527: 339) ปัญญาชนญี่ปุ่นในทศวรรษ 1980 ศึกษาแนวคิดของปัญญาชนในทศวรรษ 1880 เพื่อหาแนวทางด้านความมั่นคงสำหรับญี่ปุ่นในขณะนั้น และจะเห็นได้ว่านักการเมืองและคนในสังคมญี่ปุ่นในทศวรรษ 1980 ก็มีความเห็นเป็น 2 แนวทางเช่นกัน คือ ฝ่ายหนึ่งเน้นการพัฒนาเศรษฐกิจ ไม่เห็นด้วยกับการเพิ่มบทบาททางทหาร ขณะที่อีกฝ่ายเสนอให้มีการแก้ไขรัฐธรรมนูญเพื่อญี่ปุ่นจะได้มีกองทัพ โดยอ้างเหตุผลในด้านการป้องกันตนเองเป็นหลัก

ในทศวรรษ 1990 มีประเด็นสำคัญด้านความมั่นคงและการทหารของญี่ปุ่น คือ การคงอยู่ของฐานทัพสหรัฐอเมริกาในญี่ปุ่น และการเพิ่มกำลังทางทหารของญี่ปุ่น ปัจจัยที่ทำให้ประเด็นความมั่นคงและการทหารกลับมาเป็นที่ถกเถียงของสังคม คือ การสิ้นสุดสงครามเย็นในต้นทศวรรษ 1990 ทำให้เหตุผลด้านความมั่นคงที่สหรัฐอเมริกาต้องมีกองทัพอยู่ในญี่ปุ่นมีน้ำหนักลดลง และการที่ญี่ปุ่นเป็นประเทศ

เช่น การสร้างโรงเรียน โรงพยาบาล ธนาคาร บริษัทประกันภัย หนังสือพิมพ์ โรงงาน ระบบการเลือกตั้ง และการเก็บภาษีอากร รวมทั้งกล่าวถึงเรื่องราวการปฏิบัติของสหรัฐอเมริกาเพื่อเป็นตัวอย่างให้ชาวญี่ปุ่นเห็นว่าปัญหาที่ญี่ปุ่นกำลังเผชิญอยู่เป็นสิ่งที่สหรัฐอเมริกาเคยเผชิญมาแล้ว และแนะนำว่าญี่ปุ่นต้องมีการจัดระบบองค์กรใหม่ และประชาชนต้องให้ความร่วมมือกัน ยุกิชิให้ความสำคัญกับการส่งเสริมการศึกษา การส่งเสริมสิทธิสตรี การสร้างชาติให้มั่นคงด้วยระบบทุนนิยมและการส่งเสริมธุรกิจเอกชน โดยเน้นให้ชาวมุโรซึ่งเป็นกลุ่มที่มีการศึกษามาตั้งแต่สมัยโทกูงาวะมีบทบาทในการสร้างชาติ (ดูเพิ่มเติมใน แมริอุส บี.แจนเสน. (2526). *โลกทัศน์ญี่ปุ่น*. บรรณาธิการแปลโดย วุฒิชัย มูลศิลป์. บทที่ 2).

มหาอำนาจทางเศรษฐกิจอันดับต้นๆ ของโลกทำให้สหรัฐอเมริกาและอีกหลายประเทศเรียกร้องให้ญี่ปุ่นเพิ่มความรับผิดชอบด้านสันติภาพของโลกให้มากขึ้น โดยไม่ใช่เพียงแค่การบริจาคเงินให้สหประชาชาติหรือองค์กรอื่น ๆ เหมือนที่ผ่านมาเท่านั้น

การเพิ่มกำลังทหารและการแก้ไขรัฐธรรมนูญเพื่อให้ญี่ปุ่นสามารถมีกองทัพได้ เป็นประเด็นที่ญี่ปุ่นถูกเรียกร้องมาโดยตลอดจากสหรัฐอเมริกาตั้งแต่เกิดสงครามเกาหลีขึ้นใน ค.ศ. 1950 แต่รัฐบาลญี่ปุ่นยืนยันโดยอ้างรัฐธรรมนูญว่าญี่ปุ่นไม่สามารถมีกองทัพได้ แม้มีนักการเมืองบางคนเห็นชอบกับการแก้ไขรัฐธรรมนูญ แต่สังคมส่วนใหญ่ยังคงคัดค้าน การที่จีนกลายเป็นคอมมิวนิสต์และเกิดสงครามเกาหลีขึ้น ทำให้สหรัฐอเมริกาและญี่ปุ่นกังวลเรื่องอิทธิพลของคอมมิวนิสต์ที่อาจจะแพร่เข้ามาในญี่ปุ่น จึงมีการตั้งกองกำลังจำนวน 75,000 คนขึ้นสำหรับการรักษาความปลอดภัยของญี่ปุ่น เรียกว่ากองกำลังตำรวจสำรองแห่งชาติ (National Police Reserve) และเปลี่ยนชื่อเป็น กองกำลังเพื่อความปลอดภัยแห่งชาติ (National Safety Force) เมื่อ ค.ศ. 1952 เพิ่มกำลังขึ้นเป็นแสนคน และมีกำลังทางเรือประมาณหนึ่งหมื่นคน ต่อมาใน ค.ศ. 1954 เปลี่ยนชื่อเป็นกองกำลังป้องกันตนเอง (Self-Defense Force: SDF) พร้อมกับมีกำลังทางอากาศด้วย กองกำลังนี้แม้ไม่ใช่กองทัพตามแบบสากล แต่มีลักษณะตามแบบกองทัพและมีอาวุธที่มีประสิทธิภาพ แต่กล่าวได้ว่าปัจจัยสำคัญที่สุดด้านความมั่นคงของญี่ปุ่นคือการตั้งฐานทัพสหรัฐอเมริกาที่เกาะโอกินาวา

ในทศวรรษ 1990 สถานการณ์การเมืองโลกเกิดการเปลี่ยนแปลงหลายประการ ทั้งการสิ้นสุดสงครามเย็น (ค.ศ. 1991) ตลอดจนการเกิดสงครามอ่าวเปอร์เซีย (ค.ศ. 1991) การสิ้นสุดสงครามกลางเมืองในกัมพูชา (ค.ศ. 1991) การเกิดสงครามกลางเมืองจากความขัดแย้งในหลายประเทศทั้งในตะวันออกกลาง ยุโรป

และแอฟริกา (ตั้งแต่ ค.ศ. 1992) ทำให้กองกำลังของสหประชาชาติต้องเข้าไปจัดการรักษาสันติภาพ หลายประเทศเรียกร้องให้ญี่ปุ่นมีส่วนร่วมในปฏิบัติการทางสันติภาพเหล่านี้ เพราะที่ผ่านมาญี่ปุ่นใช้การบริจาคเงินให้สหประชาชาติและองค์กรต่าง ๆ ทำให้ถูกวิจารณ์ว่าญี่ปุ่นเอาเปรียบและส่งทหารชาติอื่นไปสู้สงครามแทน โดยเฉพาะเมื่อเกิดสงครามอ่าวเปอร์เซียใน ค.ศ. 1991 ญี่ปุ่นมอบเงินจำนวนมากถึง 11 ล้านดอลลาร์สหรัฐฯ ให้กองกำลังนานาชาติ และให้เงินช่วยเหลือประเทศในพื้นที่อ่าวเปอร์เซียอีก 4 พันล้านดอลลาร์สหรัฐฯ และส่งคณะแพทย์ไปให้ความช่วยเหลือด้วย แต่นอกจาก “จ่ายมากแต่ไม่ได้รับการขอบคุณ” แล้ว ญี่ปุ่นกลับถูกคำวิจารณ์เพราะประเทศอื่นต้องการให้ญี่ปุ่นมีส่วนร่วมด้านกำลังคนไม่ใช่ด้านการเงิน รวมถึงญี่ปุ่นมีผลประโยชน์จากทรัพยากรน้ำมันจากคูเวตและบริเวณตะวันออกกลาง จึงถูกมองว่าญี่ปุ่นควรมีส่วนร่วมทางทหารด้วย (ประเสริฐ จิตติวิวัฒน์พงศ์. 2542: 224, 237)

สถานะของญี่ปุ่นในเวทีโลกกลายเป็นที่อภิปรายทั้งในหมู่ชาวญี่ปุ่นและภายนอกประเทศ ฝ่ายหนึ่งเห็นว่าในเวลานี้ญี่ปุ่นเป็นมหาอำนาจทางเศรษฐกิจ มีความมั่นคงและเป็นที่ยอมรับในระดับนานาชาติ ญี่ปุ่นควรแสดงบทบาทในระดับโลกมากขึ้น ผู้นำรัฐบาลบางคนต้องการให้ญี่ปุ่นมีบทบาทในเวทีสหประชาชาติมากขึ้น แต่อีกฝ่ายเห็นว่าการเพิ่มบทบาทของญี่ปุ่นในเวทีโลกมากขึ้น จะทำให้ญี่ปุ่นต้องเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับประเด็นความขัดแย้งของประเทศต่าง ๆ ญี่ปุ่นจึงเริ่มปรับนโยบายความมั่นคงโดยเพิ่มงบการทหารมากขึ้นเพื่อผ่อนคลายแรงกดดันเหล่านี้ และสร้างความชอบธรรมด้วยการมีส่วนร่วมกับสหประชาชาติเป็นหลัก ไม่ใช่กับสหรัฐอเมริกาเป็นหลัก เพราะญี่ปุ่นมีความกังวลว่าการผูกพันกับสหรัฐอเมริกาในฐานะพันธมิตร

มากเกินไป อาจนำญูปุ่นเข้าสู่ความขัดแย้งในระเบียบโลกใหม่ที่มีสหรัฐอเมริกาเป็นมหาอำนาจเพียงชาติเดียว (อีวินท์ สุกุพทิกุล. 2560: 13)

ในด้านการประนีประนอมกับนานาชาติด้านสันติภาพ รวมถึงประนีประนอมกับภายในประเทศที่มีฝ่ายไม่เห็นด้วยกับการเข้าไปมีบทบาททางการทหารในระดับนานาชาติของญูปุ่นนั้น รัฐบาลญูปุ่นตีความและอธิบายบทบาททางการทหารของญูปุ่นโดยชูประเด็นหรือยกความชอบธรรมของการปฏิบัติการรักษาสันติภาพ (Peacekeeping Operation: PKO) โดยอ้างถึงกฎหมายสากลเรื่องความมั่นคงร่วม (Collective Security) ซึ่งเป็นหน้าที่พื้นฐานของประเทศที่เป็นสมาชิกสหประชาชาติ รวมถึงมาตรา 98 ในรัฐธรรมนูญของญูปุ่นยังมีเนื้อหาระบุให้ญูปุ่นปฏิบัติตามสนธิสัญญาที่เป็นภาคีและกฎหมายระหว่างรัฐ ดังนั้นรัฐบาลจึงย้ำว่าการหลีกเลี่ยงหน้าที่ที่ระบุทั้งในกฎหมายสากลและรัฐธรรมนูญของญูปุ่นถือเป็นความผิดฐานละเว้นหน้าที่ และญูปุ่นไม่อาจเพิกเฉยต่อหน้าที่ในองค์การสหประชาชาติได้ (อีวินท์ สุกุพทิกุล. 2560: 14) ดังนั้น ญูปุ่นจึงต้องทำหน้าที่ด้านสันติภาพตามที่กฎหมายของประเทศอนุญาต นั่นคือการปฏิบัติการด้านรักษาสันติภาพของโลก โดยจะไม่เข้าไปเกี่ยวข้องกับการใช้กำลัง หรือหากต้องใช้กำลังจะเป็นไปเพื่อป้องกันตนเองเท่านั้น รัฐบาลย้ำว่าภารกิจของกองกำลังป้องกันตนเองจะจำกัดอยู่ที่การส่งกำลังบำรุงในแนวหลัง และบทบาทในการบูรณะฟื้นฟู ไม่ใช่การส่งกองกำลังป้องกันตนเองไปใช้กำลังนอกประเทศ และการปฏิบัติการด้านสันติภาพจะเป็นไปตามหลักการและกลไกสากลของสหประชาชาติที่นานาประเทศยอมรับ

ญูปุ่นจึงเริ่มส่งกองกำลังป้องกันตนเองออกไปมีส่วนร่วมในปฏิบัติการรักษาสันติภาพในนามขององค์การสหประชาชาติ ความกดดันจากการถูกวิจารณ์ในระดับนานาชาติจากกรณีการจ่ายเงินด้านการทหารเพียงอย่างเดียว ทำให้หลังจากสงคราม

อ่าวเปอร์เซียใน ค.ศ. 1991 รัฐบาลญี่ปุ่นปรับนโยบายด้านการทหารใหม่โดยออกพระราชบัญญัติความร่วมมือสันติภาพ (International Peace Cooperation Bill) เพื่อให้สามารถส่งทหารญี่ปุ่นไปร่วมปฏิบัติการเพื่อสันติภาพร่วมกับกองกำลังของสหประชาชาติ พระราชบัญญัตินี้ได้รับการอภิปรายในสภานานกว่า 9 เดือน เพราะมีฝ่ายที่ไม่เห็นด้วยมากทั้งฝ่ายค้านและประชาชนในญี่ปุ่น แต่ในที่สุดพระราชบัญญัตินี้ผ่านสภาและมีผลบังคับใช้ใน ค.ศ. 1992

การปฏิบัติการด้านสันติภาพครั้งแรกของกองกำลังป้องกันตนเองในนามสหประชาชาติ คือ การรักษาความสงบและจัดการเลือกตั้งในกัมพูชาในนามของสหประชาชาติใน ค.ศ. 1992 หลังสิ้นสุดสงครามกลางเมืองกัมพูชา กองกำลังป้องกันตนเองของญี่ปุ่นออกปฏิบัติการนอกประเทศร่วมกับสหประชาชาติถึง 4 ครั้ง ระหว่าง ค.ศ. 1992-1996 คือ ช่วยดูแลการเลือกตั้งที่ประเทศแองโกลาใน ค.ศ. 1992 ประเทศโมแซมบิกใน ค.ศ. 1993-1995 ประเทศเอลซาวาดอร์ใน ค.ศ. 1994 และเข้าร่วมสังเกตการณ์ที่ราบสูงโกลันในพื้นที่ระหว่างอิสราเอลกับซีเรียใน ค.ศ. 1996 การเข้าร่วมกับสหประชาชาติในพื้นที่ต่างๆ เหล่านี้แสดงให้เห็นถึงการเพิ่มบทบาทที่สำคัญของญี่ปุ่นในระดับนานาชาติ และใน ค.ศ. 2004 ญี่ปุ่นส่งกองกำลังไปอิรักซึ่งถือเป็นการปฏิบัติการในสมรภูมิครั้งแรกหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ปฏิบัติการเหล่านี้ของกองกำลังป้องกันตนเองแสดงถึงการขยายบทบาทครั้งสำคัญของญี่ปุ่นในเวทีการเมืองระหว่างประเทศ

ประเสริฐ จิตติวัฒนพงศ์ (2542: 224, 238) ซึ่งเป็นนักรัฐศาสตร์ผู้เชี่ยวชาญด้านญี่ปุ่นศึกษา วิเคราะห์ว่าการปรับนโยบายด้านความมั่นคงของญี่ปุ่นที่ให้ส่งกองกำลังออกไปภายนอกได้นั้นเป็นไปตามแรงกดดันภายนอก ไม่ใช่ความต้องการที่แท้จริงของญี่ปุ่น เพราะจากการสำรวจประชามติในช่วงที่พระราชบัญญัติปฏิบัติการ

รักษาสันติภาพประกาศทั้ง 3 ครั้ง พบว่ามีผู้ไม่สนับสนุนมากกว่าผู้สนับสนุน พระราชบัญญัตินี้แม้สัดส่วนจะต่างกันไม่มากก็ตาม คือ 37 : 31, 47 : 41, 46 : 36 และ 36 : 36 แต่เมื่อมีการส่งทหารออกไปปฏิบัติครั้งแรกยังต่างประเทศจริงใน ค.ศ. 1992 – 1993 ประชาชนที่สนับสนุนการปฏิบัติการทางสันติภาพทุกครั้งสูงกว่าการไม่สนับสนุนและสูงขึ้นเรื่อยๆ เช่น คราวส่งไปกัมพูชา ค.ศ. 1992 มีผู้สนับสนุนร้อยละ 59 ไม่สนับสนุนร้อยละ 36 ส่งไปโมแซมบิก ค.ศ. 1993 มีเสียงสนับสนุนร้อยละ 57 ไม่สนับสนุนร้อยละ 26 และเมื่อส่งทหารไปวันดา ค.ศ. 1993 มีผู้สนับสนุนถึงร้อยละ 84 ไม่สนับสนุนเพียงร้อยละ 9 เท่านั้น

จากตัวเลขประชามติเหล่านี้อาจวิเคราะห์ได้ว่า ที่มีการสนับสนุนมาก เพราะประชาชนญี่ปุ่นเห็นว่ากองกำลังญี่ปุ่นไปปฏิบัติการทางสันติภาพและมนุษยธรรมเช่น การรักษาความสงบ การฟื้นฟูสาธารณูปโภค ถนนหนทาง และการจัดการเลือกตั้ง และภารกิจด้านการส่งกำลังบำรุง เช่น การขนส่ง คมนาคม การรักษาพยาบาล ซึ่งสร้างภาพลักษณ์ที่ดีให้แก่ญี่ปุ่น ไม่ใช่การทำสงครามที่เป็นเรื่องที่สังคมญี่ปุ่นยังต่อต้าน

ในเวทีการเมืองระหว่างประเทศนั้น รัฐบาลญี่ปุ่นหลายสมัยตั้งแต่ ค.ศ. 1994 พยายามเรียกร้องให้มีการปฏิรูปคณะมนตรีความมั่นคงแห่งสหประชาชาติ เพื่อที่ญี่ปุ่นจะได้เข้าเป็นสมาชิกคณะมนตรีฯ ประเภทถาวร เช่นเดียวกับสมาชิกถาวรอีก 5 ประเทศ โดยเฉพาะในสมัยนายจุนอิจิโร โคอิซุมิ นายกรัฐมนตรีใน ค.ศ. 2001-2006 พยายามผลักดันเรื่องนี้อย่างหนักในเวทีสหประชาชาติ แต่ยังไม่ประสบความสำเร็จ หนังสือพิมพ์ Asahi Shimbun ของญี่ปุ่น รายงานว่าในญี่ปุ่นมีทั้งฝ่ายที่เห็นด้วยและไม่เห็นด้วย เพราะการเป็นสมาชิกคณะมนตรีความมั่นคงแบบถาวรย่อมหมายความว่าญี่ปุ่นต้องเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับการเมืองหรือความขัดแย้งระหว่างประเทศ

และมีความเป็นไปได้ว่าจะต้องส่งทหารเข้าร่วมในการระงับความขัดแย้งในพื้นที่ต่างๆ ของโลกซึ่งเป็นข้อห้ามในรัฐธรรมนูญของญี่ปุ่น

ที่สำคัญเมื่อสงครามเย็นสิ้นสุดลง ในญี่ปุ่นมีการอภิปรายถึงความจำเป็นของการมีอยู่ของฐานทัพอเมริกาในโอกินาวา และเกิดกระแสต่อต้านกองทัพสหรัฐอเมริกาในญี่ปุ่นขึ้นมาอีกครั้ง นอกจากนี้การมีอยู่ของฐานทัพอเมริกาบนแผ่นดินญี่ปุ่นยังทำให้เกิดเป็นประเด็นโต้แย้งกันเมื่อมีการเจรจาเพื่อสันติภาพในคาบสมุทรเกาหลี การประท้วงเพื่อให้สหรัฐอเมริกาถอนฐานทัพออกไปจากญี่ปุ่นเกิดขึ้นบ่อยครั้งและในหลาย ๆ พื้นที่ เพราะภาวะสงครามเย็นที่สิ้นสุดลงทำให้เกิดผลของการตั้งฐานทัพของสหรัฐอเมริกาในญี่ปุ่นมีน้ำหนักน้อยลง ภัยคุกคามจากคอมมิวนิสต์จีน เกาหลีเหนือ และสหภาพโซเวียตตั้งที่หวาดกลัวในทศวรรษ 1950 ไม่มีอีกแล้ว

การมีอยู่ของฐานทัพอเมริกาที่โอกินาวา แม้ทำให้ญี่ปุ่นได้พึ่งพาในด้านความมั่นคง แต่ในทางการเมืองและสังคมแล้วฐานทัพอเมริกาในญี่ปุ่นแสดงถึงการไม่อำนาจอธิปไตยอย่างแท้จริงของญี่ปุ่น ทำให้เกิดการต่อต้านทั้งรัฐบาลญี่ปุ่นที่ยังยินยอมให้มีฐานทัพต่างชาติอยู่ในญี่ปุ่นและการต่อต้านฐานทัพอเมริกาที่มีมาอย่างต่อเนื่องยาวนาน โดยเฉพาะหลายๆ ครั้งได้เกิดกรณีความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านญี่ปุ่นกับทหารอเมริกันหรือเกิดคดีอาชญากรรมที่กระทบต่อความรู้สึกของคนญี่ปุ่น เช่น ใน ค.ศ. 1995 เกิดคดีอาชญากรรมร้ายแรงจากการที่ทหารอเมริกันที่โอกินาวา 3 นาย ลักพาตัวและข่มขืนเด็กหญิงญี่ปุ่นวัย 12 ปี เหตุการณ์นี้รวมถึงกรณีอื่นๆ ทำให้เกิดการประท้วงต่อต้านฐานทัพอเมริกาในทศวรรษนี้หลายต่อหลายครั้งทั้งที่เกาะโอกินาวาและบนเกาะหลักอื่น ๆ การประท้วงครั้งใหญ่ที่สุดในช่วงนี้มีประชาชนเข้าร่วมกว่า 85,000 คน การประท้วงเหล่านี้มีผลทำให้ทางญี่ปุ่นและ

สหรัฐอเมริกาตกลงที่จะลดระดับกองทัพอากาศและสงอาวุธยุทโธปกรณ์บางส่วนออกไปไว้ยังเกาะที่มีประชากรน้อย (Gordon. 2014: 330) ประเด็นนี้ยังคงได้รับการอภิปรายและสร้างความขัดแย้งในสังคมญี่ปุ่นต่อมา

อย่างไรก็ตาม สถานการณ์ความตึงเครียดทางการทหารในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในครึ่งหลังของทศวรรษ 1990 ทั้งท่าทีที่ก้าวร้าวขึ้นของจีนในกรณีวิกฤตช่องแคบไต้หวัน และการทดลองอาวุธนิวเคลียร์ของเกาหลีเหนือ ทำให้ญี่ปุ่นตระหนักถึงประเด็นความปลอดภัยของชาติโดยตรง และทำให้ระบบพันธมิตรกับสหรัฐอเมริกา ยังคงมีความสำคัญดังปรากฏในปฏิญญาร่วมญี่ปุ่น-สหรัฐอเมริกา ว่าด้วยความมั่นคงพันธมิตรสำหรับศตวรรษที่ 21 ใน ค.ศ. 1996

ข้อถกเถียงเรื่องการแก้ไขมาตรา 9

ในทศวรรษ 1990 ญี่ปุ่นเพิ่มบทบาททางทหารของตนเองมากขึ้น ด้วยการเข้าร่วมงานด้านสันติภาพกับกองกำลังของสหประชาชาติ แต่ญี่ปุ่นยังถูกกดดันให้เพิ่มบทบาททางทหารให้มากขึ้น รัฐบาลญี่ปุ่นหลายชุดที่ผ่านมามีความริเริ่มรัฐธรรมนูญมาตรา 9 แบบยืดหยุ่น คือ แม้ว่ามาตรา 9 ระบุชัดว่าห้ามญี่ปุ่นมีกองทัพ แต่กองกำลังป้องกันตนเองที่มีทั้งกองกำลังทางบก เรือ อากาศ มีลักษณะเหมือนกองทัพโดยสมบูรณ์ บนแนวคิดว่ามีไว้เพื่อป้องกันตนเอง แต่นับตั้งแต่ทศวรรษ 1990 มีความพยายามทั้งจากภายนอกประเทศและภายในประเทศของนักการเมืองบางกลุ่มในพรรคเสรีประชาธิปไตย ที่สนับสนุนให้ญี่ปุ่นแก้ไขรัฐธรรมนูญเพื่อจัดตั้งกองทัพนอกจากนี้ การที่ญี่ปุ่นแสดงท่าทีที่ไม่ชัดเจนต่อสงครามอ่าวเปอร์เซีย ค.ศ.1991 ทำให้ถูกวิจารณ์ว่าญี่ปุ่น “ได้ประโยชน์จากระเบียบเสรีของโลก โดยไม่เสียค่าใช้จ่ายอะไร” (free rider) ขณะเดียวกัน ในทศวรรษนี้จีนก้าวขึ้นมาเป็นมหาอำนาจทาง

เศรษฐกิจ ทำให้สถานะทางการเมืองระหว่างประเทศของจีนเพิ่มขึ้น ส่วนเกาหลีเหนือเสริมกำลังด้านนิวเคลียร์มากขึ้น ทำให้สถานการณ์ด้านความมั่นคงในภูมิภาคนี้จำเป็นต้องได้รับการทบทวนในมุมมองของนักการเมืองญี่ปุ่นบางกลุ่ม

ดังนั้น พรรคเสรีประชาธิปไตยซึ่งเป็นพรรคที่ได้จัดตั้งรัฐบาลมาเป็นส่วนใหญ่ จึงพยายามเคลื่อนไหวให้มีการแก้ไขรัฐธรรมนูญเพื่อให้ญี่ปุ่นมีกองทัพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลังจากที่สหรัฐอเมริกาเผชิญกับภัยก่อการร้ายที่รุนแรงขึ้นหลังเกิดเหตุการณ์ 9/11 เมื่อวันที่ 11 เดือนกันยายน ค.ศ. 2001 และการก่อการร้ายรูปแบบใหม่คือการก่อการร้ายสากลแพร่ไปทั่วโลก ทำให้รัฐบาลญี่ปุ่นให้การสนับสนุนสหรัฐอเมริกาเท่าที่กฎหมายจะทำได้ และผ่านกฎหมายต่อต้านการก่อการร้ายฉบับใหม่ที่อนุญาตให้กองกำลังป้องกันตนเองเข้าร่วมกับการปฏิบัติการของสหรัฐอเมริกาในอัฟกานิสถานและอิรัก (Gordon. 2014: 331)

การปฏิบัติการในต่างประเทศของกองกำลังป้องกันตนเองแสดงถึงการขยายบทบาทครั้งสำคัญของญี่ปุ่นในเวทีการเมืองระหว่างประเทศ ตั้งแต่ ค.ศ. 1994 ญี่ปุ่นพยายามเรียกร้องให้มีการปฏิรูปคณะมนตรีความมั่นคงแห่งสหประชาชาติ เพื่อที่ญี่ปุ่นจะได้เข้าเป็นสมาชิกประเภทถาวร เช่นเดียวกับสมาชิกถาวรอีก 5 ประเทศ โดยเฉพาะในสมัยนายกรัฐมนตรีโคอิซุมิที่พยายามผลักดันให้สหประชาชาติพิจารณาเพิ่มจำนวนสมาชิกคณะมนตรีฯ ประเภทถาวร แต่ยังไม่ประสบความสำเร็จ อีกทั้งในญี่ปุ่นมีทั้งฝ่ายที่เห็นด้วยและไม่เห็นด้วย เพราะการเป็นสมาชิกคณะมนตรีความมั่นคงแบบถาวรย่อมหมายความว่าญี่ปุ่นต้องเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับการเมืองระหว่างประเทศ และอาจจะต้องส่งทหารเข้าร่วมในการระงับความขัดแย้งในพื้นที่ต่าง ๆ ของโลกซึ่งเป็นข้อห้ามในรัฐธรรมนูญของญี่ปุ่น แต่รัฐบาลของนายโคอิซุมิได้อ้างถึงภารกิจด้านการรักษาสันติภาพ นำมาซึ่งการออกกฎหมายชั่วคราวในการส่งกองกำลัง

เข้าร่วมภารกิจนอกกรอบของสหประชาชาติ เช่น การอนุญาตให้กองกำลังทางทะเล จัดสรรน้ำและเชื้อเพลิงในมหาสมุทรอินเดีย (ค.ศ. 2001-2010) การส่งกองกำลัง ป้องกันตนเองเข้าร่วมภารกิจฟื้นฟูทางตอนใต้ของอิรักระหว่าง ค.ศ. 2004-2006

ภายใต้การนำของพรรคเสรีประชาธิปไตย นโยบายความมั่นคงของญี่ปุ่น ได้รับการอภิปรายหลายครั้งเพื่อแก้ไขปรับปรุงกฎหมายเก่าและมีความพยายามให้มีการแก้ไขรัฐธรรมนูญเพื่อให้ญี่ปุ่นมีกองทัพ นโยบายที่มีการแก้ไขปรับปรุง เช่น การปฏิรูปโครงสร้างและสายการบังคับบัญชาของหน่วยงานด้านความมั่นคง การเพิ่มประสิทธิภาพของระบบป้องกันภัยทางอากาศให้สูงขึ้น โดยเฉพาะเมื่อเกาหลีเหนือมีท่าทีคุกคามด้านความมั่นคงของภูมิภาคมากขึ้นในทศวรรษ 2010

นายอะเบะซึ่งดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีสมัยแรกใน ค.ศ. 2006-2007 และสมัยที่สองใน ค.ศ. 2012-2020 ได้ดำเนินการมาตลอดเพื่อแก้ไขรัฐธรรมนูญ มาตรา 9 อะเบะเป็นนายกรัฐมนตรีที่มีความโดดเด่นที่สุดคนหนึ่งของญี่ปุ่น เขาได้เสนอวิสัยทัศน์ที่ชัดเจนสำหรับบทบาทด้านความมั่นคงของญี่ปุ่น ที่เป็นนโยบายความมั่นคงแบบอนุรักษ์นิยม ซึ่งอะเบะได้กล่าวว่า “ญี่ปุ่นกลับมาแล้ว” และการทำงานร่วมกับพันธมิตรของญี่ปุ่น ทำให้คนญี่ปุ่นจำนวนหนึ่งรวมถึงประเทศเพื่อนบ้านมีความกังวลว่านโยบายแบบอนุรักษ์นิยมของนายอะเบะอาจทำให้ญี่ปุ่นกลับมาใช้ความรุนแรงทางทหารแบบในอดีต

นโยบายนี้เกิดขึ้นจากการที่อะเบะเห็นว่าเงินกำลังขยายอำนาจมากขึ้น เขาจึงเสนอแนวคิดด้านต่างประเทศที่เรียกว่า “ความมั่นคงอินโด-แปซิฟิก” ซึ่งเป็นแนวคิดที่ขณะนั้นยังไม่มีผู้นำประเทศคนใดพิจารณามาก่อน (ปริดี บัญชือ. 2022. ออนไลน์) อะเบะเห็นว่า สภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนไปตั้งแต่ทศวรรษ 1990 ทำให้ญี่ปุ่นต้องปรับนโยบายด้านความมั่นคง เป้าหมายสำคัญประการหนึ่งของอะเบะ คือ การ

แก้ไขรัฐธรรมนูญมาตรา 9 ที่ห้ามการมีกองทัพ หรือใช้วิธีการทางทหารในแก้ไขปัญหาระหว่างประเทศ อะเบะเห็นว่าญี่ปุ่นควรมีกองกำลังทหารที่แข็งแกร่งมากขึ้น เพื่อเตรียมรับมือกับความขัดแย้งในการเมืองโลก โดยเฉพาะกับเกาหลีเหนือที่ทดสอบยิงขีปนาวุธผ่านเกาะฮอกไกโดโดยไม่คำนึงถึงด้านการต่างประเทศ รวมถึงกับเกาหลีใต้ ที่มีข้อขัดแย้งเรื่องการอ้างสิทธิ์เหนือเกาะทาเคชิมะ ซึ่งเป็นข้อพิพาทระหว่างสองประเทศมานาน โดยเกาหลีใต้ประกาศแผนการที่จะสร้างเขื่อนบริเวณชายฝั่งท่าเรือใหม่ อุทยานใต้ทะเล และโรงงานพลังงานคลื่นบนเกาะดังกล่าว โดยประกาศว่าจะเริ่มแผนการใน ค.ศ. 2013 ทำให้ความตึงเครียดทางการทูตระหว่างสองประเทศรุนแรงยิ่งขึ้น ประกอบกับใน ค.ศ. 2012 เกาหลีใต้มีปฏิริยาอย่างรุนแรงต่อการที่ญี่ปุ่นเห็นชอบให้ตำราเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนต้นอธิบายว่าเกาะดังกล่าวเป็นอาณาเขตของญี่ปุ่น

อย่างไรก็ตาม การแก้ไขรัฐธรรมนูญมาตรา 9 ของอะเบะไม่ประสบความสำเร็จ โดยถูกคัดค้านจากสมาชิกพรรคเสรีประชาธิปไตยเองที่มีทั้งฝ่ายที่สนับสนุนและฝ่ายที่ไม่เห็นด้วย ประชาชน พรรคการเมืองอื่น และประเทศที่เคยถูกกองทัพญี่ปุ่นโจมตี เช่น จีน เกาหลีใต้ และประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ การดำเนินการเพื่อแก้ไขมาตรา 9 ของรัฐบาลญี่ปุ่นนี้ทำให้เกิดความหวาดระแวงจากประเทศเหล่านี้ แต่ก็มี การตีความมาตรา 9 ใหม่อย่างเป็นทางการของรัฐธรรมนูญ โดยให้ญี่ปุ่นร่วมมือด้านความมั่นคงกับสหรัฐฯ และประเทศอื่นมากขึ้น¹

¹ ในวันที่ 8 กรกฎาคม ค.ศ. 2023 ระหว่างช่วยลูกพรรคหาเสียงที่หน้าสถานีรถไฟยามาโตะ-ไซไตจิ ที่จังหวัดนารา นายอะเบะถูกลอบยิงและถึงแก่อนิจกรรม ผู้ก่อการเคยเป็นกำลังพลหน่วยรักษาความปลอดภัยทางทะเลภายใต้กองกำลังป้องกันตนเอง เจ้าหน้าที่ตำรวจแถลงว่าผู้ก่อเหตุเข้าใจว่าอะเบะมีความสัมพันธ์กับเจ้าลัทธิแห่งหนึ่งที่มาردادของผู้ก่อเหตุนำเงินไป

นอกจากนี้ เอเชียตะวันออกเฉียงและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีความขัดแย้งที่เป็นประเด็นอยู่ คือ ความขัดแย้งในทะเลจีนใต้ จากการอ้างสิทธิเหนือหมู่เกาะสแปรตลีย์ (Spratly Islands) และบริเวณใกล้เคียง ระหว่างประเทศจีน ใต้หวัน อินโดนีเซีย บรูไน ฟิลิปปินส์ มาเลเซีย และเวียดนาม ซึ่งมีผลประโยชน์คือแหล่งน้ำมัน ก๊าซธรรมชาติ ประเทศเหล่านี้ต่างอ้างสิทธิด้วยการนำกองทหารไปตั้งคุ่มกัน ทำเครื่องหมายแสดงอธิปไตย กองทัพเรือ กองทัพอากาศ ลาดตระเวน จีนในฐานะประเทศมหาอำนาจและมีกำลังทหารเข้มแข็งได้แสดงแสนยานุภาพทางทหารเพื่ออ้างสิทธิ์หลายครั้ง รวมทั้งการข่มขู่ด้วยกำลังอาวุธ การกลายเป็นชาติที่สะสมอาวุธนิวเคลียร์ของเกาหลีเหนือและมีการทดลองอยู่เรื่อยมา และความขัดแย้งกรณีจีนกับใต้หวัน ทำให้สถานการณ์ในคาบสมุทรเกาหลี ช่องแคบใต้หวัน และเอเชียตะวันออกเฉียงโดยรวมมีความตึงเครียดมาตลอด นอกจากนี้ ยังมีกรณีที่ญูปุ่นขัดแย้งกับจีนจากปัญหาหมู่เกาะเซ็งคะคุ ซึ่งจีนอ้างกรรมสิทธิ์และเรียกว่าเกาะเตียวหยู ความขัดแย้งเกิดขึ้น จากการที่เอกชนญูปุ่นตัดสินใจซื้อเกาะจำนวนหนึ่ง ทำให้จีนตอบโต้ด้วยการส่งเรือมาละเมิดน่านน้ำดังกล่าวบ่อยครั้ง

สถานการณ์เหล่านี้ทำให้ผู้นำญูปุ่นกลับมาเน้นย้ำถึงความสำคัญของระบบพันธมิตรญูปุ่น-สหรัฐฯ (จากที่เคยหันไปเน้นถึงการทำงานด้านความมั่นคงภายใต้สหประชาชาติ) รวมถึงการดำเนินงานเชิงรุกด้านความมั่นคง และการพยายามตีความมาตรา 9 ใหม่ภายใต้กรอบ Proactive Contribution to Peace หรือ การดำเนินการเชิงรุกเพื่อสันติภาพ (อีวินท์ สุกุพธิกุล, 2560: 17)

บริจาคนครอครบคร้วลำบาก ทำให้คนร้ายมีความแค้น จึงมาสังหารอะเบะเพื่อล้างแค้น นับเป็นความสูญเสียครั้งใหญ่ของประเทศญูปุ่น

การที่ญี่ปุ่นเป็นพันธมิตรทางทหารกับสหรัฐอเมริกา การเพิ่มกำลังทางทหารของกองกำลังป้องกันตนเองหรือการแก้ไขรัฐธรรมนูญเพื่อให้มีกองทัพตามกฎหมายจึงเป็นประเด็นที่จีนมีความกังวลว่า กำลังทหารของญี่ปุ่นอาจจะช่วยเสริมกำลังของสหรัฐอเมริกาเพื่อคานอำนาจจีนในภูมิภาคนี้ก็เป็นได้ การเพิ่มกำลังทางทหารของญี่ปุ่นหรือการแก้ไขรัฐธรรมนูญเพื่อให้มีกองทัพของญี่ปุ่นจึงมีเสียงคัดค้านทั้งจากภายนอกและภายในประเทศ ซึ่งหากรัฐบาลญี่ปุ่นชุดใดตัดสินใจให้มีกองทัพ ความขัดแย้งน่าจะเกิดขึ้นในสังคมญี่ปุ่น ดังจะเห็นได้ว่า ใน ค.ศ. 2014 เกิดการถกเถียงในประเด็นเรื่องความมั่นคงและมาตรา 9 อีกครั้ง โดยฝ่ายหนึ่งเห็นว่าการยึดมั่นแนวทางสันติภาพตามมาตรา 9 เป็นแนวทางที่ถูกต้อง ไม่ทำให้เกิดความหวาดระแวงต่อญี่ปุ่น และเป็นการแก้ภาพลักษณ์ผู้กระทำในอดีตของญี่ปุ่น แต่อีกฝ่ายเห็นว่าญี่ปุ่นสามารถเป็นรัฐที่มีสันติภาพและเป็นกลางได้ แต่ญี่ปุ่นไม่อาจเปลี่ยนความต้องการหรือพฤติกรรมของรัฐอื่นที่มีความก้าวร้าวซึ่งจะส่งผลต่อวิกฤตความมั่นคงของญี่ปุ่น (ดังกรณีจีน เกาหลีเหนือ) หรือความมั่นคงของโลก และเห็นว่าการคานอำนาจด้วยการทหารและระบบพันธมิตรกับสหรัฐฯ เป็นยุทธศาสตร์การป้องกันที่ดีสำหรับญี่ปุ่นมากกว่าการยึดมั่นมาตรา 9 เพียงอย่างเดียวโดยไม่พิจารณาบริบทและสถานการณ์ของโลกที่เปลี่ยนไป

นอกจากนี้ รัฐบาลของนายอะเบะ ยังยืนยันจุดยืนว่าควรที่จะต้องแก้ไขบททวนรัฐธรรมนูญมาตรา 9 รวมถึงมาตราอื่น ๆ ที่จำเป็น เพื่อให้เหมาะสมกับสถานการณ์ แต่ฝ่ายที่ไม่เห็นด้วยวิจารณ์ว่าสิ่งที่รัฐบาลพยายามทำคือการตีความรัฐธรรมนูญใหม่ แต่ไม่ใช่วิธีการแก้ไขตัวบทกฎหมายซึ่งถือเป็นการละเมิดหลักรัฐธรรมนูญ ดังนั้นรัฐบาลควรใช้วิธีการแก้ไขที่ต้องผ่านความเห็นชอบจากรัฐสภาและประชามติ

ในวันที่ 10 กรกฎาคม ค.ศ. 2022 มีการเลือกตั้งสภาสูงของญี่ปุ่น ซึ่งพรรคเสรีประชาธิปไตยได้ที่นั่งเกินครึ่ง คือ จำนวน 63 จาก 125 ที่นั่ง และรวมกับพรรคร่วมรัฐบาลคือ พรรคโคเมอิโตะใหม่ (New Komeito Party: NKP) ทำให้มีที่นั่งเกินครึ่งรวมเป็น 76 ที่นั่ง ผลการเลือกตั้งสะท้อนถึงความสำเร็จของพรรคอนุรักษ์นิยมอย่าง LDP และยังส่งผลต่อการแก้ไข ‘รัฐธรรมนูญฉบับสันติภาพ’ ที่นายอะเบะ (ซึ่งเพิ่งถูกลอบสังหารเมื่อวันที่ 8 กรกฎาคม ขณะเดินทางไปช่วยพรรค LDP หาเสียงที่เมืองนาระ) พยายามผลักดันมาตลอดว่ามีโอกาสจะสำเร็จ เนื่องจากการแก้ไขรัฐธรรมนูญของญี่ปุ่นต้องใช้เสียง 2 ใน 3 ของทั้งที่ประชุมร่วมสองสภา เป้าหมายหลักของการแก้ไขรัฐธรรมนูญ คือ การแก้ไขมาตรา 9 เพื่อให้ญี่ปุ่นสามารถมีกองทัพได้เช่นเดียวกับประเทศอื่น ๆ และปัจจุบันระเบียบโลกกำลังผันผวนอย่างหนัก ความมั่นคงโลกอยู่ในสภาพที่เปราะบางอย่างยิ่งหลังจากเกิดสงครามยูเครนขึ้นตั้งแต่เดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 2022 และภัยคุกคามจากเกาหลีเหนือ รวมถึงด้านตะวันออกซึ่งญี่ปุ่นมีข้อพิพาทกับรัสเซียด้วย

กล่าวโดยสรุป ที่ผ่านมารัฐบาลญี่ปุ่นหลายชุดใช้การตีความตัวบทและขยายขอบเขตมาตรา 9 ของรัฐธรรมนูญแทนเพื่อให้ญี่ปุ่นสามารถใช้กองกำลังได้ผ่านการออกพระราชบัญญัติพิเศษต่าง ๆ ประเด็นการแก้ไขรัฐธรรมนูญมาตรา 9 ได้รับการพูดถึงอีกครั้งเมื่อนายอะเบะอดีตนายกฯ ญี่ปุ่นขึ้นสู่อำนาจใน ค.ศ. 2006 โดยนายอะเบะต้องการให้ญี่ปุ่นเป็นประเทศที่ดำเนินนโยบายความมั่นคงแบบสันตินิยมเชิงรุก สร้างญี่ปุ่นที่เข้มแข็ง โดยเห็นว่าญี่ปุ่นจำเป็นต้องมีกองทัพเพื่อรับมือกับภัยคุกคามทั้งการขยายอิทธิพลของจีนในอินโด-แปซิฟิก ภัยคุกคามด้านนิวเคลียร์จากเกาหลีเหนือ รวมถึงภัยคุกคามจากรัสเซียในทะเลญี่ปุ่นและพื้นที่พิพาทดินแดนบนหมู่เกาะคูริล

นายกรัฐมนตรีคิชิดะ ฟุมิโอะ (Kishida Fumio) ซึ่งขึ้นดำรงตำแหน่งเมื่อ ค.ศ. 2021 ยืนยันว่าหนึ่งในวาระที่สำคัญที่รัฐบาลต้องทำให้ได้ก่อนหมดวาระใน ค.ศ. 2025 คือ การแก้รัฐธรรมนูญมาตรา 9 เพื่อเปิดทางให้ญี่ปุ่นมีกองทัพอย่างเต็มรูปแบบ ซึ่งจะต้องได้รับเสียงเห็นชอบจากสมาชิกรัฐสภาทั้งสภาผู้แทนราษฎร และวุฒิสภามากกว่าหรือเท่ากับ 2 ใน 3 ของสมาชิกทั้งหมด ซึ่งรัฐบาลมีเสียงเพียงพอแล้ว แต่นักวิเคราะห์ระบุว่าโอกาสสำเร็จมีเพียงครึ่งต่อครึ่งเท่านั้น เนื่องจากต้องรับฟังความคิดเห็นประชาชน ซึ่งเป็นส่วนที่สำคัญที่สุดในการแก้ไขรัฐธรรมนูญตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

นายคิชิดะยืนยันว่าจะผลักดันเรื่องนี้ต่อไป จะทำความเข้าใจกับประชาชนต่อไป รวมถึงจะเพิ่มงบประมาณทางการทหารให้กับกองกำลังป้องกันตนเองด้วย เนื่องจากญี่ปุ่นมีความกังวลต่อสถานการณ์ความมั่นคง ทั้งกรณีเกาหลีเหนือจากการทดสอบขีปนาวุธบ่อยมากขึ้น และยิ่งเข้ามาตกในทะเลญี่ปุ่นมากขึ้นด้วย และญี่ปุ่นยังต้องรับมือกับรัสเซียในทะเลญี่ปุ่นและดินแดนพิพาทในหมู่เกาะคูริลฯ ซึ่งอยู่ไม่ไกลจากฮอกไกโดด้วย โดยรัสเซียมีท่าทีที่แข็งกร้าวมากขึ้นหลังเกิดสงครามในยูเครน (ตั้งแต่กุมภาพันธ์ ค.ศ. 2022) เห็นได้จากการซ้อมรบร่วมกับจีน การยิงขีปนาวุธในพื้นที่ทะเลญี่ปุ่น ซึ่งก่อให้เกิดความเสี่ยงในการทำสงครามนิวเคลียร์ด้วย เห็นได้จากการที่ประธานาธิบดีปูตินและเจ้าหน้าที่ระดับสูงของรัสเซียออกมากล่าวหลายครั้งว่าถ้ามีความจำเป็นก็绝不会ตัดวิธีการใช้อาวุธนิวเคลียร์ (กรูณา บัวคำศรี. 2566, ออนไลน์)

ดังนั้น จึงเป็นที่น่าสนใจว่ารัฐบาลญี่ปุ่นจะสามารถแก้รัฐธรรมนูญมาตรา 9 เพื่อให้มีกองทัพได้โดยไม่เกิดความขัดแย้งในสังคมได้หรือไม่ และท่ามกลางสถานการณ์ความมั่นคงของโลกที่เปลี่ยนไปเป็นการใช้กำลังและก้าวร้าวมากขึ้น

เอกสารอ้างอิงประจำบท

กรรณา บัวคำศรี. (2566, 9 ส.ค.). ญีปุ่นกับความผันในการแก้รัฐธรรมนูญเพื่อมีกองทัพของ
ตนเอง. *รอบโลก DAILY (2/3)*. เข้าถึงข้อมูล 1 มิ.ย. 2567 จาก
<https://www.youtube.com/watch?v=CpNl4lsjTTI>

โกโต-โจนส์, คริสโตเฟอร์. (2554). *ญีปุ่นสมัยใหม่ ความรู้ฉบับพกพา*. พลอยแสง
เอกญาติ แปล. กรุงเทพฯ : โอเพ่นเวิลด์ส.

แจนเสน, แมริอุส บี. (2526) *โลกที่คนญีปุ่น*. วุฒิชัย มูลศิลป์ บรรณาธิการแปล.
กรุงเทพฯ : เคล็ดไทย.

ไชยวัฒน์ คำชู (2550). *ระบบเศรษฐกิจการเมืองญีปุ่น : ความเปลี่ยนแปลงและความ
ต่อเนื่อง*. กรุงเทพฯ : โครงการสันติไมตรีไทย-ญีปุ่น.

_____. (2540, พ.ค.-ส.ค.). บทบาทของญีปุ่นทางการเมืองและความมั่นคงต่อภูมิภาค
เอเชียในศตวรรษที่ 21. *วารสารเอเชียปริทัศน์*. 18(2): 16-36

_____. (2527, ม.ค.-มี.ค.). “แนวโน้มของนโยบายความมั่นคงและป้องกันประเทศของ
ญีปุ่น” *เอเชียปริทัศน์*. 5(1): 1-57.

ธีวินท์ สุกุทธิกุล. (2560). ยุทธศาสตร์ความมั่นคงของญีปุ่นกับความยืดหยุ่นในกรอบ
เครื่องมือเดิม การจับคู่ตีความใหม่สมัยหลังสงครามเย็น *วารสารสังคมศาสตร์
คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย*. 47(1): 1-27.

บอร์ตัน, ฮิวจ์. (2526). *ศตวรรษใหม่ของญีปุ่น จากเปอร์ริถึงปัจจุบัน*. วุฒิชัย มูลศิลป์ และ
สุภัทรา นิลวัชระ บรรณาธิการแปล. กรุงเทพฯ : แสงรุ่ง

บิสลีย์, ดับเบิลยู.จี. (2543). *ประวัติศาสตร์ญีปุ่นสมัยใหม่*. แปลโดย ทองสุก เกตุโรจน์.
กรุงเทพฯ : กรมวิชาการ.

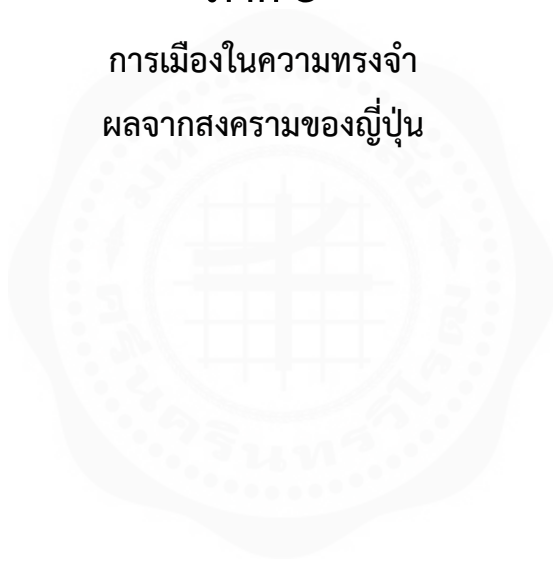
ประเสริฐ จิตติวัฒนพงศ์. (2542). *รวมบทความทางวิชาการของ รศ.ประเสริฐ
จิตติวัฒนพงศ์*. ศิริพร วัชชวัลคุ บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ: คณะรัฐศาสตร์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

- ปรีดี บุญซื่อ. (2022). วิสัยทัศน์ของ ‘ชินโซะ อะเบะ’ ทำไมญี่ปุ่นต้องเปลี่ยนไปสู่ประเทศที่เข้มแข็งมากขึ้น. *คอลัมน์คนในข่าว*. ThaiPublica เข้าถึงข้อมูล 15 มี.ค. 2567 จาก <https://thaipublica.org/2022/07/pridi311/>
- เพ็ญศรี กาญจนมัย. (2538). *ญี่ปุ่นสมัยใหม่*. กรุงเทพฯ : เนติกุลการพิมพ์.
- วุฒิชัย มูลศิลป์. (2551). เมื่อประวัติศาสตร์เป็นเหตุแห่งความขัดแย้งระหว่างชาติในเอเชีย. *ไทย จีน ญี่ปุ่น ในยุคจักรวรรดินิยมใหม่*. กรุงเทพฯ : สุวีริยาสาส์น.
- ศิริพร ดาบเพชร. (2566, มกราคม-มิถุนายน). Comfort Women: การเคลื่อนไหวเพื่อสิทธิมนุษยชน และความสัมพันธ์ของญี่ปุ่นกับอินโดนีเซียและฟิลิปปินส์. *วารสารสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ*. 26(1),: 52-68.
- _____. (2559). รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์ เรื่อง การเปลี่ยนแปลงของสังคมญี่ปุ่นยุคหลังสงครามถึงปัจจุบัน. ภาควิชาประวัติศาสตร์ มศว.
- _____. (2557). “Anpo Protests: พัฒนาการของการเคลื่อนไหวทางการเมืองในญี่ปุ่นยุคหลังสงคราม”, *วารสารสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ*, 17: 328 – 338
- โอคาซากิ, อิซาฮิโกะ (2535). *มหายุทธศาสตร์สำหรับการป้องกันประเทศของญี่ปุ่น*. แปลโดย ไชยวัฒน์ คำชู และกมล เพ็ญศรีนุกร. กรุงเทพฯ : ศูนย์ญี่ปุ่นศึกษา สถาบันเอเชียตะวันออกเฉียง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- Conrad, Sebastian. (2003) Entangled memories: Versions of the past in Germany and Japan, 1945–2001. *Journal of Contemporary History*. 38(1): 85–99.
- Fujioka, N. (1999). *Education Issues, Comfort Women, and the Creation of A New History Textbook*. Retrieved on 13 June 2024, <http://www.jiyuu-shikan.org/e/education.html>

- Delury, John; Smith, Sheila A.; Maria Repnikova and Srinath Raghavan. (2015). Looking Back on the Seventieth Anniversary of Japan's Surrender. *The Journal of Asian Studies*. 74 (4, November): 797-820 .
- Gluck, Carol; Mitter, Ranna and Armstrong, Charles K. (2015). The Seventieth Anniversary of World War II's End in Asia: Three Perspectives. *The Journal of Asian Studies*. 74, (3, August): 531 – 537.
- Gordon, Andrew (2014). *A Modern History of Japan: From Tokugawa Times to the Present*. Oxford: Oxford University Press.
- Lawson, Stephanie; Tannaka, Seiko. (2010). War Memories and Japan's 'Normalization' As An International Actor: A Critical Analysis. *European Journal of International Relations*. 17(3): 405-428.
- Mitter, Rana. (2003). Old Ghosts: New Memories: China's Changing War History in the Era of Post-Mao Politics. *Journal of Contemporary History* 38(1): 117-131.
- Shuji, Shimokoji. (2003). "Historical Issues" in Japanese Diplomacy Toward Neighboring Countries. Weatherhead Center for International Affairs, Harvard University.

ภาค 3

การเมืองในความทรงจำ
ผลจากสงครามของญี่ปุ่น

คความสัมพันธ์กับต่างประเทศของญี่ปุ่น นอกจากเป็นความสัมพันธ์ด้านเศรษฐกิจ การทูตวัฒนธรรม และด้านสันติภาพของโลกแล้ว ประเด็นสำคัญประการหนึ่งที่ส่งผลต่อความสัมพันธ์กับต่างประเทศในทางการเมือง คือ ผลจากความทรงจำจากอดีตในยุคจักรวรรดิญี่ปุ่น¹ การที่ญี่ปุ่นปกครองไต้หวันและเกาหลีที่เป็นอาณานิคมอย่างโหดร้าย และตั้งแต่ทศวรรษ 1930 ถึงช่วงสงครามมหาเอเชียบูรพา ที่กองทัพญี่ปุ่นแผ่ขยายอำนาจทางทหารไปยังดินแดนต่าง ๆ และเข้าปกครองดินแดนอาณานิคมของชาติตะวันตกในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้โดยกดขี่และแสวงหาผลประโยชน์นั้น ส่งผลต่อความสัมพันธ์ระหว่างญี่ปุ่นกับประเทศต่าง ๆ มาจนปัจจุบัน โดยเฉพาะประเทศที่ได้รับผลกระทบมากที่สุดอย่างเกาหลีและจีนซึ่งมีความสัมพันธ์กับญี่ปุ่นที่ค่อนข้างอ่อนไหวกว่าประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เพราะเป็นประเทศที่ได้รับผลกระทบจากจักรวรรดินิยมญี่ปุ่นโดยตรงและรุนแรง ดังนั้น การเมืองในความทรงจำเกี่ยวกับสงครามของญี่ปุ่นกับประเทศที่เคยตกเป็นเหยื่อของกองทัพญี่ปุ่น จึงยังคงเป็นข้อบาดหมางในด้านความสัมพันธ์ระหว่าง

¹ บางส่วนจากงานของผู้เขียน หัวข้อ ความขัดแย้งจากประวัติศาสตร์สมัยสงคราม ใน *ญี่ปุ่นกับการสร้างจักรวรรดินิยม*. (2559). หน้า 233-234..

ประเทศเป็นระยะ ๆ และนอกจากการเมืองในความทรงจำเกี่ยวกับสงครามแล้ว ยังมีประเด็นอื่น ๆ ในแต่ละช่วงเวลาที่ทำให้เกิดการตอบโต้กัน เช่น การไปเยือนศาลเจ้ายะสุคุนิของนายกรัฐมนตรีญี่ปุ่น การรำลึกถึงผู้เสียชีวิตในสงคราม ประเด็นเนื้อหาในหนังสือเรียนประวัติศาสตร์ และข้อพิพาทเรื่องเขตแดน ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างญี่ปุ่นกับเพื่อนบ้านอย่างจีนและเกาหลีใต้มีความตึงเครียดและความขัดแย้งกันเป็นระยะ

เมื่อเปรียบเทียบกับสถานการณ์ของเยอรมนีในยุโรปซึ่งเป็นประเทศผู้ก่อสงครามเช่นกัน จะพบว่าความสัมพันธ์ของเยอรมนีกับประเทศต่าง ๆ ตั้งแต่หลังสงครามสิ้นสุดลงเป็นไปอย่างราบรื่น ไม่มีการนำประเด็นที่เยอรมนีเป็นผู้ก่อสงครามมาใช้เป็นข้อขัดแย้งทางการเมืองระหว่างประเทศ ต่างจากกรณีของญี่ปุ่นกับประเทศที่ได้รับผลกระทบจากจักรวรรดิญี่ปุ่น ประเด็นนี้สามารถอธิบายได้ว่าการเผชิญหน้ากับอดีตโดยเฉพาะที่เป็นประวัติศาสตร์จากความขัดแย้งเป็นสิ่งสำคัญ เพราะไม่เพียงแต่เพื่อให้เกิดความยุติธรรมสำหรับเหยื่อเท่านั้น แต่ยังรวมถึงการยอมให้ผู้ที่มีความรับผิดชอบทางประวัติศาสตร์ได้เดินหน้าต่อไป ซึ่งเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นสำหรับประเทศเยอรมนี ที่รัฐบาลเยอรมันหลังสงครามได้ยอมรับความผิดพลาดของพรรคนาซีที่ก่อสงครามและกระทำการในรูปแบบอาชญากรรมต่อมนุษยชาติ โดยเฉพาะต่อชาวยิว ซึ่งความรับผิดชอบทางประวัติศาสตร์นี้ทำให้เกิด “การทำให้เป็นมาตรฐาน” ของความสัมพันธ์ระหว่างรัฐที่มีประวัติศาสตร์ร่วมกันและอาจมีเหตุการณ์ต่าง ๆ มากมายที่กระทบกระทั่งกันซึ่งมักจะเป็นสงคราม โดยที่อีกฝ่ายถูกมองว่าทำผิดอย่างรุนแรง การแสดงความรับผิดชอบทางประวัติศาสตร์ จึงเป็นมาตรฐานของความสัมพันธ์ระหว่างรัฐที่ควรยอมให้ผู้ละเมิดหรือผู้กระทำในประวัติศาสตร์กลับมาใช้ชีวิต “ปกติ” (normality) ในการเป็นผู้แสดงระดับ

นานาชาติ (International actor) (Lawson & Tannaka. 2010: 405) ซึ่งการแสดงความรักชอบของประเทศเยอรมนีที่ได้รับการยอมรับว่ามีสถานะที่ “ปกติ” แล้วในด้านความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ

อย่างไรก็ตาม กรณีของญี่ปุ่นกับประเทศที่เป็นเหยื่อของญี่ปุ่นต่างจากกรณีของเยอรมนี เพราะหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 สิ้นสุดลง ญี่ปุ่นตกอยู่ภายใต้การปกครองของสหรัฐอเมริกาในช่วง ค.ศ. 1945-1952 ญี่ปุ่นอยู่ในสภาวะของการพยายามฟื้นตัวทางเศรษฐกิจ การสร้างสังคมและการเมืองแบบใหม่ภายใต้กรอบเสรีประชาธิปไตย รวมถึงอยู่ภายใต้ภาวะสงครามเย็นที่รัฐบาลญี่ปุ่นและผู้ปกครองอย่างสหรัฐอเมริกาให้ความสำคัญมากกว่า เพราะภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ออกในเวลานั้นกำลังเผชิญกับการขยายตัวของลัทธิคอมมิวนิสต์อย่างหนัก ทั้งการแยกเป็นเกาหลีเหนือและเกาหลีใต้ใน ค.ศ. 1948 ชัยชนะของพรรคคอมมิวนิสต์จีนใน ค.ศ. 1949 ซึ่งนำไปสู่การแบ่งแยกทั้งระหว่างจีนแผ่นดินใหญ่กับไต้หวัน สงครามเกาหลีใน ค.ศ. 1950-1953 และรวมถึงการที่สหภาพโซเวียตซึ่งอยู่ไม่ไกลจากภูมิภาคนี้ขยายอิทธิพลผ่านจีนแผ่นดินใหญ่และเกาหลีเหนือ ทำให้กระแสของลัทธิคอมมิวนิสต์สร้างความกังวลต่อญี่ปุ่นและสหรัฐอเมริกาจนนำมาซึ่งสนธิสัญญาความมั่นคงร่วมระหว่างสหรัฐอเมริกากับญี่ปุ่น (ค.ศ. 1952) ที่ทำให้หลังจากญี่ปุ่นได้รับเอกราชแล้วสหรัฐอเมริกายังคงมีกองทัพอยู่ที่ญี่ปุ่น (และอยู่มาจนปัจจุบัน)

แม้ว่าสนธิสัญญาสันติภาพ ค.ศ. 1952 จะนำมาซึ่งข้อตกลงในการชดเชยหรือชดใช้ค่าเสียหายที่ญี่ปุ่นทำกับหลายประเทศ รวมถึงข้อตกลงให้ความช่วยเหลือด้านเศรษฐกิจหรือเงินให้เปล่าที่ญี่ปุ่นมอบให้กับหลายประเทศ แต่ตลอดหลายสิบปีที่ผ่านมาความสัมพันธ์ระหว่างญี่ปุ่นกับประเทศที่เคยเป็นเหยื่อในสงครามของญี่ปุ่นค่อนข้างอ่อนไหว และเมื่อมีเหตุการณ์หรือสถานการณ์ใดที่กระทบต่อความรู้สึกของ

ผู้คน ประเด็นเรื่องการกระทำของญี่ปุ่นในช่วงสงครามมักจะถูกนำมาโจมตีญี่ปุ่นอยู่เสมอ แม้ว่าญี่ปุ่นได้แสดงความรับผิดชอบต่อสงครามด้วยการทำสนธิสัญญาหรือข้อตกลงกับหลาย ๆ ประเทศ รวมทั้งการให้ความช่วยเหลือทางเศรษฐกิจและเงินให้เปล่า แต่ความทรงจำเกี่ยวกับสงครามบางประเด็นยังคงติดค้างอยู่ในความรู้สึกของชาติต่าง ๆ ทั้งเรื่องภาพความโหดร้ายของกองทัพญี่ปุ่น การยอมรับและขอโทษอย่างเป็นทางการที่ยังไม่เกิดขึ้น และเรื่องหญิงบำเรอที่แทบจะไม่ถูกพูดถึง

กว่าที่ความทรงจำของสงครามจะได้รับการพูดถึงอย่างจริงจังก็เมื่อเข้าสู่ทศวรรษ 1990 ซึ่งสงครามเย็นสิ้นสุดลง สถานการณ์การเมืองในเกาหลีใต้เข้าสู่ยุครัฐบาลพลเรือนโดยสมบูรณ์ และมีเศรษฐกิจที่ขยายตัว มีความมั่นคงทางการเมืองภายในและระหว่างประเทศ จีนเป็นยุคการปฏิรูปและเปิดประเทศ ใช้ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม และเติบโตทั้งทางเศรษฐกิจและการเมืองระหว่างประเทศ ทำให้ความทรงจำเกี่ยวกับสงครามและการฟื้นฟูสถานะของญี่ปุ่นในระดับนานาชาติ (ในหมู่ประเทศที่ได้รับผลกระทบ) ได้รับการพูดถึง และเกิดการแสวงหาแนวทางร่วมกันเพื่อเยียวยาบาดแผลจากอดีต โดยเฉพาะกรณีการรุกรานและกดขี่สตรีพื้นเมืองให้เป็น “หญิงบำเรอ” ในค่ายทหารญี่ปุ่นในหลายประเทศ

ความทรงจำเกี่ยวกับสงครามและสถานะของญี่ปุ่น

ความสัมพันธ์ระหว่างญี่ปุ่นกับชาติในเอเชียตะวันออกเฉียงและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นั้น แม้จะค่อนข้างเป็นมิตรกันโดยเป็นความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและผ่านการทูตวัฒนธรรมของญี่ปุ่นเป็นหลัก แต่บ่อยครั้งที่เกิดความตึงเครียดและกระทบกระทั่งกัน โดยเฉพาะความขัดแย้งจากประวัติศาสตร์สมัยจักรวรรดินิยม

ญี่ปุ่นที่แผ่ขยายอำนาจไปยังประเทศต่าง ๆ ยังอยู่ในความทรงจำของประชาชนในประเทศที่ได้รับผลกระทบ

ตั้งแต่ต้นทศวรรษ 1990 หลายประเทศที่เป็นคู่กรณีต่างเรียกร้องคำขอโทษอย่างเป็นทางการจากรัฐบาลญี่ปุ่น เพราะที่ผ่านมารัฐบาลญี่ปุ่นหลายสมัยกล่าวเพียงแสดงความเสียใจต่อการกระทำของทหารญี่ปุ่น แต่ไม่เคยกล่าวคำขอโทษแม้จะถูกเรียกร้องให้ขอโทษ เหตุผลที่ทางการญี่ปุ่นไม่กล่าวคำขอโทษเพราะการขอโทษเท่ากับการยอมรับในสิ่งที่ทหารญี่ปุ่นกระทำ ซึ่งญี่ปุ่นอาจมีความกังวลว่าประเทศที่เคยได้รับผลกระทบอาจใช้โอกาสที่ทางการญี่ปุ่นกล่าวคำขอโทษนี้ว่าเป็นการยอมรับผิดชอบตามกฎหมาย ซึ่งจะทำให้มีการเรียกร้องค่าเสียหายหรือค่าชดเชยตามมาอีกหลายประเทศ หรืออาจจะเป็นการเรียกร้องผลประโยชน์ทางธุรกิจหรือข้อตกลงทางการเมืองกับญี่ปุ่น (Spitzer, 2012: online) นอกจากนี้พวกชาตินิยมในญี่ปุ่นไม่ต้องการให้รัฐบาลนำเงินไปชดเชยค่าเสียหายและไม่ต้องการให้ยอมรับว่ามีการกระทำทารุณโดยกองทัพญี่ปุ่น

ดังนั้น ผู้นำญี่ปุ่นก่อนทศวรรษ 1990 จึงหลีกเลี่ยงที่จะกล่าวคำขอโทษ แต่กล่าวแสดงความเสียใจทั้งต่อการปกครองที่กดขี่ในอาณานิคมและการกระทำต่อหญิงบำเรอชาติต่างๆ ทั้งชาวเกาหลี ใต้หวัน จีน ฟิลิปปินส์ อินโดนีเซีย โดยส่วนใหญ่เป็นสตรีชาวเกาหลี แต่ในช่วงตั้งแต่ทศวรรษ 1990 รัฐบาลญี่ปุ่นหลายชุดได้ออกมากล่าวขอโทษ เพื่อปรับปรุงความสัมพันธ์ระหว่างประเทศให้เป็นปกติ แต่ในหลายครั้งก็มีเหตุการณ์ที่ทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างประเทศเกิดขึ้นเป็นระยะ ทั้งประเด็นที่เกี่ยวข้องกับหนังสือเรียนประวัติศาสตร์ การรำลึกถึงการเสียชีวิตจากสงคราม การที่หลายชาติมองว่าผู้นำของญี่ปุ่นบางคน เช่น นายกรัฐมนตรีโคอิซุมิ และนายกรัฐมนตรีอะเบะ มีแนวคิดชาตินิยมและมีแนวคิดที่จะฟื้นฟูกองทัพของญี่ปุ่น

โดยมีการแสดงออกที่สำคัญคือการเดินทางไปยังศาลเจ้ายะสุคุนิซึ่งเป็นสถานที่เก็บป้ายจารึกชื่อทหารญี่ปุ่นที่เสียชีวิตในสงคราม ซึ่งชาติที่ตกเป็นเหยื่อของญี่ปุ่นมองว่าทหารเหล่านี้เป็นผู้ก่อสงคราม

การที่ประเด็นสงครามในอดีตของญี่ปุ่นยังคงถูกนำมาใช้เป็นข้อขัดแย้งกันในปัจจุบันนั้น นักวิชาการเห็นว่า เป็นเพราะจีนและเกาหลีใต้เห็นว่าญี่ปุ่นเน้นไปที่วาทกรรมชาตินิยมเป็นส่วนใหญ่ ไม่ว่าจะเป็ประเด็นเรื่องหนังสือแบบเรียนประวัติศาสตร์ การเดินทางไปรำลึกถึงผู้เสียชีวิตในสงครามของผู้นำ รวมถึงอาจจะเป็ความล้มเหลวของรัฐบาลญี่ปุ่นในการจัดการกับสงครามในอดีต (Lawson & Tannaka. 2010: 406) นอกจากนี้ นายโคอิซุมิและนายอะเบะได้แสดงออกถึงความตั้งใจที่จะสร้างประวัติศาสตร์สงครามโลกครั้งที่ 2 ของญี่ปุ่นในแง่บวกมากขึ้น เพื่อฟื้นฟูความภาคภูมิใจของชาติให้เกิดขึ้นในหมู่คนรุ่นใหม่

ในทางตรงข้าม มีผู้นำพรรค LPD บางคนที่ไม่เห็นด้วยกับประเด็นนี้ เช่น นายฟูกุตะ ยาสึโอะ (Fukuda Yasuo) ซึ่งทำงานในรัฐบาลของนายโคอิซุมิและนายอะเบะ และเป็นนายกรัฐมนตรีระหว่าง ค.ศ. 2007-2008 แสดงออกถึงจุดยืนทางการเมืองมาโดยตลอดเกี่ยวกับความทรงจำเรื่องสงครามของญี่ปุ่นว่า นายกรัฐมนตรีญี่ปุ่นจะต้องไม่ไปสักการะดวงวิญญาณของผู้เสียชีวิตในสงครามที่ศาลเจ้ายะสุคุนิ โดยในสมัยที่นายฟูกุตะทำงานอยู่กับนายกรัฐมนตรีโคอิซุมิ ได้ปฏิเสธที่จะติดตามนายกรัฐมนตรีไปยังศาลเจ้า และในช่วงที่นายฟูกุตะเป็นนายกรัฐมนตรีได้พยายามสร้างความสัมพันธ์ฉันมิตรกับเพื่อนบ้านในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้โดยเฉพาะกับสาธารณรัฐประชาชนจีน แต่นายอาโซ ทาโร นายกรัฐมนตรีคนต่อมา กลับมีทัศนคติที่เป็นลบต่อจีนและมีประวัติว่าสนับสนุนแนวคิดชาตินิยม

อย่างไรก็ตาม นักวิชาการด้านรัฐศาสตร์มีความเห็นว่า ตลอดหลายสิบปีที่ผ่านมาหลังสงครามเย็นสิ้นสุดลง ผู้นำญี่ปุ่นได้กล่าวคำขอโทษต่ออดีตหลายครั้ง ซึ่งเป็นการพยายามแสวงหาสภาวะ “ปกติ” ในความสัมพันธ์ระดับนานาชาติ “การเมืองแห่งการขอโทษ ได้รับแรงผลักดันมายาวนานจากการโต้แย้งอย่างมากเกี่ยวกับความทรงจำของยุคสงคราม” (Lawson & Tannaka. 2010: 406) แต่สถานการณ์การเมืองระหว่างประเทศที่เปลี่ยนไปอยู่ตลอดเวลา รวมถึงประเด็นเรื่องการรักษาสันติภาพของโลกที่ญี่ปุ่นถูกเรียกร้องให้เข้ามามีบทบาทมากขึ้นนั้น Lawson & Tannaka (2010) มีความเห็นว่าภายใต้สภาวะเช่นนี้การที่ญี่ปุ่นจะกลายเป็น “ปกติ” ในการเมืองระหว่างประเทศ ก็คือการที่ญี่ปุ่นแสดงออกมากขึ้นในการใช้อำนาจทางการเมืองทหาร อย่างน้อยก็ในบริบทของการเป็นพันธมิตรกับสหรัฐอเมริกา ซึ่ง Samuels (2007: 129) กล่าวว่า

“สำหรับนักชาตินิยมที่แสวงหา “ความเป็นปกติ” เรื่องการใช้ความก้าวร้าวในช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 20 ของญี่ปุ่นถือว่าอายุความ (statute of limitations) ได้จบสิ้นไปนานแล้ว ถึงเวลาแล้วที่ญี่ปุ่นควรจะเข้ามามีบทบาทในระดับนานาชาติ ในเวทีที่เท่าเทียมกับสหรัฐอเมริกา”

แต่ต้องยอมรับว่าเมื่อมีข้อเสนอเรื่องการแก้ไขรัฐธรรมนูญ มาตรา 9 เพื่อฟื้นฟูกองทัพญี่ปุ่น ทำให้เกิดการนึกถึงภาพกองทหารที่แข็งแกร่งและปฏิบัติการที่โหดร้ายของกองทัพญี่ปุ่น ส่งผลให้เกิดการคัดค้านหรือการประท้วงขึ้นทั้งในประเทศญี่ปุ่นและในเวทีการเมืองระหว่างประเทศ โดยเฉพาะจากประเทศในภูมิภาคใกล้เคียงที่เคยได้รับผลกระทบจากการรุกรานของกองทัพญี่ปุ่นในอดีต ซึ่งประเทศที่อยู่ในสภาวะ “ปกติ” ในการเมืองระหว่างประเทศนั้น จะไม่มีปัญหาในการแสดงออกด้านชาตินิยม

ที่มีสัญลักษณ์ทางทหาร เช่น การเฉลิมฉลองวันชาติของประเทศต่าง ๆ ที่มีกองทัพออกมาเดินสวนสนาม รวมไปถึงการใช้ธงของกองทัพในโอกาสต่าง ๆ หรือการกล่าวสุนทรพจน์ของผู้นำ แต่สำหรับญีปุ่นการแสดงออกถึงสัญลักษณ์ทางทหาร ไม่ว่าจะในทางใด มีแนวโน้มให้เกิดการประท้วงต่อต้าน ซึ่งแสดงถึงการเป็นประเทศที่อยู่ในสถานะ “ไม่ปกติ” ในทางการเมืองระหว่างประเทศ ซึ่งเป็นการเมืองเรื่องความทรงจำเกี่ยวกับสงครามของญีปุ่น

ความทรงจำของสังคม :

การจดจำและความพยายามลืมสงครามของญีปุ่น

ความสนใจในความทรงจำเกี่ยวกับสงครามของญีปุ่น ทำให้มีการถ่ายทอดผ่านวรรณกรรมหลากหลายประเภท ทั้งในงานประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมศึกษา การเมืองความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ และการศึกษา ซึ่งงานหลายชิ้นทำให้เกิดการโต้แย้งเป็นวาทกรรมเกี่ยวกับสงครามและสันติภาพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเป็นตัวแทนอดีตของตำราประวัติศาสตร์ ในทางรัฐศาสตร์แล้วลัทธิชาตินิยมและความรักชาติที่แสดงออกผ่านกิจกรรมทางการทหารถือเป็นเรื่องปกติ และเป็นเสมือนสัญลักษณ์ของชาติที่มีเอกลักษณ์ของความแข็งแกร่งและมั่นใจ แต่ในกรณีของญีปุ่นซึ่งอยู่ในภาวะไม่ปกติทางการเมืองระหว่างประเทศ การแสดงออกในประเด็นเรื่องความมั่นคงและการทหารมักนำไปสู่ข้อถกเถียงทั้งภายในประเทศญีปุ่นเองและขยายไปสู่การอภิปรายเกี่ยวกับอัตลักษณ์ความเป็นญีปุ่นในระดับนานาชาติ ซึ่งปัญหาเหล่านี้เกิดจากความทรงจำร่วมในเรื่องเล่าเกี่ยวกับสงครามและความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ซึ่งหากพิจารณาตามกรอบแนวคิดหลังโครงสร้างนิยมของประวัติศาสตร์วัฒนธรรม ที่เห็นว่าความจริงทางประวัติศาสตร์ดำรงอยู่ในฐานะที่เป็นการกระทำของการตีความในปัจจุบัน ซึ่งมักถูกตีความอย่างประนีประนอม และ

ความจริงทางประวัติศาสตร์บางอย่างมีความจริงที่จับต้องได้เช่นกรณีหญิงบำเรอที่ยังมีชีวิตอยู่

การเมืองเรื่องความทรงจำเกี่ยวกับสงครามของญี่ปุ่นและอัตลักษณ์ของญี่ปุ่นในระดับนานาชาติจึงเต็มไปด้วยปัญหา เพราะทั้งความทรงจำและสถานะทางศีลธรรมในการปฏิบัติการในช่วงสงครามของญี่ปุ่น มีการวิพากษ์วิจารณ์กันอย่างมากที่ผ่านมามีญี่ปุ่นพยายามเปลี่ยนภาพลักษณ์ในช่วงยุคสงครามจนประสบความสำเร็จทำให้ภาพของญี่ปุ่นในยุคหลังสงครามเป็นภาพประเทศที่เป็นประชาธิปไตย รักสงบ มีสันติภาพ แต่ในโลกยุคหลังสงครามเย็นญี่ปุ่นอยู่ภายใต้แรงกดดันที่เพิ่มขึ้น ญี่ปุ่นได้รับการเรียกร้องและกดดันให้มีบทบาทที่ “ปกติ” ในความมั่นคงระหว่างประเทศมากขึ้น นั่นคือการมีบทบาทด้านการรักษาสันติภาพของโลก สอดคล้องกับบทบาทและสถานะทางเศรษฐกิจของญี่ปุ่น ดังนั้นในระดับสากล ความสัมพันธ์ระหว่างความทรงจำร่วม อัตลักษณ์ของประเทศ และการพยายามสร้างความหมายโดยประเทศที่เกี่ยวข้อง ซึ่งในที่นี้ คือ ญี่ปุ่นและประเทศที่เคยได้รับผลกระทบจากสงครามของญี่ปุ่น จึงทำให้การเมืองเรื่องความทรงจำจากสงครามนี้ ยังคงติดภาพอาชญากรรมสงครามของญี่ปุ่นมาโดยตลอด และกระทบกับบทบาทของญี่ปุ่นที่ถูกเรียกร้องด้านการรักษาสันติภาพของโลก

หนังสือเรียนประวัติศาสตร์ เป็นหลักฐานอีกประเภทหนึ่งที่บันทึกความทรงจำร่วมของสังคม และมีบทบาทสำคัญในการสร้างอัตลักษณ์ของชาติ โดยเข้าถึงจำนวนผู้ใช้หนังสือจำนวนมาก หนังสือเรียนที่ได้รับอนุญาตจากหน่วยงานของรัฐแล้วถือว่าเป็นความรู้ที่เป็นทางการ และในหลายประเทศหนังสือเรียนกลายเป็นแม่แบบสำหรับความประพฤติที่เหมาะสมของประชาชน ที่รัฐต้องการให้เกิดขึ้นขณะเดียวกัน เรื่องเล่าในหนังสือประวัติศาสตร์ ยังกำหนดความสัมพันธ์ของรัฐกับ

ผู้อื่น โดยให้มุมมองเกี่ยวกับวิธีการมองความสัมพันธ์ทางประวัติศาสตร์กับผู้อื่นซึ่งผู้อื่นในที่นี้อาจจะเป็นประเทศอื่น หรือ “คนอื่น” ซึ่งเป็นคนชาติเดียวกันแต่มีความเห็นต่างในมุมมองของรัฐ (the other within) และหนังสือประวัติศาสตร์ยังเป็นเครื่องมือสร้างการรับรู้ถึงความประพัตที่เหมาะสม ในมุมมองของรัฐ ซึ่งการเลือกหัวข้อในการนำเสนอและการตีความ จะปรับให้เข้ากับความต้องการ ความสนใจ อัตลักษณ์ แล้ววาระของประเทศ ที่แตกต่างกัน ในแต่ละยุคสมัย ตลอดจนวิสัยทัศน์สำหรับอนาคต นอกจากนี้ความทรงจำเกี่ยวกับเหตุการณ์ในอดีตอาจเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา เนื่องจากการตีความและความหมายของเรื่องถูกปรับให้เข้ากับบริบทปัจจุบันและถูกโต้แย้งโดยการอ่านของผู้เห็นต่าง ดังนั้นการตีความอดีตทางประวัติศาสตร์ของสังคมใด ๆ จึงมีส่วนหนึ่งที่หันมาตั้งคำถามเกี่ยวกับอัตลักษณ์ในบริบทที่กำหนดในปัจจุบัน

เมื่อสิ้นสุดสงครามมหาเอเชียบูรพา ญูปุ่นต้องเผชิญทั้งกับการสร้างอนาคตใหม่และการรับมือกับอดีต ที่ความยิ่งใหญ่ทางการทหารก่อให้เกิดหายนะครั้งใหญ่ทั้งในประเทศและต่างประเทศ ประเด็นที่ถูกกล่าวถึงอยู่บ่อยครั้งมีทั้งเรื่องการปฏิบัติต่อเชลยศึกที่รุนแรงทั้งการบังคับใช้แรงงาน ความอดอยากการทรมานการทดลองทางชีวเคมี ในแมนจูเรียโดยทหารหน่วย 731 ตลอดจนความโหดร้ายทารุณ ที่ทำต่อพลเรือนจำนวนมาก และประเด็นที่ญูปุ่นจะต้องกล่าวขอภัยอย่างเป็นทางการบ่อยครั้งที่สุด คือ กรณีการข่มขืนที่หนานจิง (The Rape of Nanking) ค.ศ. 1937 (Chang, 1997) ซึ่งทางการจีนประมาณว่า พลเรือนทั้งผู้หญิง ผู้ชาย และเด็ก ราว 300,000 คน ต้องเสียชีวิต มีผู้หญิงมากกว่า 20,000 คนถูกข่มขืน และการบังคับให้ผู้หญิงเป็นทาสทางเพศที่เรียกว่า comfort women หลักฐานจากแหล่งต่าง ๆ เช่น บันทึกของพยาน เอกสารทางการ ภาพถ่าย ข่าวหนังสือพิมพ์ และอื่น ๆ บ่งชี้ว่ามีการกระทำที่

รุนแรงของกองทัพญี่ปุ่นเกิดขึ้นจริง (Yoshimi. 2000) ซึ่งทำให้คนรุ่นหลังต้องขออภัยต่อสิ่งที่เกิดขึ้น

ความรับผิดชอบเบื้องต้นของญี่ปุ่นสำหรับความผิดทางอาญาในการก่อสงครามนั้นจำกัดอยู่เพียงกลุ่มเล็ก ๆ ผู้ถูกลงโทษประกอบด้วยเจ้าหน้าที่ทหารระดับสูง นักการเมือง และข้าราชการ ที่ถูกดำเนินคดีโดยศาลทหารระหว่างประเทศเพื่อตะวันออกไกลที่ตั้งขึ้น การพิจารณาคดีดำเนินอยู่ระหว่าง ค.ศ. 1946-1948 ส่งผลให้มีการพิพากษาตัดสินลงโทษ 25 ครั้ง มีผู้ถูกประหารชีวิตจำนวน 7 คน รวมทั้งนายพลโตโจ ฮิเดกิ ขณะที่คนอื่น ๆ ส่วนใหญ่ได้รับโทษจำคุกตลอดชีวิต นักโทษที่รอดชีวิตทั้งหมดถูกขังคุก ส่วนจักรพรรดิฮิโรฮิโตะไม่มีความผิดตามคำสั่งของผู้บัญชาการฝ่ายสัมพันธมิตร นายพลดักลาส แมคอาเธอร์ ใน ค.ศ. 1978 ป้ายวิญญาณของโตโจ ฮิเดกิ และอาชญากรสงครามประเภท A อีก 13 คน ถูกนำไปไว้ที่ศาลเจ้ายะสุคุนิ

การที่อาชญากรสงครามประเภท A หลายคนไม่ถูกลงโทษประหารชีวิต และจักรพรรดิฮิโรฮิโตะไม่ต้องรับผิดชอบต่อสงครามที่เกิดขึ้น ทำให้มีการวิจารณ์ว่าเป็นส่วนสำคัญอย่างมากต่อความล้มเหลวของญี่ปุ่นในการยอมรับความรับผิดชอบต่อการกระทำที่โหดร้ายในเอเชีย และยิ่งส่งผลให้ชาวญี่ปุ่นจำนวนมากเชื่อว่าสงครามในเอเชียเป็นการต่อสู้ด้วยจุดมุ่งหมายอันชอบธรรม คือ การปลดปล่อยชาวเอเชียจากจักรวรรดินิยมตะวันตก เรื่องราวความโหดร้ายของกองทัพญี่ปุ่นถูกตั้งขึ้นมา หรืออย่างน้อยที่สุดก็กล่าวเกินความจริง (Bix. 2008) ซึ่งในบรรดาผู้ที่ปฏิเสธการกระทำของกองทัพญี่ปุ่นคนหนึ่งคือ โตโจ ยูโกะ นักการเมือง ที่มีแนวคิดชาตินิยมแนวคลั่งชาติและเป็นหลานสาวของอดีตนายพลโตโจ ฮิเดกิ อาชญากรสงครามอันดับต้น ๆ ซึ่งยืนยันว่าญี่ปุ่นจำเป็นต้องฟื้นความภาคภูมิใจในความแข็งแกร่งของญี่ปุ่นก่อน

สงครามโลกครั้งที่สอง โตโจ ยูโกะยืนยันว่าสงครามในเอเชียเป็นการต่อสู้เพื่อปลดปล่อยอาณานิคมจากคนผิวขาวและเห็นว่าศาลเจ้ายะสุคุนิควรได้รับการเยี่ยมชมอย่างเป็นทางการ ไม่ใช่โดยนายกรัฐมนตรีของญี่ปุ่นเท่านั้นแต่สมเด็จพระจักรพรรดิก็ควรไปเยี่ยมชมด้วย และการวิพากษ์วิจารณ์จากต่างประเทศถือว่าเป็นการละเมิดอธิปไตยของญี่ปุ่น (Lawson & Tannaka. 2010: 411) ส่วนนายฟูจิโอะเกะ โนบุคัตสึ ศาสตราจารย์ด้านการศึกษาแห่งมหาวิทยาลัยโตเกียว และเป็นรองประธานของการปฏิรูปหนังสือเรียนสมาคมประวัติศาสตร์ญี่ปุ่น กล่าวว่า ชาวญี่ปุ่นจำนวนมาก “ยอมจำนนต่อมุมมองประวัติศาสตร์ของผู้ชนะซึ่งมุ่งความสนใจไปที่เส้นทางสู่ความเจริญรุ่งเรืองของญี่ปุ่นหลังสงครามแทน ชาวญี่ปุ่นควรจะเริ่มมองประวัติศาสตร์ด้วยสายตาของตนเอง” (Fujioka, 1999)

กรณีหนังสือเรียนประวัติศาสตร์

การเมืองเรื่องความทรงจำของสงครามอีกประเด็นที่ส่งผลต่อความสัมพันธ์ระหว่างประเทศของญี่ปุ่นและต่อการสร้างการรับรู้ภายในประเทศญี่ปุ่น คือ กรณีหนังสือเรียนประวัติศาสตร์ ซึ่งกล่าวได้ว่าการเลือกนำเสนอภาพจำ บทบาทของญี่ปุ่น และเหตุการณ์บางเหตุการณ์ทั้งของสหรัฐอเมริกาและญี่ปุ่นที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ในยุคสงคราม ซึ่งความทรงจำของสงครามนี้ ยังรวมถึงสิ่งที่นักวิชาการเรียกว่า “ภาวะความจำเสื่อม” (amnesia concerning) เกี่ยวกับหญิงบำเรอของเกาหลีใต้ ที่เป็นผลจากทัศนคติของชาวเกาหลีในช่วงหลังสงครามเช่นเดียวกับทัศนคติของญี่ปุ่น (Lawson & Tannaka. 2010: 414) ซึ่งทัศนคติของชาวเกาหลีนี้คือทัศนคติที่เกี่ยวข้องกับการเมืองและบทบาทของสหรัฐอเมริกาในยุคสงครามเย็นแล้ว ยังเกี่ยวข้องกับเรื่องของค่านิยมของสังคมเกาหลีที่มีต่อผู้หญิงด้วย

ตำราเรียนประวัติศาสตร์ของญี่ปุ่นจึงถูกเขียนขึ้นผ่านบริบททางการเมืองและการสร้างความทรงจำดังที่กล่าวมาข้างต้น ซึ่งจะส่งผลให้เกิดความขัดแย้งจากตำราเรียน ซึ่งเป็นผลจากมุมมองความคิดภายในของญี่ปุ่นระหว่างฝ่ายอนุรักษนิยมและฝ่ายก้าวหน้า และผลต่อความสัมพันธ์ในระดับภูมิภาคเป็นระยะ ๆ ตั้งแต่ทศวรรษ 1960 จนถึงปัจจุบัน ทศวรรษ 1950 เป็นช่วงที่ภาวะสงครามเย็นในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีความตึงเครียด รวมถึงอิทธิพลของสหรัฐอเมริกาในญี่ปุ่นทำให้การศึกษาประวัติศาสตร์ให้ความสำคัญต่อประเด็นความรักชาติ รวมถึงการสร้างความรักชาติเพื่อต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ แนวคิดเสรีนิยมและแนวคิดฝ่ายซ้ายถูกมองว่าจะทำให้ป้องกันการขยายตัวของลัทธิคอมมิวนิสต์อ่อนแอลง ใน ค.ศ. 1955 หนังสือเรียนประวัติศาสตร์ที่มีอยู่ซึ่งเขียนโดยสมาชิกสหภาพครูแห่งประเทศญี่ปุ่นถูกโจมตีว่าส่งเสริมลัทธิคอมมิวนิสต์และวิพากษ์วิจารณ์ญี่ปุ่น ดังนั้นตั้งแต่ทศวรรษนี้จนถึงทศวรรษ 1960 รัฐบาลพรรคเสรีประชาธิปไตยจึงได้เพิ่มความเข้มงวดในการอนุมัติหนังสือเรียนของกระทรวงศึกษาธิการมากขึ้น

แรงกดดันจากฝ่ายอนุรักษนิยมที่เพิ่มขึ้นต่อกระทรวงศึกษาธิการของญี่ปุ่น ทำให้มีการบังคับให้มีการแก้ไขตำราเรียนที่มีอยู่ซึ่งฝ่ายอนุรักษนิยมเชื่อว่ามีความคิดเห็นของฝ่ายซ้ายและสะท้อนภาพญี่ปุ่นที่ไม่ดี จึงนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงเนื้อหาตำราเรียนในระหว่างขั้นตอนของการรับรองหนังสือเรียนของกระทรวงศึกษาธิการปรับเปลี่ยนคำว่า “การรุกราน” ของญี่ปุ่นเป็นคำอื่นเกิดขึ้นครั้งแรกใน ค.ศ. 1982 และอีกครั้งใน ค.ศ. 2001 ซึ่งระยะเวลากว่า 20 ปี ที่ข้อขัดแย้งจากคำว่า “การรุกราน” และการปรับเปลี่ยนเนื้อหาประวัติศาสตร์ สะท้อนให้เห็นถึงความอ่อนไหวในความสัมพันธ์จากความทรงจำของสงคราม

ใน ค.ศ. 1982 เมื่อครบรอบ 10 ปีการเปิดความสัมพันธ์กับจีน หนังสือเรียนประวัติศาสตร์กลายเป็นประเด็นที่จะทำให้เกิดความขัดแย้ง เมื่อสื่อมวลชนญี่ปุ่นลงข่าววิพากษ์วิจารณ์อย่างมากต่อกระบวนการประเมินและรับรองหนังสือเรียนซึ่งจัดขึ้นทุก 3 ปี หนังสือพิมพ์ Mainichi Shimbun และ Asahi Shimbun ฉบับวันที่ 26 มิถุนายน ค.ศ. 1982 วิพากษ์วิจารณ์อย่างหนักว่าเป็นความผิดพลาดที่หนังสือเรียนเปลี่ยนจากคำว่า “การรุกรานจีน” หรือ “การรุกรานของญี่ปุ่น” (Invansion) เป็นคำว่า “advance” หรือ “ความก้าวหน้า” (Shuji. 2003: 11; Lawson & Tannaka. 2010: 415) และเปลี่ยนการเรียก “ขบวนการเอกราชของเกาหลี” เป็น “การจลาจลของเกาหลี” คำว่า advance มีความหมายว่า การมุ่งไปข้างหน้า การพัฒนา หรือการปรับปรุง (a forward movement, a development or improvement) การที่คณะกรรมการตรวจหนังสือเรียนให้ใช้คำที่มีความหมายทางบวกต่อการกระทำของกองทัพญี่ปุ่นแทนคำว่ารุกราน จึงทำให้เกิดการวิพากษ์วิจารณ์ เพราะเป็นเสมือนการที่ญี่ปุ่นปิดบังหรือพยายามเปลี่ยนแปลงประวัติศาสตร์ หรือสร้างการตีความใหม่ในทางที่ดีให้กับการกระทำของกองทัพญี่ปุ่น

กระทรวงศึกษาธิการญี่ปุ่นกล่าวว่า ในกระบวนการประเมินนั้น กระทรวงศึกษาธิการไม่ได้ใช้อำนาจบังคับให้สำนักพิมพ์เปลี่ยนหรือปรับเนื้อหา แต่ “ให้คำแนะนำเพื่อการปรับปรุง” เพื่อบรรยายให้เห็นว่าการเข้าสู่จีนของญี่ปุ่นเป็นการ “นำความก้าวหน้าของญี่ปุ่นเข้าสู่จีน” (Shuji. 2003: 12) หนังสือพิมพ์วิจารณ์การกระทำของรัฐบาลญี่ปุ่นที่ปล่อยให้กระทรวงศึกษาธิการเปลี่ยนแปลงสำนวนภาษาที่ใช้บรรยายถึงสงครามจีน-ญี่ปุ่น และแสดงความเห็นว่าจะเกิดการวิพากษ์วิจารณ์จากจีนและเกาหลีได้อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ในตอนแรกรัฐบาลญี่ปุ่นพยายามที่จะถือว่าประเด็นนี้เป็นเพียงความกังวลด้านการศึกษาภายในประเทศ

เท่านั้นและจะไม่กระทบต่อความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ (Lawson & Tannaka. 2010: 415)

ต่อมาสำนักข่าว Xinhua ของจีนวิจารณ์การประเมินตำราเรียนของญี่ปุ่นตามด้วยหนังสือพิมพ์เหรินหมินรื่อเป้าหรือหนังสือพิมพ์ประชาชน (People's Daily) ในสังกัดของรัฐบาลจีนและหนังสือพิมพ์เกาหลี่ใต้วิพากษ์วิจารณ์เช่นกัน กรณีที่เกิดขึ้นทำให้พรรคคอมมิวนิสต์จีนไม่อาจเพิกเฉยได้ จึงได้แสดงความเห็นต่อประเด็นดังกล่าว ทำให้หนังสือเรียนกลายเป็นกรณีที่ทำให้เกิดข้อขัดแย้งระหว่างประเทศทางการจีนยื่นข้อร้องเรียนผ่านสถานทูตญี่ปุ่น โดยมีสาระสำคัญว่า

“ตามรายงานข่าวของญี่ปุ่น กระทรวงศึกษาธิการได้สั่งการให้เปลี่ยนแปลงข้อความบางตอนในกระบวนการประเมินตำราเรียน เช่น ข้อความว่าการรุกรานแมนจูเรียเปลี่ยนเป็นการรุกราน การรุกรานจีนเปลี่ยนเป็นการนำความก้าวหน้าไปสู่จีน เหตุการณ์ระเบิดทางรถไฟและการสังหารหมู่ที่เมืองหนานจิง เปลี่ยนเป็นการตอบโต้ที่เกินกว่าเหตุโดยชาวญี่ปุ่น และมีการอธิบายว่ากองทัพจักรวรรดิญี่ปุ่นต่อต้านกองทัพจีนจนส่งผลให้ทหารจีนเสียชีวิตจำนวนมาก ข้อความเหล่านี้เป็นการเปลี่ยนแปลงที่ไม่ถูกต้องและถือเป็นการบิดเบือนประวัติศาสตร์ ซึ่งทำร้ายความรู้สึกของคนจีนตลอดจนจิตวิญญาณ รวมถึงส่งผลกระทบต่อแถลงการณ์ร่วมจีน-ญี่ปุ่นและสนธิสัญญาสันติภาพและมิตรภาพ รัฐบาลจีนมีความกังวลเรื่องนี้เป็นอย่างสุดซึ่งและรัฐบาลจีนหวังว่ารัฐบาลญี่ปุ่นจะรับทราบจุดยืนของจีนและแก้ไขตำราเรียนให้ถูกต้อง” (Shuji. 2003: 13-14)

ในวันที่ 28 กรกฎาคม ค.ศ. 1982 รัฐมนตรีญี่ปุ่นออกแถลงการณ์ ความว่า

“การยอมรับของญี่ปุ่นต่อสงครามในอดีตได้แสดงออกมา ในฐานะที่ญี่ปุ่นตระหนักดีถึงความรับผิดชอบต่อความเสียหายร้ายแรงนั้น

ญี่ปุ่นเคยก่อสงครามแก่ชาวจีนในอดีต และการรับรู้ไม่ได้เปลี่ยนแปลงไป แม้แต่น้อย นับจากนี้ความรับผิดชอบยังคงดำเนินต่อไป เราเชื่ออย่างเห็นได้ชัดว่าการรับรู้นี้ควรจะสะท้อนให้เห็นอย่างถูกต้องในการศึกษาในระดับโรงเรียน ซึ่งในส่วนของที่เกี่ยวข้องกับชาวจีน และคำขอของรัฐบาลจีนเราขอ น้อมรับไว้พิจารณา”

ทางการญี่ปุ่นระบุว่าได้เสนอให้กระทรวงศึกษาธิการชี้แจงระบบประเมิน ตำราเรียนที่ฝ่ายจีนได้คัดค้าน คำอธิบายโดยกระทรวงศึกษาธิการถูกส่งถึงสถาน เอกอัครราชทูตจีนในกรุงโตเกียว ซึ่งกระทรวงศึกษาธิการอธิบายว่าเป็นเพียงระบบ ประเมินตำราเรียน และขอทำความเข้าใจกับชาวจีนเพื่อให้เข้าใจถึงเหตุผลของ กระทรวงศึกษาธิการในประเด็นสำคัญ คือ ประการแรก ญี่ปุ่นเห็นว่าด้วยข้อเท็จจริง ทางประวัติศาสตร์ บางเหตุการณ์ถูกประเมินว่าเป็นการบุกรุก แต่บางครั้งก็ไม่ใช่ เช่นนั้น ดังนั้นเราจึงเสนอให้แก้ไขสำนวนเป็น “เพื่อนำความก้าวหน้า” (“advance”) หรือบางครั้งอาจเป็น “ความอกอาจ ก้าวร้าว” (“offensive”) ประการที่สอง ฝ่ายญี่ปุ่นชี้แจงว่า ข้อเสนอแนะในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการบุกรุก เป็นข้อเสนอแนะสำหรับการปรับปรุงที่ทำขึ้น เป็นคำแนะนำเท่านั้นและไม่มีผลผูกพันในระบบการประเมิน กระทรวงฯ เพียงเสนอให้เปลี่ยนแปลงเพื่อใช้เป็นสำนวน เดียวกันและผู้เขียนตำราเรียนก็ได้เปลี่ยนตามข้อเสนอแนะ ซึ่งเป็นระบบการประเมิน ที่แตกต่างจากประเทศอื่น (Shuji, 2003: 14-15)

อย่างไรก็ตาม คำอธิบายนี้ไม่เพียงพอที่จะทำความเข้าใจกับชาวจีน ทางการ จีนและสื่อของจีนแสดงออกทันทีว่าแม้จะรับทราบคำอธิบายของญี่ปุ่นแล้ว แต่ไม่สามารถยอมรับคำชี้แจงของกระทรวงศึกษาธิการได้ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการ ต่างประเทศนายซากุระอูจิ โยชิโอะ เห็นว่าการวิพากษ์วิจารณ์จากประเทศเพื่อนบ้าน

ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เกี่ยวกับตำราเรียนจำเป็นต้องได้รับการพิจารณาอย่างจริงจัง ซึ่งนายกรัฐมนตรีเซงโก ซูซูกิ (Zenko Suzuki, ค.ศ. 1980-1982) ให้ความสำคัญของการทุกระดับภูมิภาคของญี่ปุ่นโดยมีจุดประสงค์เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งในการเป็นผู้นำระดับภูมิภาคของญี่ปุ่น ทำให้ประเด็นด้านด้านสันติภาพถูกนำมาพิจารณา โดยถือว่าการรักษาความสัมพันธ์อันดีกับจีนและเกาหลีใต้เป็นหัวใจสำคัญ และนายซูกิเคยแสดงสุนทรพจน์ในการประชุมสุดยอดประเทศอุตสาหกรรม ที่ประเทศฝรั่งเศสเมื่อเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1982 ระบุว่าญี่ปุ่นจำเป็นต้องมีจุดยืนเชิงรุกมากขึ้นในโลกที่พึ่งพากันและกัน รวมถึงเพิ่มบทบาทในระดับภูมิภาคที่แข็งแกร่งขึ้น

นอกจากนี้ การที่นายกรัฐมนตรีจ้าว จื่อหยาง (Zhao Ziyang) ของจีนเดินทางมาเยือนญี่ปุ่นเมื่อ 3 เดือนก่อนเกิดข้อพิพาทเรื่องหนังสือเรียน และนายกรัฐมนตรีซูกิมิมีแผนจะเดินทางไปยังจีนในเดือนกันยายน ซึ่งถือเป็นการฉลองครบรอบ 10 ปี การฟื้นฟูความสัมพันธ์ของการทูตจีนญี่ปุ่น ทำให้ปัญหาหนังสือเรียนจึงไม่ควรเกิดขึ้นในช่วงเวลานี้ ดังนั้น ในเดือนสิงหาคม เลขาธิการคณะรัฐมนตรีจึงประกาศว่าจะมีการแก้ไขคำบรรยายในตำราเรียนเพื่อประโยชน์ของความสัมพันธ์อันดีระหว่างญี่ปุ่นกับจีนและเกาหลีใต้

นับจากนั้น ประเด็นความอ่อนไหวของประเทศเพื่อนบ้านกลายเป็นมาตรฐานใหม่ในการคัดกรองตำราเรียน เรียกว่า มาตรการประเทศเพื่อนบ้าน ในความเป็นจริงหนังสือเรียนหลัง ค.ศ. 1982 อธิบายพฤติกรรมในช่วงสงครามของญี่ปุ่นอย่างครอบคลุมมากขึ้น อย่างไรก็ตาม การเล่าเรื่องความเป็นเหยื่อในตำราหลายฉบับได้รับการเน้นมากขึ้น ซึ่งประเด็นนี้ทำให้เกิดการวิพากษ์วิจารณ์อย่างมากถึงแนวทางที่เป็นการตีความว่าอาจเป็นการชดเชยความรับผิดชอบของญี่ปุ่นต่อความโหดร้าย ประเด็นที่น่าสนใจ คือ หนังสือเรียนพยายามสื่อว่า “ชาติญี่ปุ่น” (the

Japanese 'nation') อยู่ในสภาพที่เป็นเหยื่อของ “รัฐทหาร” (the Japanese militarist 'state') ซึ่งเมื่อแยก “ชาติ” ออกจาก “รัฐทหาร” แล้ว ชาวญี่ปุ่นก็สามารถเฉลิมฉลองอัตลักษณ์ของตนในแง่บวกได้ และเป็นต้นแบบสำหรับลัทธิชาตินิยมที่ดีต่อสุขภาพ (a 'healthy' nationalism) (Lawson & Tannaka. 2010: 415)

ในทศวรรษ 1990 คำอธิบายของนักประวัติศาสตร์ชาตินิยมในญี่ปุ่นทำให้ความทรงจำของสงครามกลับมาเป็นประเด็นอีกครั้ง เมื่อมีคำอธิบายเกี่ยวกับการขยายอำนาจของญี่ปุ่นในช่วงก่อนและระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่นักประวัติศาสตร์ชาตินิยมกล่าวว่า การกระทำของญี่ปุ่นต่อชาติอื่น ๆ ในเอเชียในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นการ “ปลดปล่อย” ชาติเอเชียจากจักรวรรดินิยมตะวันตก และก่อให้เกิดผลดีต่อชาติต่าง ๆ มากกว่าผลเสีย รวมทั้งไม่ยอมรับว่าทหารญี่ปุ่นรุกรานและกระทำการโหดเหี้ยมรุนแรงต่อชาวจีนและเกาหลีอย่าง التيทั้งสองชาติกล่าวอ้าง เช่น กรณีเหตุการณ์ที่เมืองหนานจิงใน ค.ศ. 1937 หรือการปกครองเกาหลีอย่างกดขี่ และญี่ปุ่นไม่ยอมรับจำนวนผู้เสียชีวิตที่เกิดจากการกระทำของกองทัพญี่ปุ่นจำนวน 3 แสนคน ตามที่ทางการจีนประกาศออกมา ฝ่ายญี่ปุ่นกล่าวว่ามีการปล้นและสังหารพลเรือนบ้าง แต่ไม่มากเท่าที่ทางการจีนอ้าง และไม่กล่าวถึงการข่มขืนและการทารุณกรรม (วุฒิชัย มูลศิลป์. 2551: 347)

ประเด็นการ “ปลดปล่อย” ชาติในเอเชียของญี่ปุ่นในช่วงสงครามนี้ปรากฏอยู่ในหนังสือเรียนประวัติศาสตร์ของนักเรียนญี่ปุ่นในทศวรรษ 1990 ด้วย ซึ่งกลุ่มชาตินิยมในญี่ปุ่นเห็นว่าควรสอนนักเรียนให้ภาคภูมิใจในความเป็นคนญี่ปุ่นที่ได้ช่วยปลดปล่อยชาวเอเชียจากจักรวรรดินิยมตะวันตก และเห็นว่าไม่ควรสอนนักเรียนเกี่ยวกับประเด็นหญิงบำเรอและการสังหารหมู่พลเรือน (Gordon. 2003: 332) ทำ

ให้เกิดเป็นประเด็นขัดแย้งระหว่างประเทศขึ้น เพราะชาติที่ถูกญี่ปุ่นเข้าไปรุกรานไม่ยอมรับคำกล่าวอ้างนี้ของญี่ปุ่น เพราะเห็นว่าการกระทำของกองทัพญี่ปุ่นคือการรุกราน ไม่ใช่การ “ปลดปล่อย” ความเห็นของกลุ่มชาตินิยมในญี่ปุ่นและประเด็นในหนังสือแบบเรียนประวัติศาสตร์ของญี่ปุ่นทำให้เกิดการประท้วงญี่ปุ่นในจีนและเกาหลีอย่างรุนแรง ความขัดแย้งนี้ยังดำเนินต่อเนื่องมาในทศวรรษ 2000 และ 2010

ใน ค.ศ. 2001 ความขัดแย้งจากประวัติศาสตร์ระหว่างญี่ปุ่นกับจีนและเกาหลีเกิดขึ้นอีก เมื่อสมาคมเพื่อเขียนแบบเรียนใหม่ (Association to Write New Textbooks) เขียนแบบเรียนที่ใช้แนวคิดชาตินิยม โดยสมาคมอธิบายว่า

“การศึกษาประวัติศาสตร์หลังสงครามของญี่ปุ่นทำให้ชาวญี่ปุ่นลืมวัฒนธรรมและประเพณีของตนและสูญเสียความภาคภูมิใจของชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง...ชาวญี่ปุ่นถูกมองว่าเป็นอาชญากรที่ต้องขอโทษต่อไปทุกชั่วอายุคน นับตั้งแต่สิ้นสุดสงครามเย็น การโฆษณาชวนเชื่อของอดีตศัตรูได้รับการกล่าวขานว่าเป็นข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ในตำราเรียนที่ตอนนี้ใช้งานอยู่...” (Lawson & Tannaka 2010: 418)

กระทรวงศึกษาธิการของญี่ปุ่นให้คณะผู้เขียนแก้ไขข้อความเพื่อลดความขัดแย้งและให้แก้ไขข้อมูลที่ผิดพลาดกว่าร้อยละ ๒๕ แต่กระทรวงศึกษาธิการอนุญาตให้ใช้แบบเรียนนี้ในโรงเรียนได้หลังแก้ไขแล้ว ทำให้นักประวัติศาสตร์ ครู และประชาชนญี่ปุ่นจำนวนมาก รวมถึงรัฐบาลจีน รัฐบาลเกาหลีใต้ และประชาชนในสองประเทศนี้วิจารณ์การตัดสินใจของทางการญี่ปุ่นและแบบเรียนนี้อย่างหนัก แม้ว่ามีโรงเรียนระดับจังหวัดและเทศบาลเพียงร้อยละ 1 เท่านั้นที่เลือกใช้แบบเรียนเล่มนี้ แต่ประเด็นนี้ยังเป็นข้อถกเถียงกันมาจนปัจจุบันว่าจะสอนประวัติศาสตร์ช่วงนี้ต่อเยาวชนญี่ปุ่นอย่างไร

ในช่วงนี้พรรคเสรีประชาธิปไตยได้เริ่มการอภิปรายเกี่ยวกับการแก้ไขกฎหมายพื้นฐานด้านการศึกษาฉบับ ค.ศ. 1947 ซึ่งกลายเป็นหนึ่งในประเด็นที่มีการถกเถียงกันอย่างเข้มข้นที่สุดภายใต้การบริหารงานของนายกรัฐมนตรีโคอิซุมิ ในตอนแรกคณะที่ปรึกษานับสนุนโครงการส่งเสริมภาษาญี่ปุ่นที่เข้มแข็ง เพื่อสร้างความรักชาติมากขึ้น และในสมัยนายกรัฐมนตรีอาเบะ มีการรายงานว่ากำลังผลักดันญี่ปุ่นเพื่อสร้างความภาคภูมิใจของชาติขึ้นใหม่ และเรียกร้องบทบาทที่ใหญ่ขึ้นในโลก หลังจาก 6 ทศวรรษของการบังคับใช้ความสงบและการงดเว้นการใช้กำลังทหารตามรัฐธรรมนูญ ซึ่งนายกรัฐมนตรีทั้งสองคนนี้มีบทบาทในการส่งเสริมอัตลักษณ์ของญี่ปุ่นด้านชาตินิยมด้วยความภาคภูมิใจต่อชาติในอดีต ขณะที่ในด้านการต่างประเทศ ทั้งคู่สนับสนุนการขยายตัวของกองกำลังป้องกันตนเองในระดับนานาชาติ โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อทำให้ญี่ปุ่นมีบทบาทด้านความมั่นคงระหว่างประเทศ

ขณะเดียวกันหนังสือเรียนประวัติศาสตร์ที่ออกใหม่โดยสมาคมญี่ปุ่นเพื่อการปฏิรูปหนังสือเรียนประวัติศาสตร์ ((Japanese Society for History Textbook Reform) นำเสนอเรื่องราวเกี่ยวกับสงครามที่ปรับเปลี่ยนใหม่ เช่นอ้างถึงเหตุการณ์ที่เมืองหนานจิง โดยไม่ใช้คำว่า การสังหารหมู่ แต่บรรยายว่าเป็นเรื่องของการป้องกันตนเองของญี่ปุ่น รวมถึงเป็นความปรารถนาดีของญี่ปุ่นที่จะปลดปล่อยเอเชียจากการยึดครองของตะวันตก นอกจากนี้ยังตั้งคำถามเพิ่มเติมถึงความชอบธรรมของการพิชิตภาคีอาชญากรรมสงครามที่โตเกียว ซึ่งจุดประสงค์ของสงครามครั้งนี้ที่ญี่ปุ่นเรียกว่ามหาสงครามเอเชียตะวันออกเป็นการป้องกันตัวเอง เป็นการปลดปล่อยเอเชียจากลัทธิจักรวรรดินิยมตะวันตกและเป็นการสถาปนาขอบเขตความเจริญรุ่งเรืองร่วมแห่งเอเชียตะวันออกที่สำคัญ ในหนังสือเรียนนี้ยอมรับแง่มุมด้านลบบางประการของกองทัพญี่ปุ่น แต่การยอมรับนี้เป็นการนำเสนอการตีความเชิง

บวกว่าญี่ปุ่นมีส่วนในการต่อสู้เพื่อเอกราชในภูมิภาค ซึ่งเป็นเนื้อหาที่ไม่เคยมีการเขียนมาก่อน ดังข้อความว่า

“กองทัพญี่ปุ่นบังคับให้ประชาชนในท้องถิ่นเรียนภาษาญี่ปุ่น และสักการะที่ศาลเจ้าชินโต บังคับให้พวกเขาทำงาน... ผู้ก่อความไม่สงบที่ต่อต้านญี่ปุ่นถูกจัดการอย่างรุนแรง พลเรือนจำนวนมากถูกสังหาร หลังสงคราม... ญี่ปุ่นจ่ายค่าชดเชยให้กับประเทศเหล่านั้น ญี่ปุ่นถูกกล่าวหาว่า ส่งเสริมแนวคิดการสร้างความรู้เรื่องของเอเชียเพื่อสร้างความชอบธรรม ให้กับสงครามและการยึดครองเอเชีย แต่หลังจากที่ญี่ปุ่นพ่ายแพ้ อดีตอาณานิคมเหล่านี้ได้รับเอกราชผ่านความพยายามของตน ทหารญี่ปุ่นบางส่วนยังคงอยู่ในเอเชีย และมีส่วนร่วมในการต่อสู้เพื่อเอกราช แม้ว่าเป้าหมายแรกของการรุกคืบไปทางใต้ของญี่ปุ่นคือการได้มาซึ่งทรัพยากร แต่ญี่ปุ่นมีส่วนสำคัญในการกระตุ้นการเคลื่อนไหวเพื่อเอกราชในเอเชียด้วย” (Lawson & Tannaka 2010: 419)

การที่มีความพยายามอธิบายว่าการกระทำของญี่ปุ่นเป็นการช่วยปลดปล่อยชนพื้นเมืองเอเชียจากจักรวรรดินิยมตะวันตก ทหารจึงถือเป็น “วีรบุรุษ” ของชาติ แม้ผู้นำทางทหารหลายคนถูกลงโทษโดยศาลทหารระหว่างประเทศสำหรับภูมิภาคตะวันออกไกลใน ค.ศ. 1948 ในข้อหาอาชญากรรมสงคราม ทั้งโทษประหารชีวิต จำคุกตลอดชีวิต และจำคุก แต่บุคคลเหล่านี้ได้รับการจารึกชื่อและมีป้ายวิญญาณที่ศาลเจ้ายะสุคุนิที่กรุงโตเกียว (Borton. 1970: 474–476) ประเด็นหญิงบำเรอยังถูกลบออกจากหนังสือเรียนเกือบหมดภายใน ค.ศ. 2002

หนังสือเรียนดังกล่าวได้รับการอนุมัติใน ค.ศ. 2001 และอีกครั้งใน ค.ศ. 2005 ซึ่งส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์กับจีนและเกาหลีใต้ ความตึงเครียดเพิ่มมาก

ขึ้นเมื่อนายกรัฐมนตรีโคอิซุมิเดินทางไปเยือนศาลเจ้ายะสุคุนิหลายครั้ง ซึ่งได้รับการตีความว่าเป็นการเชิดชูลัทธิทหารนิยมของญี่ปุ่น ในเวลาเดียวกัน ญี่ปุ่นมีปัญหาข้อพิพาทเรื่องอาณาเขตกับเกาหลีใต้ในเรื่องหมู่เกาะต่างๆ ปัญหาการโต้แย้งสิทธิทรัพยากรในทะเลจีนเหนือกับจีน ซึ่งส่งผลให้ความสัมพันธ์ระดับภูมิภาคตกต่ำอีกครั้ง การประท้วงต่อต้านญี่ปุ่นรุนแรงขึ้นในภูมิภาคนี้ ทศนคติของทางการญี่ปุ่นก็ยังทำให้ปัญหาบานปลายขึ้น มีการชุมนุมต่อต้านญี่ปุ่นในจีนซึ่งทำให้เกิดความเสียหายต่อสถานทูตและกิจการของชาวญี่ปุ่น

ทางการจีนตำหนิการชุมนุมนี้แต่ยืนยันไม่ยอมรับการที่รัฐบาลญี่ปุ่นแสดงออกถึงการยอมรับหรือยกองค์การกระทำในช่วงสงครามโดยรัฐบาลโคอิซุมิ ส่วนรัฐมนตรีต่างประเทศของญี่ปุ่นได้เรียกร้องคำขอโทษและค่าชดเชยจากรัฐบาลจีนสำหรับความเสียหายต่อสถานทูตญี่ปุ่นที่เกิดขึ้นระหว่างการประท้วงของชาวจีน และรัฐมนตรีกระทรวงเกษตรของญี่ปุ่นยังตำหนิเงินสำหรับความสัมพันธ์ที่เสื่อมถอยไปด้วย ขณะที่ความตึงเครียดกำลังถึงจุดสูงสุด นายกรัฐมนตรีโคอิซุมิได้กล่าวสุนทรพจน์ในการประชุมสุดยอดเอเชีย-แอฟริกา ในเดือนเมษายน ค.ศ. 2005 โดยแสดง “ความสำนึกผิดอย่างสุดซึ้ง” (“deep remorse”) และ “ขอโทษจากใจ” (“heartfelt” apology) อีกครั้งเกี่ยวกับ “ความก้าวร้าว” (aggression) ในประวัติศาสตร์ของญี่ปุ่นในเอเชีย แม้ว่าความตึงเครียดคลี่คลายลง แต่นักวิจารณ์ตั้งข้อสังเกตว่า สุนทรพจน์ดังกล่าวอ้างถึงคำขอโทษของอดีตนายฯ มุรายามะใน ค.ศ. 1995 แต่คำที่โคอิซุมิใช้ในภาษาญี่ปุ่น (owabi) มีความหมายว่าขอโทษในระดับที่ไม่หนักแน่นเท่าคำว่า “shazai” ที่มีความหมายว่า ขอโทษอย่างสุดซึ้ง (Lam, 2005: 27) นอกจากนี้โคอิซุมิยังใช้คำว่า “ความก้าวร้าวของญี่ปุ่นในเอเชีย” ไม่ได้ใช้คำว่า การรุกราน

ทั้งนี้การแสดงออกของโคอิซุมิโดยเฉพาะการไปเยือนศาลเจ้ายะสุคุนิอยู่บ่อยครั้งและมีการออกข่าวอย่างกว้างขวาง ดูเหมือนจะเป็นส่งสัญญาณของการยุติ “ความผิดจากการทำสงครามในฐานะการทูต” (war guilt as diplomacy) หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่าญี่ปุ่นต้องการจะยุติภาพการเป็นผู้มีความผิดจากสงครามที่ใช้ในด้านความสัมพันธ์กับประเทศต่าง ๆ ที่มีกรณีกับญี่ปุ่น เพื่อเข้าสู่ภาวะ “ปกติ” ในความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ซึ่งสอดคล้องกับจุดยืนระหว่างประเทศของรัฐบาลชุดนี้ที่แสดงออกมากขึ้นทางด้านความมั่นคง เห็นได้จากการส่งกองกำลังป้องกันตนเองเข้าไปในอิรัก และการรณรงค์เพื่อให้ได้ที่นั่งประเภทสมาชิกถาวรในคณะมนตรีความมั่นคงแห่งสหประชาชาติ ประเด็นเหล่านี้เกี่ยวข้องกับการรับรู้ด้านชาตินิยม บทบาทของญี่ปุ่นในต่างประเทศ และความปรารถนาของผู้นำพรรคเสรีประชาธิปไตยที่จะแก้ไขมาตรา 9

สถานการณ์การเมืองระหว่างประเทศหลังเหตุการณ์ 9/11 ในเดือนกันยายน ค.ศ. 2001 ที่ทำให้เกิดสงครามต่อต้านการก่อการร้ายของสหรัฐอเมริกาและพันธมิตร และการก่อการร้ายเปลี่ยนแปลงรูปแบบเป็นการก่อการร้ายสากล ถือเป็นโอกาสสำหรับนโยบายต่างประเทศและความมั่นคงในเชิงรุกมากขึ้นของญี่ปุ่น รัฐบาลโคอิซุมิเป็นพันธมิตรที่พร้อมให้การสนับสนุนนโยบายของสหรัฐอเมริกาในการต่อต้านการก่อการร้ายสากล ซึ่งสภาโตเอทของญี่ปุ่นได้ผ่านกฎหมายฉุกเฉินอนุมัติการส่งเรือรบญี่ปุ่นไปยังมหาสมุทรอินเดียเพื่อสนับสนุนกองกำลังสหรัฐฯ ในสงครามในอัฟกานิสถาน และในเดือนธันวาคม ค.ศ. 2003 รัฐบาลอนุญาตให้ส่งบุคลากรของกองกำลังป้องกันตนเองไปยังอิรักด้วยเหตุผลทางมนุษยธรรมและการฟื้นฟูความช่วยเหลือ นับเป็นการส่งกำลังครั้งแรกของญี่ปุ่นที่ไม่ได้เป็นส่วนหนึ่งในการกิจของสหประชาชาติ

สำหรับรัฐบาลโคอิซุมิ สิ่งเหล่านี้เป็นการกระทำที่ถูกต้องตามกฎหมายของประเทศที่อยู่ในภาวะ “ปกติ” และประเทศที่เป็นพันธมิตรใกล้ชิดของสหรัฐอเมริกา และเป็นช่วงเวลาที่สำคัญสำหรับฝ่ายอนุรักษ์นิยมและผู้มีแนวคิดชาตินิยมของพรรคเสรีประชาธิปไตยที่มีความต้องการมานานที่จะขยายบทบาทของกองกำลังป้องกันตนเองและอาจนำไปสู่การแก้รัฐธรรมนูญได้ เมื่อนายอะเบะเข้ารับตำแหน่งในเดือนกันยายน ค.ศ. 2006 เขาได้ดำเนินการตามวัตถุประสงค์เหล่านี้และเตรียมการที่จะผลักดันประเด็นชาตินิยมให้มากขึ้นทั้งในด้านการส่งเสริมความริกาชาติผ่านโครงการต่าง ๆ ของโรงเรียน และการยกเลิกมาตรา 9

ในด้านการต่างประเทศ รัฐบาลอะเบะสามารถสร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับจีนได้ในช่วงต้น แต่ต่อมาเขาได้วิจารณ์อย่างรุนแรงว่าไม่มีหลักฐานว่ากองทัพญี่ปุ่นมีส่วนเกี่ยวข้องในการบังคับค้าประเวณีของหญิงบำเรอในช่วงสงคราม แต่ในเวลาต่อมาอะเบะได้กล่าวชี้แจงและขอโทษ นอกจากนี้ในสมัยรัฐบาลนี้หน่วยงานด้านความมั่นคงได้เปลี่ยนเป็นกระทรวงเต็มรูปแบบ แม้ว่ารัฐบาลอะเบะสมัยแรกจะดำรงอยู่เพียง 1 ปี แต่ภายใต้รัฐบาลโคอิซุมิและอะเบะแนวคิดชาตินิยมเติบโตขึ้นอย่างก้าวกระโดด โดยผู้นำประเทศเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการผลักดัน เห็นได้จากการมีประเด็นที่เกี่ยวข้องด้านชาตินิยมตั้งแต่ประเด็นตำราประวัติศาสตร์ การดำเนินงานความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ และบทบาทของกองกำลังป้องกันตนเอง ผู้นำทั้งสองได้ผลักดันอย่างจริงจังในการฟื้นฟูบทบาทของญี่ปุ่นในฐานะประเทศที่มีความภาคภูมิใจในอดีต ตลอดจนขยายบทบาทเชิงรุกในมิติด้านการทหาร และกิจการระหว่างประเทศ ขณะที่นายกรัฐมนตรีคนต่อมา คือ นายฟูกุคะปกุอิเสธทำที่ชาตินิยมอย่างเปิดเผย โดยแสดงวิสัยทัศน์เกี่ยวกับบทบาทของญี่ปุ่นด้านการต่างประเทศที่ให้ความสำคัญกับญี่ปุ่นในฐานะเป็นประเทศที่ส่งเสริมสันติภาพ มีส่วนร่วมในความ

พยายามทางการทูตเพื่อรักษาสันติภาพและการพัฒนาในโลก ซึ่งเป็นบทบาทที่ต่างไปจากประเด็นเรื่องความมั่นคง การกลับมาใช้อำนาจของพรรคเสรีประชาธิปไตยซึ่งสมาชิกส่วนใหญ่มีแนวคิดอนุรักษนิยม (แม้จะมีผู้นำบางคนที่ไม่เห็นด้วย) ทำให้นโยบายต่างประเทศและนโยบายด้านความมั่นคงมีแนวโน้มที่จะเป็นไปเพื่อสร้างบทบาทของญี่ปุ่นในระดับนานาชาติ เพื่อให้ญี่ปุ่นมีสถานะที่เป็นปกติในทางการเมืองระหว่างประเทศ อย่างไรก็ตาม เกือบทุกครั้งที่มีกระแสของการแก้รัฐธรรมนูญหรือการเพิ่มบทบาทของกองกำลังป้องกันตนเอง มักจะเกิดวาทกรรมเกี่ยวกับสงครามและสันติภาพ ที่ญี่ปุ่นถูกต่อต้านอย่างรุนแรงทั้งภายในประเทศและประเทศที่เคยเป็นคู่กรณี ซึ่งทำให้โอกาสที่ญี่ปุ่นจะมีภาวะ “ปกติ” ในด้านการเมืองระหว่างประเทศจึงเต็มไปด้วยอุปสรรคจนถึงปัจจุบัน

ศาลเจ้ายะสุคุนิ ความทรงจำต่อกองทัพญี่ปุ่น

ศาลเจ้ายะสุคุนิเป็นศาลเจ้าในลัทธินิวโต สร้างขึ้นในเมื่อ ค.ศ. 1869 เดิมชื่อ Tokyo Shokonsha เปลี่ยนชื่อเป็นศาลเจ้ายะสุคุนิเมื่อ ค.ศ. 1879 มีความหมายว่า “การสร้างสันติภาพให้กับชาติ” จักรพรรดิเมจิ (ค.ศ. 1868-1912) โปรดให้สร้างขึ้นเพื่อบูชาขงย่องวิญญาณทหารที่สละชีวิตเพื่อประเทศ โดยยกย่องทหารเหล่านี้ว่าเป็น “กัณชิน” หรือเทพแห่งสงคราม ผู้อุทิศตนรับใช้องค์จักรพรรดิและเสียสละเพื่อประเทศ จากข้อมูลซึ่งปรากฏอยู่ที่ศาลเจ้ายะสุคุนิระบุว่า ปัจจุบันมี “กัณชิน” ที่ศาลเจ้ากว่า 2,466,000 ชื่อ ซึ่งเป็นชื่อทหารที่เสียชีวิตในเหตุการณ์ต่าง ๆ ทั้งการฟื้นฟูอำนาจจักรพรรดิเมจิ (สงครามโบชิน ค.ศ. 1868-1869) สงครามจีน-ญี่ปุ่นครั้งที่ 1 (ค.ศ. 1894-1895) สงครามรัสเซีย-ญี่ปุ่น (ค.ศ. 1904-1905) สงครามโลกครั้งที่ 1 (ค.ศ. 1914-1918) ที่ญี่ปุ่นทำสงครามกับเยอรมนีในจีนและขยายอำนาจเข้าไปยัง

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของจีน วิกฤตการณ์มุกเดนในแมนจูเรีย (ค.ศ. 1931) สงครามจีน-ญี่ปุ่นครั้งที่ 2 และสงครามมหาเอเซียบูรพา (ค.ศ. 1937-1945) ป้ายวิญญาณของทหารในศาลเจ้ามีทหารทั้งยศสูงและยศต่ำ โดยญี่ปุ่นยกย่องดวงวิญญาณเหล่านี้เท่าเทียมกันโดยถือว่าเป็นผู้ที่เสียสละต่อชาติและจักรพรรดิ

ภาพที่ 4 ศาลเจ้ายะสุคุนิ ตั้งอยู่ที่กรุงโตเกียว (ถ่ายโดยผู้เขียน)

ในอดีตศาลเจ้ายะสุคุนิอยู่ภายใต้การดูแลของกระทรวงทหารบก ขณะที่ศาลเจ้าอื่น ๆ ในลัทธิชินโตหรือวัดพุทธอยู่ภายใต้การดูแลของกระทรวงมหาดไทย มีการกำหนดวันที่รำลึกศาลเจ้าที่ผูกพันกับวันสำคัญทางทหาร เช่น วันที่ชนะสงครามกับจีนใน ค.ศ. 1895 วันที่ชนะสงครามกับรัสเซียใน ค.ศ. 1905

หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ลัทธิทหารนิยมในญี่ปุ่นถูกกำจัด กองทัพถูกยกเลิก ศาลเจ้ายะสุคุนิหมดความสำคัญลง รูปปั้นทหารในที่ต่าง ๆ ถูกทำลายหรือ

โบกปูนทับ จนถึงทศวรรษ 1960-1970 เมื่อเศรษฐกิจของญี่ปุ่นมีความมั่นคง บรรดาญาติพี่น้องของอดีตทหาร สมาคมทหารผ่านศึก สมาคมญาติผู้เสียชีวิตในช่วงสงคราม ซึ่งมีอยู่ในทุกจังหวัดและเป็นฐานเสียงสำคัญของพรรคเสรีประชาธิปไตย หรือ LDP ที่เป็นแกนนำรัฐบาลและเป็นพรรคอนุรักษ์นิยม ได้เรียกร้องและกดดันให้พรรคฟื้นฟูความสำคัญและเกียรติยศของอดีตทหาร ให้ผู้นำรัฐบาลไปเคารพป้ายวิญญาณที่ศาลเจ้ายะสุคุนิ แต่ “กันชิน” เหล่านี้ถือเป็นอาชญากรในสายตาของชาติอื่น

ใน ค.ศ. 1981 ศาลเจ้ายะสุคุนิได้รับการฟื้นฟูความสำคัญ และอัญเชิญดวงวิญญาณผู้ที่ถือว่าเป็นอาชญากรสงครามคนสำคัญอย่างนายพลอิเดกิ โตโจ มาที่ศาลเจ้า ทำให้จีนและเกาหลีประท้วงญี่ปุ่น ต่อมาใน ค.ศ. 1985 นายนะกะโอะเนะ ยะสุฮิโร (Nakasone Yasuhiro, ค.ศ. 1982-1987) เป็นนายกรัฐมนตรีคนแรกที่เดินทางไปคารวะป้ายวิญญาณทหารที่ศาลเจ้าอย่างเป็นทางการร่วมกับบุคคลอีก 18 คนในคณะรัฐมนตรี นายนะกะโอะเนะเคยเป็นทหารเรือในช่วงสงคราม และพี่ชายของเขาซึ่งเป็นทหารเรือเช่นกันถูกสังหารในสงคราม เขาประกาศว่าการลงนามในสมุดเยี่ยมชมทำในฐานะนายกรัฐมนตรีของญี่ปุ่น และใช้งบประมาณของรัฐในการจัดดอกไม้ในการแสดงการคารวะ แต่การบริจาคเงินทำในนามส่วนตัว การกระทำของนายกรัฐมนตรีนะกะโอะเนะถือเป็นการยุตินโยบายแยกศาสนากับการเมืองออกจกกันที่ดำเนินมาตั้งแต่ช่วงที่สหรัฐอเมริกายึดครองญี่ปุ่น และเป็นหลักการที่ปรากฏอยู่ในรัฐธรรมนูญโชวะด้วย อย่างไรก็ตาม นายนะกะโอะเนะไม่ได้แสดงการเคารพตามแบบของลัทธิชินโตเพื่อไม่ให้เป็นการประกอบพิธีทางศาสนา และกล่าวว่าการมาเยือนศาลเจ้าไม่ใช่การฟื้นฟูลัทธิทหารนิยมและการยกย่องลัทธิชินโตของรัฐ ซึ่งถูกกำจัดไปแล้วในช่วงหลังสงคราม (Jameson. 1985.)

การเยือนศาลเจ้ายะสุคินิอย่างเป็นทางการของนายกรัฐมนตรีทำให้เกิดเสียงวิพากษ์วิจารณ์อย่างมาก รวมถึงการประท้วงทั้งภายในประเทศและนอกประเทศ ตัวแทนกระทรวงการต่างประเทศของจีนกล่าวว่า การกระทำนี้อาจทำร้ายความรู้สึกของทั้งชาวจีนและชาวญี่ปุ่นที่ได้รับความทุกข์ทรมานจากสงคราม วิทยุของสหภาพโซเวียตออกประกาศตำหนิการเคลื่อนไหวนี้ และระบุว่าสิ่งที่เกิดขึ้นแสดงให้เห็นถึงแนวโน้มทหารนิยมในนโยบายของรัฐบาลญี่ปุ่น

ส่วนภายในประเทศญี่ปุ่น กลุ่มชาวพุทธและคริสต์ รวมถึงพรรคฝ่ายค้าน ประท้วงการเยือนศาลเจ้าอย่างเป็นทางการนี้ โดยระบุว่า มาตราที่ 20 ของรัฐธรรมนูญ กำหนดการแบ่งแยกศาสนาจากการเมือง และมาตราที่ 89 ห้ามรัฐสนับสนุนด้านการเงินต่อสถาบันทางศาสนา นายนะกะโซะเนกกล่าวว่า “เป็นธรรมดาที่ผู้คนปรารถนาที่จะแสดงความเคารพต่อผู้ที่สละชีวิตในการรับใช้ประเทศชาติ ถ้าเราไม่ยกย่องคนเหล่านี้ ต่อไปใครจะสละชีวิตเพื่อประเทศชาติ” และต่อมามีการประกาศอย่างเป็นทางการถึงนโยบายที่เปลี่ยนไป โดยมีการอนุญาตให้เยือนศาลเจ้าอย่างเป็นทางการ โดยอ้างว่า

“เป็นการตอบสนองต่อความปรารถนาอันแรงกล้าของคนจำนวนมาก รวมถึงครอบครัวของผู้เสียชีวิต รัฐบาลญี่ปุ่นตระหนักอย่างลึกซึ้งถึงความจริงที่ว่า ญี่ปุ่นเป็นสาเหตุของความเจ็บปวดอย่างมากและการทำลายหลายประเทศในเอเชียระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 แต่ญี่ปุ่นตั้งใจที่จะแสดงความเคารพ และระลึกถึงผู้เสียชีวิตในสงคราม” (Jameson. 1985.)

การที่อาชญากรสงครามได้รับการยกย่อง รวมทั้งนายกรัฐมนตรีญี่ปุ่นหลายคนไปเคารพดวงวิญญาณของ “ก๊นชิน” เป็นประจำ ทำให้เกิดการประท้วงจากทั้งเกาหลีและจีนอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะทุกครั้งที่นายกรัฐมนตรีญี่ปุ่นเดินทางไป

เยือนศาลเจ้ายะสุคุนิจิอย่างเป็นทางการ เพราะถือว่าไปในนามของรัฐบาล เงินที่บริจาคให้ศาลเจ้าเป็นเงินของรัฐบาล นอกจากนี้ที่ศาลเจ้ายะสุคุนิจิยังมีป้ายวิญญานของทหารชาวไต้หวันและเกาหลีที่ในเวลานั้นเป็นอาณานิคมของญี่ปุ่นและเข้าร่วมในกองทัพญี่ปุ่นด้วย ทำให้ญาติของทหารไต้หวันและเกาหลีไม่พอใจ ต้องการให้เชิญดวงวิญญานญาติของตนออกมา

ความทรงจำของประวัติศาสตร์สงครามของญี่ปุ่นกับประเทศต่าง ๆ ทำให้ทางการญี่ปุ่นต้องกล่าวแสดงความเสียใจอยู่เสมอ เช่น ใน ค.ศ. 1992 นายคิอิชิ มิยาซาวะ (Kiichi Miyazawa) นายกรัฐมนตรีญี่ปุ่นในช่วง ค.ศ.1991-1993 เดินทางเยือนกรุงโซล ประเทศเกาหลีใต้ ในครั้งนี้เขากล่าวคำขอโทษต่อหญิงบำเรอและกล่าวแสดงความเสียใจอย่างสุดซึ้งต่อผู้ได้รับความทุกข์ทรมานในช่วงเวลานั้น แต่ยังคงไม่กล่าวคำขอโทษ ต่อมาในโอกาสครบรอบ 50 ปี การสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 2 ใน ค.ศ. 1995 นายโทมิอิชิ มุรายามะ (Tomiiichi Murayama) นายกรัฐมนตรีในช่วง ค.ศ. 1994-1996 กล่าวแสดง “ความเสียใจอย่างสุดซึ้ง” และพูดคำว่า “ขอโทษจากใจ” ต่อความก้าวร้าวของญี่ปุ่นในอดีตและการปกครองอาณานิคมของญี่ปุ่น (Gluck and et.al. 2015: 543)

ในทศวรรษ 2000 และ 2010 การกล่าวคำขอโทษต่อการกระทำของกองทัพญี่ปุ่นในอดีตยังคงเป็นประเด็นที่นายกรัฐมนตรีญี่ปุ่นหลายคนต้องกล่าวถึง เช่น ในเดือนเมษายน ค.ศ. 2005 นายจุนอิจิโร โคอิซุมิ กล่าวว่า “ยอมรับจากใจจริงถึงความ เป็นจริงทางประวัติศาสตร์นี้ อย่างสำนึกผิด และอยากขออภัยอยู่ตลอดเวลา” ต่อที่ประชุมผู้นำประเทศเอเชีย-แอฟริกา ที่เมืองบันดุง ประเทศอินโดนีเซีย เมื่อวันที่ 22 เมษายน ค.ศ. 2005 เนื่องในโอกาสครบรอบ 50 ปี ของการประชุม และในโอกาสครบรอบ 70 ปี สงครามโลกครั้งที่ 2 ใน ค.ศ. 2015

ประเทศที่ได้รับผลกระทบจากการรุกรานของญี่ปุ่นเรียกร้องค่าชดเชยอีกครั้ง ซึ่ง นายอะเบะได้กล่าวค่าชดเชยอีกครั้ง และกล่าวว่าต่อไปนี้นานาชาติควรจะมองไปข้างหน้า

แม้ทางการญี่ปุ่นจะได้กล่าวแสดงความเสียใจและค่าชดเชยต่อการกระทำในอดีต แต่การที่เรื่องนี้เป็นประเด็นมากกว่า 3 ทศวรรษ แสดงให้เห็นถึงความรู้สึกที่ฝังลึกในใจของชาติที่ได้รับผลกระทบ และดูเหมือนว่าเวทีระดับนานาชาติ เช่น ที่ประชุมสหประชาชาติ จะกลายเป็นพื้นที่ที่ชาติที่ได้รับผลกระทบใช้เป็นโอกาสในการกล่าวโจมตีญี่ปุ่นอยู่เสมอ ดังกรณีที่ตัวแทนเกาหลีใต้มักจะกล่าวถึงญี่ปุ่นในอดีตอยู่เสมอ

การที่ความทรงจำของสงครามยังคงกลายเป็นประเด็นข้อขัดแย้งมาโดยตลอด ไม่ว่าจะทางการญี่ปุ่นจะกล่าวเสียใจหรือขอโทษกี่ครั้งก็ตาม รวมถึงญี่ปุ่นมีข้อตกลงที่จะชดเชยให้กับผู้เสียหาย แต่การที่ข้อตกลงนี้ไม่ได้กล่าวถึงการค้นหาความจริงและการศึกษาประวัติศาสตร์อย่างตรงไปตรงมา อาจวิเคราะห์ได้ว่า การที่เหตุการณ์ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ไม่ได้รับการอภิปรายอย่างเปิดเผยกว้างขวางจากสงครามสิ้นสุดลงนั้นเป็นเพราะภาวะสงครามเย็นที่เกิดขึ้นตามมา สถานการณ์การเมืองโลกต้องให้ความสนใจกับสงครามเย็นที่กำลังลุกลามในหลายพื้นที่ โดยเฉพาะเมื่อจีนกลายเป็นคอมมิวนิสต์ใน ค.ศ. 1949 ตามด้วยสงครามเกาหลีใน ค.ศ. 1950-1953 การแบ่งแยกคาบสมุทรเกาหลี และการที่เกาหลีใต้ถูกปกครองโดยเผด็จการทหารมายาวนานและเพิ่งมีรัฐบาลประชาธิปไตยในปลายทศวรรษ 1980 ทำให้เรื่องการเรียกร้องความยุติธรรมให้กับเหยื่อสงครามถูกละเลยมานาน ผู้ที่เกี่ยวข้องกับสงครามโลกไม่มีโอกาสได้บอกเล่าความรู้สึกของตน ข้อตกลงอย่างเป็นทางการระหว่างประเทศหรือต่อผู้เสียหายยังไม่ครอบคลุม ทำให้บาดแผลจาก

สงครามไม่เคยได้รับการแก้ไขอย่างเต็มที่ และการค้นหาความจริงทางประวัติศาสตร์ไม่เคยเกิดขึ้น

ความขัดแย้งจากสาเหตุในประวัติศาสตร์เหล่านี้บ่อยครั้งจึงถูกนำมาปลูกเร้ากระแสชาตินิยมภายในประเทศ จนทำให้สถานการณ์บานปลายและรุนแรง เช่น ในยามที่มีข้อขัดแย้งด้านเขตแดนระหว่างจีนกับญี่ปุ่นกรณีเกาะเตียวหยูในชื่อจีน หรือเกาะเซ็งคะคุในชื่อญี่ปุ่น หรือข้อขัดแย้งระหว่างเกาหลีกับญี่ปุ่นกรณีเกาะด็อกโดในชื่อเกาหลี หรือเกาะทาเคชิมะในชื่อญี่ปุ่น หรือในยามที่จีนและเกาหลีประท้วงต่อต้านแบบเรียนประวัติศาสตร์ของญี่ปุ่น นอกจากนี้ การเมืองภายในประเทศยังมีส่วนส่งเสริมแนวคิดชาตินิยมจากประวัติศาสตร์บาดแผลด้วย กล่าวคือ หลังเหตุการณ์การปราบปรามประชาชนที่จัตุรัสเทียนอันเหมินใน ค.ศ. 1989 ของรัฐบาลจินคอมมิวนิสต์ ทำให้เยาวชนคนรุ่นใหม่ของจีนมีความไม่พอใจพรรคคอมมิวนิสต์ ผู้นำพรรคคอมมิวนิสต์จีนจึงใช้ประโยชน์จากการต่อต้านญี่ปุ่นสร้างความรู้สึกชาตินิยมในชาติและการสนับสนุนรัฐบาลพรรคคอมมิวนิสต์จีน

ผลจากการยอมรับหรือไม่ยอมรับที่ล่าช้าของญี่ปุ่น

ดังที่กล่าวมาแล้วว่า การกระทำหลังสงครามของญี่ปุ่นมักถูกนำไปเปรียบเทียบกับเยอรมนีตะวันตกในฐานะรัฐบาลที่รับผิดชอบต่อการก่อสงครามของพรรคนาซี กรณีของเยอรมนีนั้นในต้นทศวรรษ 1950 ได้จัดทำสนธิสัญญาเพื่อชดเชยค่าเสียหายให้กับอิสราเอลสำหรับการฆ่าล้างเผ่าพันธุ์ ซึ่งกลายเป็นแบบอย่างของการชดเชยระดับชาติอย่างมีความหมายสำหรับการกระทำผิดในอดีต (Brooks, 1999: 17) แม้จะมีการต่อต้านจากภายในแต่ผู้นำเยอรมันในขณะนั้นตระหนักว่าการรับรู้ถึง

ความผิดในอดีตอย่างไม่มีเงื่อนไข และการชดใช้ นั้นมีความสำคัญทั้งสำหรับชื่อเสียงของประเทศและอัตลักษณ์ของประเทศ ซึ่งควรได้รับการฟื้นฟู

เหตุการณ์สำคัญอีกครั้งหนึ่งคือ การที่ Willy Brandt นักการเมืองเยอรมันฝ่ายนิคมสังคมนิยมประชาธิปไตย ซึ่งเคยเป็นหนึ่งในผู้ต่อต้านนาซี ได้แสดงการขอโทษโดยคุกเข่าลงและก้มศีรษะด้วยการแสดงความรู้สึกผิดขณะเยือนอนุสรณ์สถานสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่กรุงวอร์ซอ ประเทศโปแลนด์ ใน ค.ศ. 1970 นอกจากนี้ นายเฮล์มูท โคล (Helmut Kohl) อดีตนายกรัฐมนตรีเยอรมัน (เยอรมนีตะวันตกช่วง ค.ศ. 1982–1990 และสหพันธรัฐเยอรมนีช่วง ค.ศ. 1990–1998) ยังได้แสดงความรู้สึกสำนึกผิดอย่างต่อเนื่องโดยเชื่อว่าการกระทำดังกล่าวจะช่วยฟื้นฟูสถานะของเยอรมนีการเมืองโลกได้ ซึ่งต่อมาเยอรมนีสามารถส่งกำลังทหารไปร่วมปฏิบัติการในอัฟกานิสถานและในอดีตยูโกสลาเวียในช่วงสงครามกลางเมืองในต้นทศวรรษ 1990 ได้ รวมทั้งเยอรมนียังกลายเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในกิจการโลกด้านอื่น ๆ ที่สำคัญเยอรมนียังมีการจัดรำลึกถึงความทรงจำเกี่ยวกับการฆ่าล้างเผ่าพันธุ์อยู่เสมอ โดยมีจุดประสงค์เพื่อรำลึกถึงเหตุการณ์ และเป็นข้อเตือนใจไม่ให้เกิดขึ้นอีก แม้ว่าในประเทศเยอรมนีจะยังคงมีกลุ่มนีโอนาซี แต่เยอรมนียังประสบความสำเร็จอย่างมากในการทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศเป็นปกติ เช่นเดียวกับการมีความสัมพันธ์พิเศษกับอิสราเอล

ในทางตรงกันข้าม ในญี่ปุ่น การยอมรับอย่างเป็นทางการเกี่ยวกับความผิดในสงครามค่อนข้างล่าช้าและเป็นการยอมรับเฉพาะเรื่อง การยอมรับอย่างเป็นทางการเกิดขึ้นในทศวรรษ 1970 ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นผลมาจากแรงกดดันในภูมิภาคที่เกิดขึ้นจากบริบททางเศรษฐกิจที่กว้างขวางขึ้นของการพึ่งพาอาศัยกันทั่วโลกและการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ระหว่างประเทศในยุคผ่อนคลายนความตึง

เครียดในช่วงสงครามเย็น ความจำเป็นทางเศรษฐกิจทำให้ต้องสร้างความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดระหว่างรัฐต่าง ๆ สำหรับญี่ปุ่นที่มีบทบาทโดดเด่นทางเศรษฐกิจในระดับโลก ย่อมต้องการเพิ่มบทบาทมากขึ้นในกิจการระดับภูมิภาคและระหว่างประเทศเพื่อผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ แต่ญี่ปุ่นพบว่า การขาดความทรงจำสาธารณะเกี่ยวกับการกระทำในช่วงสงครามส่งผลกระทบต่ออัตลักษณ์ของญี่ปุ่นในต่างประเทศและเป็นอุปสรรคต่อเป้าหมายด้านการต่างประเทศของญี่ปุ่น (Edwards, 2005: 324)

Lawson & Tannaka (2010: 416) วิเคราะห์ว่า ประเด็นหนังสือเรียนของญี่ปุ่นและการอธิบายถึงพฤติกรรมในช่วงสงครามของญี่ปุ่นกลายเป็นประเด็นสำคัญของการทูตในระดับภูมิภาค เช่นเดียวกับการกลายเป็น “การเมืองแห่งการขอโทษ” (politics of apologies) ตั้งแต่ทศวรรษ 1980 จนถึงทศวรรษ 1990 รัฐบาลญี่ปุ่นแสดงความเสียใจต่อพฤติกรรมในช่วงสงครามโดยกล่าวคำขอโทษประมาณ 10 ครั้ง อย่างไรก็ตาม กรณีหญิงบำเรอ หรือผู้หญิงเพื่อการผ่อนคลาย ไม่ได้ถูกพูดถึงเลย จนกระทั่ง ค.ศ. 1992 เมื่อผู้หญิงเกาหลีคนแรกออกมาเปิดเผยเรื่องราวต่อสาธารณชนแล้วเข้าร่วมกลุ่มโจทก์เพื่อยื่นฟ้องรัฐบาลญี่ปุ่น ทำให้ต่อมาอดีตหญิงบำเรอชาวเกาหลี จีน ไต้หวัน และฟิลิปปินส์ ได้ปรากฏตัวออกมา และนำไปสู่การประชาสัมพันธ์ในระดับนานาชาติเพื่อกระตุ้นให้มีการดำเนินการจากคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งสหประชาชาติ นอกจากนี้ ศาสตราจารย์โยชิมิ โยชิอากิ (Yoshimi Yoshiaki) ยังได้ค้นพบเอกสารในห้องสมุดของหน่วยงานกลาโหม ที่เป็นข้อยืนยันว่า กองทัพญี่ปุ่นได้ควบคุมดูแลการบังคับค้าประเวณีอย่างแท้จริง ซึ่งเป็นสิ่งที่รัฐบาลญี่ปุ่นในอดีตปฏิเสธมาโดยตลอด

หญิงบำเรอ

ความทรงจำที่เจ็บปวดของสงคราม

หญิงบำเรอ หรือผู้หญิงเพื่อการผ่อนคลาย (comfort women) เป็นผู้หญิงที่ถูกเกณฑ์หรือลักพาตัวไปยังสถานี่ผ่อนคลาย (comfort station) เพื่อให้บริการทางเพศแก่ทหารญี่ปุ่นในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 บางที่เรียกว่า หญิงผ่อนคลาย เป็นอีกประเด็นสำคัญที่เป็นข้อขัดแย้งกันมายาวนานระหว่างญี่ปุ่นผู้ก่อสงครามกับชาติที่มีผู้หญิงตกเป็นหญิงบำเรอ

หญิงบำเรอ ในภาษาญี่ปุ่นเรียกว่า จูกัน อีอันฟู (jugun lanfu) แปลว่า military comfort women ภาษาอังกฤษใช้ ทั้ง “war-rape victims” “sex slaves” ในภาษาไทยมีใช้ทั้งคำว่า หญิงผ่อนคลาย หญิงบำรุงขวัญ หญิงบำเรอ หญิงบำเรอกาม นักวิชาการบางคนให้ความเห็นว่าคำในภาษาไทยเหล่านี้ไม่สะท้อนความรุนแรงตามความเป็นจริง หญิงบำเรอมีทั้งผู้หญิงที่สมัครใจมาทำงานเพราะได้รับค่าตอบแทนที่ดีกว่าการเป็นแรงงาน กับกลุ่มที่ถูกหลอก ลักพาตัว หรือบังคับ มีการประมาณว่าผู้หญิงเกาหลีจำนวน 100,000 - 200,000 คน ต้องกลายเป็นหญิงบำเรอ นอกจากผู้หญิงชาวเกาหลี ญี่ปุ่นยังได้นำผู้หญิงจีน (ทั้งแผ่นดินใหญ่และไต้หวัน) ฟิลิปปินส์ อินโดนีเซีย ไปเป็นหญิงบำเรอทหารญี่ปุ่นในพื้นที่ต่าง ๆ ด้วย แต่มีจำนวนน้อยกว่าหญิงเกาหลี (วุฒิชัย มูลศิลป์. 2548: 338) โดยมีสถานี่ผ่อนคลายในประเทศต่าง ๆ ประมาณ 2,000 แห่ง รวมถึงหญิงบำเรอที่เป็นชาวญี่ปุ่นเองด้วย ซึ่งกลุ่มนี้ได้รับการปฏิบัติที่ตึกว่าหญิงต่างชาติ

ประเด็นนี้ส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ระหว่างญี่ปุ่นกับหลายชาติที่เป็นเหยื่อของกองทัพญี่ปุ่น เช่น จีน เกาหลีเหนือ เกาหลีใต้ ฟิลิปปินส์ อินโดนีเซีย มาเลเซีย ติมอร์ตะวันออก ไต้หวัน (Orreill. 2008: online) ทำให้มีการเคลื่อนไหว

เพื่อเรียกร้องความเป็นธรรมแก่หญิงบำเรอ เช่น รัฐบาลเกาหลีได้ยื่นเรื่องต่อสหประชาชาติหลายครั้งเพื่อให้เกิดการดำเนินการต่อรัฐบาลญี่ปุ่นในการชดเชยค่าเสียหายทั้งทางการเงินและสภาพจิตใจแก่หญิงบำเรอ (Kim. 1998: 194) กระแสสิทธิมนุษยชนและสิทธิสตรีที่แพร่หลายในระดับสากลตั้งแต่ทศวรรษ 1990 และการสนับสนุนของรัฐบาลเกาหลีได้ทำให้ผู้หญิงเกาหลีที่เคยถูกกระทำความรุนแรงทางเพศกล้าออกมาจากกรอบศีลธรรมของผู้หญิงเพื่อเปิดเผยเรื่องราวเหล่านี้มากขึ้น แม้จะถูกระแสดอปโต้จากสังคมที่ยังคงแนวคิดอนุรักษนิยมอยู่ก็ตาม

เรื่องของหญิงบำเรอเริ่มเป็นที่สนใจของสาธารณชนเมื่อมีการสร้างภาพยนตร์เรื่อง *หญิงชราในโอกินาวา: คำให้การของหญิงบำเรอ* (*An Old Lady in Okinawa: Testimony of a Military Comfort Women*) ใน ค.ศ. 1979 ซึ่งเป็นภาพยนตร์ที่สร้างจากเรื่องราวของเพ พอง กี (Pae Pong Gi) หญิงบำเรอชาวเกาหลี แต่เรื่องก็เงียบหายไป ประเด็นโต้แย้งเกี่ยวกับหญิงบำเรอเริ่มเป็นที่สนใจอีกครั้งใน ค.ศ. 1992 เมื่อหญิงบำเรอชาวเกาหลีเปิดเผยเรื่องราวของตนต่อสาธารณชน ทำให้เกิดการวิพากษ์วิจารณ์ว่าเป็นตัวอย่างการละเมิดสิทธิมนุษยชนที่รุนแรง และเป็นการกระทำรุนแรงที่ไม่สามารถยอมรับได้ต่อสตรี สตรีเกาหลี 3 คน ที่เคยเป็นหญิงบำเรอ ยื่นฟ้องรัฐบาลญี่ปุ่น โดยได้รับการสนับสนุนจากกลุ่มส่งเสริมสิทธิสตรีในญี่ปุ่นเอง (Gordon. 2003: 331) ที่ผ่านมารัฐบาลญี่ปุ่นในยุคหลังสงครามต่างปฏิเสธความเกี่ยวข้องของรัฐบาลญี่ปุ่นกับการจัดหาหญิงบำเรอในค่ายทหารที่เรียกกันว่า *comfort station* แต่ใน ค.ศ. 1992 นักประวัติศาสตร์ญี่ปุ่นได้เปิดเผยหลักฐานที่ยืนยันว่ารัฐบาลสมัยสงครามเกี่ยวข้องโดยตรงกับการตั้ง *comfort station* และหญิงบำเรอถูกปฏิบัติเหมือนเป็นทาสมากกว่าเป็นโสเภณีธรรมดา

การที่เรื่องของหญิงบำเรอได้รับการเปิดเผยและเป็นที่น่าสนใจมากขึ้นในทศวรรษ 1990 เพราะมีแนวคิดสิทธิมนุษยชนและสิทธิสตรีในระดับสากลที่สนับสนุนโดยองค์การสหประชาชาติ และชาติสมาชิกสหประชาชาติต้องปฏิบัติตาม ทำให้เริ่มมีการเรียกร้องความยุติธรรมและการเยียวยาให้แก่สตรีเหล่านี้ จนส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ระหว่างประเทศของญี่ปุ่นกับชาติต่างๆ ทำให้หลาย ๆ ประเทศเริ่มบันทึกและเผยแพร่เรื่องราวของหญิงบำเรอ เพื่อให้เกิดการรับรู้ในวงกว้าง และเพื่อให้สตรีเหล่านี้ได้รับความยุติธรรม ให้สังคมตระหนักถึงสิทธิมนุษยชน และต่อต้านการกระทำความรุนแรงต่อสตรี ตลอดจนให้ประวัติศาสตร์ได้ถูกบันทึกไว้อย่างตรงไปตรงมาเพื่อเป็นบทเรียน

หนังสือพิมพ์อาซาฮี ซิมบุน ฉบับวันที่ 13 มกราคม 1992 ระบุว่า รัฐบาลไม่สามารถปฏิเสธการมีส่วนร่วมอย่างลึกซึ้งของกองทัพญี่ปุ่นในกรณีหญิงบำเรอได้อีกต่อไป ในขณะที่รัฐบาลยืนยันกรานว่าไม่มีมูลเหตุสำหรับการดำเนินคดีย้อนหลัง เนื่องจากข้อตกลงระหว่างญี่ปุ่นกับเกาหลีใต้ ค.ศ. 1965 อย่างไรก็ตาม ในเดือนมกราคม ค.ศ. 1992 มิยะซะวะ คิอึชิ นายกรัฐมนตรีญี่ปุ่นเดินทางเยือนประเทศเกาหลีใต้ เขากล่าวคำขอโทษต่อหญิงบำเรอ และกล่าวแสดงความเสียใจอย่างสุดซึ้งต่อผู้ได้รับความทุกข์ทรมานในช่วงเวลานั้น แต่ยังคงไม่กล่าวคำขอโทษต่อการกระทำทั้งหมดของกองทัพญี่ปุ่น ใน ค.ศ. 1993 นายโคโนะ โยเฮ หัวหน้าเลขาธิการคณะรัฐมนตรี กล่าวอย่างเป็นทางการว่า ทางการณ์ญี่ปุ่น “มีส่วนเกี่ยวข้องกับทั้งทางตรงและทางอ้อมในการจัดตั้งและจัดการสถานี่อำนวยความสะดวกและการจัดหาหญิงบำเรอ” จึงขอโทษต่อ “ผู้ที่ได้รับความทุกข์ทรมานอย่างมากมานับไม่ถ้วน รวมทั้งความเจ็บปวดและบาดแผลทางร่างกายและจิตใจที่รักษาไม่หาย” (Lawson & Tannaka. 2010: 416) นอกจากนี้หนังสือเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนต้นที่พิมพ์

เผยแพร่ในช่วงกลางทศวรรษ 1990 ได้กล่าวถึงกรณีหญิงบำเรอเป็นครั้งแรก รวมถึงตัวอย่างอื่น ๆ ของการกระทำในช่วงสงครามของญี่ปุ่นที่มีต่อชาวจีน ชาวไต้หวัน และชาวเกาหลี โดยเฉพาะเรื่องการบังคับใช้แรงงานและการเกณฑ์ทหาร ก็ได้รับการยอมรับอย่างเป็นทางการเช่นกัน

อาจกล่าวได้ว่า บทบาทนอกภูมิภาคของญี่ปุ่นในช่วงนี้มีส่วนสำคัญต่อการรับรู้ถึงบทบาทระหว่างประเทศของญี่ปุ่น และกระตุ้นให้เกิดความคิดเห็นชาตินิยมขึ้นมามากครั้ง สิ่งที่สำคัญคือเมื่อเกิดสงครามอ่าวเปอร์เซียใน ค.ศ. 1991 และญี่ปุ่นถูกวิพากษ์วิจารณ์ถึงแนวทางการรักษาความปลอดภัยแบบ “โดยสารฟรี” (“free-rider”) ซึ่งสร้างความกังวลใจให้กับรัฐบาลพรรคเสรีประชาธิปไตย เพราะแม้ว่าญี่ปุ่นจะบริจาคเงินช่วยเหลือจำนวนมากให้แก่สหประชาชาติ แต่ญี่ปุ่นยังคงถูกวิพากษ์วิจารณ์อยู่เสมอถึงการไม่มีส่วนร่วมในปฏิบัติการด้านความมั่นคงและการรักษาสันติภาพของโลก รวมถึงถูกเรียกร้องทั้งจากสหรัฐอเมริกาและนานาชาติให้ญี่ปุ่นเพิ่มบทบาทในทางปฏิบัติ ไม่ใช่เพียงการบริจาคเงิน ทำให้ทางการญี่ปุ่นต้องพิจารณาถึงประเด็นภาพลักษณ์ของญี่ปุ่นในระดับนานาชาติ ซึ่งมีการเปรียบเทียบถึงกรณีที่ญี่ปุ่นถูกสหรัฐอเมริกาเข้ามาบังคับเปิดประเทศใน ค.ศ. 1853 ว่าเป็นการสิ้นสุดนโยบายปิดประเทศของญี่ปุ่น เช่นเดียวกับสถานการณ์ในเวลานี้ที่ญี่ปุ่นควรจะต้องพิจารณาถึงการเพิ่มบทบาทในด้านความมั่นคงของโลก ภายในพรรคเสรีประชาธิปไตยมีการอภิปรายเกี่ยวกับประเด็นนี้ รวมถึงการศึกษาถึงความรักชาติในปัจจุบันที่เชื่อมโยงกับข้อวิพากษ์วิจารณ์เรื่องความนิ่งเฉยของญี่ปุ่นต่อความมั่นคงระหว่างประเทศ อย่างไรก็ตาม การอภิปรายนี้ไม่ได้นำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงนโยบายอย่างเป็นทางการในทันที จนกระทั่งความพ่ายแพ้ของพรรคเสรีประชาธิปไตยในสภาใน ค.ศ. 1993 ที่เปิดโอกาสให้รัฐบาลใหม่ขึ้นมาบริหารประเทศ

จึงเป็นโอกาสในการจัดการกับความกังวลระดับภูมิภาคเกี่ยวกับความทรงจำเกี่ยวกับสงครามของญี่ปุ่น

ท่าทีของทางการญี่ปุ่นต่อกรณี “การรุกราน” และการยอมรับต่อการรุกราน จึงเริ่มเปลี่ยนไปทั้งจากบริบทของกระแสสิทธิมนุษยชนในระดับโลก การต้องสร้างบทบาทของญี่ปุ่นด้านความมั่นคงของโลก และการเปลี่ยนผู้นำทางการเมือง โดยนายโฮโซกาวะ โมริฮิโระ (Hosokawa Morihiro) นายกรัฐมนตรีคนใหม่จากพรรคญี่ปุ่นใหม่ (Japan New Party หรือ Nihon Shinto) กล่าวใน ค.ศ. 1993 ว่า เขายอมรับเป็นการส่วนตัวว่าญี่ปุ่นเป็นผู้รุกรานในสงครามที่ไม่ยุติธรรม ขณะที่ผู้นำญี่ปุ่นคนก่อน ๆ หลีกเลี่ยงคำว่ากรรุกราน จากนั้นในเดือนสิงหาคม ค.ศ. 1995 เมื่อครบรอบ 50 ปี การสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 2 นายมารูยามะ โทะมิอิชิ (Maruyama Tomiichi) นายกรัฐมนตรีจากพรรคสังคมนิยมคนแรกของญี่ปุ่น (ค.ศ. 1994-1996) กล่าวแสดงความเสียใจอย่างสุดซึ้ง และ “ขอโทษ” ดั่งข้อความว่า

“ญี่ปุ่น...ก้าวหน้าไปตามเส้นทางสู่สงคราม...ด้วยการปกครองและการรุกรานอาณานิคม ทำให้เกิดความเสียหายและความทุกข์ทรมานอย่างใหญ่หลวง ข้าพเจ้าคำนึงถึงข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ที่ไม่อาจโต้แย้งได้เหล่านี้ และขอแสดงความรู้สึกสำนึกผิดอย่างสุดซึ้งอีกครั้ง และกล่าวคำขอโทษจากใจจริง” (Lawson & Tannaka. 2010: 417)

นับเป็นครั้งแรกที่ทางการญี่ปุ่นยอมรับอย่างตรงไปตรงมาที่สุดและกล่าวคำขอโทษต่อเหตุการณ์ ไม่ใช่เพียงแค่กล่าวแสดงความเสียใจอย่างเดียวหรือกล่าวขอโทษเฉพาะหญิงบำเรอ นายมารูยามะยังกล่าวถึงการสร้างบทบาทด้านสันติภาพของญี่ปุ่นในฐานะประเทศสมาชิกของโลก และต่อต้านการใช้อาวุธนิวเคลียร์ ว่า

“ญี่ปุ่นจะต้องขจัดลัทธิชาตินิยมที่ถือว่าการกระทำของตนชอบธรรม ต้องส่งเสริมการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างประเทศในฐานะสมาชิกที่มีความรับผิดชอบต่อประชาคมระหว่างประเทศ ด้วยเหตุนี้ญี่ปุ่นจึงต้องพัฒนาหลักการแห่งสันติภาพและประชาธิปไตย

... ขณะเดียวกัน ในฐานะที่ญี่ปุ่นเป็นประเทศเดียวที่เคยประสบความเสียหายจากระเบิดปรมาณู ญี่ปุ่นซึ่งมีเป้าหมายในการกำจัดอาวุธนิวเคลียร์ขั้นสูงสุด จะต้องพยายามอย่างจริงจังในการลดอาวุธทั่วโลก เช่น การเสริมสร้างความเข้มแข็งของการไม่แพร่ขยายอาวุธนิวเคลียร์ การไม่สนับสนุนระบอบการปกครองที่จะนำไปสู่ความรุนแรง ด้วยวิธีนี้ญี่ปุ่นก็จะสามารถชดเชยอดีต และชดเชยต่อวิญญานของผู้ที่เสียชีวิตได้” (Lawson & Tannaka. 2010: 417)

นายกรัฐมนตรีมารูยามะได้ก่อตั้งกองทุนสตรีแห่งเอเชียขึ้นในรูปแบบกองทุนเอกชน เพื่อดำเนินการจ่ายค่าชดเชยต่อผู้ที่เคยเป็นหญิงบำเรอ ใน 2-3 ประเทศในเอเชีย และจ่ายค่าชดเชยให้อดีตหญิงบำเรอราว 500 คน ก่อนที่กองทุนจะยุติไปใน ค.ศ. 2007 ความขัดแย้งระหว่างประเทศจากประเด็นนี้ยังคงมีมาอย่างต่อเนื่อง

อย่างไรก็ตาม คำกล่าวของนายมารูยามะไม่ได้มีผลมากนักในทางนโยบายการเมืองภายในประเทศ และญัตติที่ส่งเสริมเรื่องนี้ได้ถูกคว่ำลงในสภาโดยสมาชิกสภาฝ่ายอนุรักษ์นิยมที่เชื่อว่าญี่ปุ่นไม่จำเป็นต้องเสนอถ้อยคำดังกล่าว นอกจากนี้รัฐบาลของมารูยามะมีอายุไม่นาน และในไม่ช้าพรรคเสรีประชาธิปไตยซึ่งมีแนวคิดอนุรักษ์นิยมได้กลับเข้ามาอำนาจอีกครั้งหลัง ค.ศ. 1996 ในเวลาเดียวกันความสัมพันธ์ระหว่างจีนกับญี่ปุ่นย่ำแย่ลงเมื่อเงินเฟิกเฉยต่อการประท้วงของญี่ปุ่นเกี่ยวกับการทดสอบอาวุธนิวเคลียร์ การซื้ออมรบของจีนนอกเกาะไต้หวัน และผู้รัก

ชาติชาวญี่ปุ่นเข้าไปประกาศยึดครองพื้นที่บนเกาะเซ็งคะคุ หรือเกาะเตียวหยู ที่เป็นข้อพิพาทระหว่างสองประเทศ รวมถึงความกังวลของจีนเกี่ยวกับข้อตกลงด้านการทหารของสหรัฐฯ และญี่ปุ่นที่ปรับปรุงขึ้นใหม่ การที่ญี่ปุ่นระงับความช่วยเหลือบางส่วนไปยังจีนเพื่อตอบโต้ต่อการที่จีนทดสอบนิวเคลียร์ โดยจีนกล่าวว่าญี่ปุ่นควรคำนึงถึงผลกระทบและระลึกถึงความทุกข์ทรมานที่เกิดขึ้นในช่วงสงคราม ซึ่งเพิ่มความตึงเครียดในความสัมพันธ์ของทั้งสองประเทศ

นอกจากนี้ การเดินทางเยือนญี่ปุ่นของประธานาธิบดีเจียง เจ๋อหมิน (Jiang Zemin) ในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. 1998 ทำให้ความสัมพันธ์ของทั้งสองประเทศย่ำแย่ลงอีก เพราะนายกรัฐมนตรีโอบุจิ เคอิโซ (Obuchi Keizo) ปฏิเสธที่จะแสดงจุดยืนสนับสนุนจีนอย่างแข็งขันต่อนโยบายจีนเดียวในกรณีไต้หวัน หรือแสดงคำขอโทษเป็นลายลักษณ์อักษรสำหรับสงครามรุกรานจีนของญี่ปุ่น รวมถึงการทบทวนความช่วยเหลือทางเศรษฐกิจอื่น ๆ ที่สำคัญ นอกจากนี้ ประธานาธิบดีเจียง เจ๋อหมินยังกล่าวถึง “ปัญหาทางประวัติศาสตร์” อยู่ตลอดเวลาระหว่างการเยือนประเทศญี่ปุ่นซึ่งทำให้เกิดทัศนคติที่เป็นลบต่อกัน

เมื่อพรรคเสรีประชาธิปไตยกลับเข้าสู่อำนาจทางการเมือง จุดยืนอย่างเป็นทางการเกี่ยวกับประวัติศาสตร์สงครามและการขอโทษของญี่ปุ่นก็เปลี่ยนกลับไปสู่รูปแบบชาตินิยมแบบอนุรักษนิยมมากขึ้น กลุ่มอนุรักษนิยมจำนวนมากเชื่อว่าภาพลักษณ์ด้านลบในอดีตของญี่ปุ่นจะไม่เป็นปัญหาในการสร้างความภาคภูมิใจของชาติ สิ่งนี้ส่งผลกระทบโดยตรงต่อการถกเถียงเกี่ยวกับหนังสือเรียนประวัติศาสตร์ โดยมีแนวคิดเรื่องการศึกษาด้วยความรักชาติและการปฏิเสธเรื่องราวความรุนแรงที่เกิดขึ้นปรากฏขึ้นอีกครั้ง ดังกรณีตัวอย่างที่ในปลายทศวรรษ 1990 เรื่องของหญิงบำเรอได้รับการเขียนไว้ในหนังสือเรียนระดับชั้นมัธยมของญี่ปุ่น แต่พรรคอนุรักษ

นิยมให้นำเรื่องนี้ออกจากแบบเรียน และชาวญี่ปุ่นจำนวนมากมีความเห็นในเรื่องหญิงบำเรอในช่วงสงครามแตกต่างกัน เช่นใน ค.ศ. 2013 นายกเทศมนตรีเมืองโอซากาแสดงความเห็นว่า หญิงบำเรอเป็น “ความจำเป็น” ของกองทัพญี่ปุ่นในเวลานั้น ทำให้ชาวญี่ปุ่นจำนวนมากแสดงความไม่เห็นด้วยกับความเห็นเช่นนี้ (Gluck and et.al. 2015: 532)

ในช่วงกลางทศวรรษ 1990 กลุ่มชาตินิยมได้ส่งเสริมการตีพิมพ์เผยแพร่เอกสารเรื่องการสำรวจสงครามครั้งใหญ่ในเอเชียตะวันออก (*The Review of the Greater East Asian War*) ซึ่งนำเสนอภาพเชิงบวกของญี่ปุ่นในช่วงสงคราม และกลบเกลื่อนประเด็นเกี่ยวกับพฤติกรรมของกองทัพญี่ปุ่นในเอเชีย ฝ่ายอนุรักษ์นิยมในพรรคเสรีประชาธิปไตยพยายามไม่ให้มีการกล่าวถึงเรื่องของความทุกข์ทรมานในช่วงสงคราม มีการปฏิรูปหนังสือเรียนของสมาคมเพื่อประวัติศาสตร์ญี่ปุ่นที่ตั้งขึ้นใหม่เมื่อ ค.ศ. 1997 โดยจัดให้มีการรณรงค์ประชาสัมพันธ์เพื่อจัดเรื่องหญิงบำเรอจากหนังสือเรียน และทบทวนจำนวนผู้เสียชีวิตโดยประมาณจากการสังหารหมู่ที่เมืองหนานจิง ค.ศ. 1937 ใหม่ ทำให้นักวิชาการแสดงความเห็นว่าตำราประวัติศาสตร์ได้กลายเป็นเครื่องมือทางการเมืองระหว่างประเทศ ซึ่งบางครั้งเป็นใ้ไบหนึ่งในการเมืองภายในประเทศของประเทศอื่น หรือสำหรับรัฐบาลต่างประเทศที่จะหาเงินจากญี่ปุ่น และอดีตนายกรัฐมนตรียุโรปก็กลายเป็นตัวอย่างในการขอโทษทุกครั้งที่มีคนก่อเรื่องวุ่นวาย (Lawson & Tannaka. 2010: 418)

หญิงบำเรอชาวเกาหลี จีน และไต้หวัน

หลายประเทศที่เคยตกเป็นเหยื่อการรุกรานของกองทัพญี่ปุ่นในอดีตได้เริ่มเปิดเผยเรื่องราวของหญิงบริการสู่สาธารณะ เช่น ประเทศจีนกำหนดให้วันที่ 14

สิงหาคม เป็นวันที่ ระลึกถึงหญิงบำเรอ (International Memorial Day for Comfort Women) ใน ค.ศ. 2001 อดีตหญิงบำเรอชาวจีนจำนวน 8 คน ได้ฟ้องร้องรัฐบาลญี่ปุ่น เรียกร้องขอค่าชดเชย แต่ข้อเรียกร้องถูกปฏิเสธ โดยอ้างว่าสตรีเหล่านี้ไม่มีตำแหน่งหรือหน้าที่ทางกฎหมายที่จะฟ้องร้องต่อรัฐได้ และรัฐบาลญี่ปุ่นปฏิเสธที่จะรับผิดชอบทางกฎหมายต่อกรณีหญิงบำเรอ

ใน ค.ศ. 2012 Guo Ke ผู้กำกับภาพยนตร์สารคดีชาวจีนวางแผนสร้างสารคดีชื่อ “Thirty Two” เพื่อบอกเล่าเรื่องราวของหญิงบำเรอชาวจีนจำนวน 32 คนที่ยังมีชีวิตอยู่ โดยทำเป็นสารคดี เก็บข้อมูลประวัติศาสตร์บอกเล่าจากหญิงบำเรอเหล่านี้ซึ่งมีอายุกว่า 80-90 ปี แต่เมื่อสารคดีออกฉายใน ค.ศ. 2014 ต้องเปลี่ยนชื่อสารคดีเป็น “Twenty Two” หรือ 22 เพราะหญิงบำเรอซึ่งซบเซามากแล้วได้เสียชีวิตลงระหว่าง 2 ปี ของการสร้างภาพยนตร์สารคดีเรื่องนี้ ต่อมาหญิงบำเรอในจีนแผ่นดินใหญ่เสียชีวิตลงอีกเหลือเพียง 14 คน นาย Guo ผู้กำกับสารคดีเรื่องนี้กล่าวว่า “สารคดีเรื่องนี้ไม่ได้ขายความเจ็บปวดและน้ำตา แต่ต้องการให้ผู้ชมได้รับรู้เกี่ยวกับเรื่องราวของหญิงบำเรอ การรับรู้และเข้าใจสิ่งที่สตรีเหล่านี้เคยเผชิญถือเป็น การช่วยเหลือที่ยิ่งใหญ่... และเพื่อที่จะใช้ชีวิตอยู่ได้ สตรีเหล่านี้ได้รำลึกและถ่ายทอดความทรงจำที่ขมขื่นออกมา”

ในไต้หวันซึ่งเคยเป็นอาณานิคมของญี่ปุ่น ในต้นทศวรรษ 2000 อดีตหญิงบำเรอที่ยังคงมีชีวิตอยู่กว่า 2,000 คน มีการรณรงค์ที่จัดขึ้นในวันที่ 14 สิงหาคม ซึ่งเป็นวันที่ระลึกหญิงบำเรอสากล เพื่อเรียกร้องให้รัฐบาลญี่ปุ่นขอโทษหญิงบำเรอเหล่านี้ และมีการจัดนิทรรศการเกี่ยวกับเรื่องราวของหญิงบำเรอที่พิพิธภัณฑ์ Ama (Ama Museum) ซึ่งตั้งอยู่ที่เขตต้าถง เมืองไทเป ซึ่งเป็นพิพิธภัณฑ์ที่มีอุทิศให้กับหญิงบำเรอ และให้ผู้เข้าชมได้เขียนข้อความเพื่อส่งความระลึกถึงและปรารถนาดีต่อ

อดีตหญิงบำเรอ (และเมื่อถึง ค.ศ. 2017 มีหญิงบำเรอชาวไต้หวันที่ยังมีชีวิตอยู่เหลือเพียง 2 คน)

ส่วนในเกาหลีใต้ นักเคลื่อนไหวและองค์กรด้านสิทธิมนุษยชนได้จัดงานรำลึกถึงหญิงบำเรอในวันที่ 14 สิงหาคม เช่นกัน ซึ่งมีการตั้งรูปปั้นที่ระลึกถึงหญิงบำเรอจำนวน 500 ตัว ที่จัตุรัส Cheongye ในใจกลางกรุงโซล โดยเริ่มต้นการจัดแสดงตั้งแต่วันที่ 08:00 น. และจัดแสดงเป็นระยะเวลา 8 ชั่วโมง 14 นาที เพื่อเป็นสัญลักษณ์ถึงวันที่ 14 เดือน 8 (สิงหาคม) รูปปั้นแต่ละรูปจะมีชื่อของเหยื่อจารึกไว้ รูปปั้นจำนวน 500 ตัวนี้เป็นตัวแทนของหญิงบำเรอชาวเกาหลีใต้จำนวน 239 คน และรูปปั้นที่เหลือเป็นเสมือนตัวแทนหญิงบำเรอนิรนามชาวเกาหลีเหนือ (People's Daily, China. 14 Aug 2017)

ในโอกาสครบรอบ 70 ปีสงครามโลกครั้งที่ 2 ใน ค.ศ. 2015 ประเด็นความขัดแย้งในประวัติศาสตร์เหล่านี้ได้รับการอภิปรายกันอีกครั้ง ประเทศที่ได้รับผลกระทบจากการรุกรานของญี่ปุ่นเรียกร้องคำขอโทษอีกครั้ง ซึ่งนายอะเบะ ชินโซะ นายกรัฐมนตรีญี่ปุ่นได้กล่าวคำขอโทษอีกครั้ง และกล่าวว่าต่อไปนี้นานาชาติควรมองไปข้างหน้า ในเดือนธันวาคม ค.ศ. 2015 รัฐบาลญี่ปุ่นและเกาหลีใต้ทำข้อตกลงกันระบุว่า รัฐบาลญี่ปุ่นจะจ่ายเงิน 1 พันล้านเยน หรือ 8.3 ล้านดอลลาร์สหรัฐฯ เข้ากองทุนเพื่อช่วยเหลืออดีตหญิงบำเรอ รัฐบาลทั้งสองชาติตกลงจะยุติการวิจารณ์และตำหนิกันในโลกและในที่ประชุมสหประชาชาติ อะเบะกล่าวถึงข้อตกลงนี้ว่า รัฐบาลญี่ปุ่นได้ทำหน้าที่ต่อคนรุ่นปัจจุบันโดยหาทางแก้ไขปัญหาข้อขัดแย้งที่มีมายาวนานกว่า 70 ปี นับจากสิ้นสุดสงคราม (Yan and et.al. 2015. online)

ในเกาหลีใต้มีข้อวิจารณ์ว่าเงินชดเชยที่อดีตหญิงบำเรอได้รับนั้นน้อยไป แต่ทางการเกาหลีใต้ให้เหตุผลว่าที่ต้องยอมรับเพราะทุกวันนี้อดีตหญิงบำเรอที่

ปัจจุบันสูงอายุแล้วมีเหลืออยู่เพียง 40 กว่าคน หากไม่ตกลงรับข้อเสนอของญี่ปุ่น และเรียกร้องมากขึ้นซึ่งย่อมต้องใช้ระยะเวลาในการเจรจา อดีตหญิงบำเรอเหล่านี้ อาจจะไม่ได้รับการชดเชยใด ๆ เลยก่อนถึงแก่กรรม

หญิงบำเรอชาวฟิลิปปินส์และอินโดนีเซีย¹

ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ญี่ปุ่นเข้ายึดครองเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ กองทัพญี่ปุ่นตั้งสถานี่ผ่อนคลายเป็นและจัดหาผู้หญิงพื้นเมืองมาให้บริการแก่ทหารญี่ปุ่น ผู้หญิงส่วนใหญ่ที่ถูกเกณฑ์มาเป็นชาวอินโดนีเซียและฟิลิปปินส์ ซึ่งมีสภาพเลวร้ายไม่ต่างจากสตรีชาวเอเชียตะวันออกเฉียง การจัดตั้งสถานี่ผ่อนคลายเป็นของกองทัพญี่ปุ่นในภูมิภาคนี้ได้รับการพิจารณาจากกระทรวงกลาโหมตั้งแต่ปลาย ค.ศ. 1941 โดยส่งแพทย์ชาวญี่ปุ่นไปยังเกาะชวาเพื่อตรวจสอบสภาพแวดล้อมและสุขภาพลักษณะต่าง ๆ ต่อมาญี่ปุ่นอ้างว่าสาเหตุที่ต้องตั้งสถานี่ผ่อนคลายเป็นเพราะความจำเป็น ทั้งเพื่อป้องกันโรคติดต่อทางเพศสัมพันธ์ ป้องกันความปลอดภัยให้สตรีพื้นเมืองเพื่อไม่ให้เกิดการฉ้อฉลขึ้น และไม่ได้บังคับแต่ให้หัวหน้าหมู่บ้านประกาศรับสมัครสตรีที่เต็มใจเข้ามาเป็นหญิงบริการ สตรีเหล่านี้จะได้รับการตรวจโรคก่อนเพื่อให้แน่ใจว่าไม่เป็นโรคติดต่อทางเพศสัมพันธ์ แม้ว่าจะมีข้อคัดค้านจากเจ้าหน้าที่กระทรวงการต่างประเทศของญี่ปุ่นในการนำสตรีโพ้นทะเลมาเป็นหญิงบริการก็ตาม (Hayashi, 1998: online)

¹ ส่วนหนึ่งจากบทความวิจัยของผู้เขียนเรื่อง Comfort Women : การเคลื่อนไหวเพื่อสิทธิมนุษยชน และความสัมพันธ์ของญี่ปุ่นกับอินโดนีเซียและฟิลิปปินส์. วารสารสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. 26(1), (2566, มกราคม-มิถุนายน): 52-68.

สตรีชาวอินโดนีเซียและฟิลิปปินส์ถูกเกณฑ์มาเป็นหญิงบำเรอมากกว่าสตรีชาติอื่นในภูมิภาค สถานีผ่อนคลายมีทั้งที่ตั้งขึ้นในค่ายทหารและการนำสถานที่ เช่น โรงพยาบาล โรงแรม มาดัดแปลง บางแห่งมีเอกชนชาวญี่ปุ่นเป็นเจ้าของ และบางแห่งดำเนินการโดยเอกชนชาวอินโดนีเซียและฟิลิปปินส์เอง (Hayashi. 1998: online)

ข้อมูลจาก Asian Women's Fund (1997) ระบุว่า ญี่ปุ่นตั้งสถานีผ่อนคลายประมาณ 40 แห่ง บน 3 เกาะใหญ่ คือ ทางเหนือของเกาะสุมาตราซึ่งเป็นเกาะใหญ่ที่สุด ที่เกาะชาวญี่ปุ่นตั้งสถานีผ่อนคลาย 6 แห่ง ที่เมืองปัตตาเวีย (Batavia หรือจาการ์ตา (Jakarta) ในปัจจุบัน มีหลักฐานว่ามีสตรีชาวเกาหลี 7 คน เป็นหญิงบริการที่นั่นด้วย และที่เมืองเซอมารัง (Semarang) ทางตอนกลางของเกาะมี 4 แห่ง ที่เมืองมุนติลัน (Muntilan) 1 แห่ง และอีก 3 แห่งที่เมืองซูราบายา (Surabaya) ทางตะวันออกเฉียงของเกาะชวา

ส่วนสถานีผ่อนคลายที่เกาะซูลาเวสี (Sulawesi) หรือ เซเลบีส (Celebes) มีข้อมูลจากทหารญี่ปุ่นที่ขึ้นศาลทหารของเนเธอร์แลนด์ที่อินโดนีเซียหลังแพ้สงคราม ใน ค.ศ. 1945 ว่า มีสถานีผ่อนคลายทั้งหมดถึง 21 แห่ง ได้แก่ ที่เมืองมาคัสซาร์ (Makassar) 3 แห่ง มีหญิงบำเรอแต่ละ 20-40 คน และบนเกาะซูลาเวสีมี 18 แห่ง มีหญิงบำเรอแต่ละประมาณ 10 คน รวมถึงมีสตรีชาวไต้หวัน 70 คน ที่สถานีผ่อนคลายบนเกาะบอร์เนียว

ในฟิลิปปินส์ จากรายงานของกองบัญชาการสูงสุดของฝ่ายสัมพันธมิตร หรือ SCAP ระบุว่าญี่ปุ่นตั้งสถานีผ่อนคลายขึ้นใน 11 เมือง บางแห่งเรียกชื่อว่า "Military Club" เช่น ที่เมืองบายอมบอง (Bayombong) บนเกาะลูซอน 1 แห่ง ที่กรุงมนิลา 12 แห่ง ที่เมืองอิโลอิโลบนเกาะปาโน (Panay) 2 แห่ง ที่เมืองเซบู

(Cebu) บนเกาะเซบูมีสถานี่ผ่อนคลายของเอกชนชาวญี่ปุ่น บนเกาะเลย์เต (Leyte) มีสถานี่ผ่อนคลายที่ดำเนินการโดยชาวฟิลิปปินส์และของกองทัพญี่ปุ่น ที่เกาะมินดาเนาทางใต้มีสถานี่ผ่อนคลายกระจายอยู่ใน 4 เมือง เช่น เมืองบูตวน (Butuan) และเมืองคากายัน (Cagayan) เมืองละ 3 แห่ง

Aiko Kurasawa นักวิชาการชาวญี่ปุ่น ระบุว่า ผู้หญิงอินโดนีเซียและฟิลิปปินส์ที่มีอาชีพโสเภณีเป็นกลุ่มแรกที่ถูกนำเข้าสู่สถานี่ผ่อนคลาย (Asian Women's Fund. 1997: online) จากนั้นจึงเกณฑ์หรือจัดหาผู้หญิงกลุ่มอื่นด้วยวิธีต่าง ๆ ในรูปแบบเดียวกับการจัดเกณฑ์ผู้หญิงเกาหลีและจีน คือ มีทั้งการรับสมัครผ่านโฆษณาในหนังสือพิมพ์ การหลอกลวง บังคับด้วยกำลัง ช่มชู้ ลักพาตัว (Hayashi. 1998: online) รวมทั้งขอความร่วมมือให้ผู้นำท้องถิ่นและเจ้าหน้าที่พื้นเมืองจัดหาให้ สตรีส่วนใหญ่ได้รับการคัดเลือกโดยผู้นำในท้องถิ่นหรือพื้นที่ใกล้เคียง เอกสารทางการระบุว่าการจัดหามีลักษณะใกล้เคียงกับการบังคับ (Aiko Kurasawa, cited in Asian Women's Fund. 1997: online) ดังมีตัวอย่างของสตรีอินโดนีเซียอายุระหว่าง 15-19 ปี ราว 200 คน ถูกหลอกลวงว่าผ่านการคัดเลือกให้ไปศึกษาภาษาญี่ปุ่น การพยาบาล และการผดุงครรภ์ที่ประเทศญี่ปุ่น แต่กลับถูกนำลงเรือบรรทุกสินค้ามาเป็น comfort women ที่สิงคโปร์และกรุงเทพฯ การจัดหาสตรีเข้าสู่สถานี่ผ่อนคลายด้วยวิธีเหล่านี้ ทำให้มีสตรีชาวอินโดนีเซีย ฟิลิปปินส์ และชาติอื่น ๆ ในภูมิภาคถูกส่งไปให้บริการทางเพศแก่ทหารญี่ปุ่นเป็นจำนวนมาก

ในอินโดนีเซีย มีหลักฐานว่ากองทัพญี่ปุ่นจับตัวสตรีในเขตชวาตะวันออก ลักพาตัวผู้หญิงขณะเดินทางกลับบ้านหรือลักพาตัวไปจากบ้านขณะที่ไม่มีคนอยู่บ้าน แต่สตรีที่ถูกลักพาตัวเหล่านี้้อยู่ในสถานะนอกบัญชี "unofficial comfort women" ทำให้ไม่ได้รับการดูแลสุขภาพขั้นพื้นฐานจากกองทัพและไม่ได้รับการดูแลสุขภาพ

ตั้งครรรภ์ รวมถึงไม่ได้รับค่าตอบแทนด้วย นอกจากการจัดเกณฑ์สตรีพื้นเมืองแล้ว กองทัพญี่ปุ่นยังจัดส่งหญิงบำเรอชาวเกาหลี จีน ไต้หวัน เข้ามาในอินโดนีเซียและฟิลิปปินส์ด้วย โดยสตรีเหล่านี้ถูกบังคับมา

คำบอกเล่าของหญิงบำเรอชาวอินโดนีเซียและฟิลิปปินส์

เรื่องราวของหญิงบำเรอชาวเกาหลีที่ออกมาบอกเล่าประสบการณ์และเรียกร้องความเป็นธรรม กลายเป็นแรงบันดาลใจแก่สตรีชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะในฟิลิปปินส์ สตรี 60 คนที่เป็นเหยื่อของกองทัพญี่ปุ่นได้รวมกลุ่มกัน เรียกว่า Maya Lolos หมายถึง Liberated Grandmother หรือ “คุณย่าคุณยายที่ถูกปลดปล่อย” เพื่อเปิดเผยเรื่องราวต่อสาธารณชนมากขึ้น ใน ค.ศ. 1992 Maria Rosa Luna Herson หรือรู้จักกันในชื่อ Lola Rosa (Lola เป็นภาษาตากาล็อก แปลว่า คุณย่า คุณยาย) “คุณยายโรซ่า” อายุ 65 ปี เป็นสตรีฟิลิปปินส์คนแรกที่บอกเล่าเรื่องราวของตนหลังจากที่สถานีวิทยุในฟิลิปปินส์ประกาศเรียกร้องให้สตรีฟิลิปปินส์ที่ตกเป็นเหยื่อของกองทัพญี่ปุ่นออกมาแสดงตัว โดยถ่ายทอดผ่านหนังสือชื่อ “Comfort Women: Slave of Destiny” Lola Rosa ถูกทหารญี่ปุ่นลักพาตัวไปขณะอายุ 15 ปี และถูกกักขังอยู่ 9 เดือน จากคำบอกเล่าทำให้เห็นความโหดร้ายที่เด็กหญิงและสตรีได้รับ เธอเล่าว่าไม่กล้าบอกเล่าความรู้สึกเลวร้ายนี้ต่อบิดามารดาและไม่เคยให้สามีและบุตรชายรับรู้ว่าจะเกิดอะไรขึ้นกับเธอ เพราะในฟิลิปปินส์มีวัฒนธรรมที่เรียกว่า 'tsisimis' and 'hiya' หรือ ความน่าละอายและการซุบซิบ คนที่ตกเป็นหญิงบำเรอจะถูกเรียกว่า “ของเหลือของญี่ปุ่น” ทำให้ผู้หญิงจำนวนมากไม่กล้ากลับไปหาครอบครัวของตนหลังสงคราม และอีกหลายคนต้องปิดบังสามีและลูกถึงอดีตอันเลวร้าย เพราะเกรงจะไม่ได้รับการยอมรับ (Mosbergen. 2017: online)

เรื่องราวของ Lola Rosa ทำให้มีอดีตหญิงบำเรออีก 174 คน ออกมาเปิดเผยตัวเช่นกัน (Sigit & Anantasya. 2021: 154)

การที่อดีตหญิงบำเรอกล้าที่จะเปิดเผยตัวมากขึ้น ทำให้มีการเก็บข้อมูลประวัติศาสตร์จากคำบอกเล่าเหล่านี้เพิ่มขึ้น เช่นโครงการของ Evelina M. Galang นักวิจัยชาวอเมริกันเชื้อสายฟิลิปปินส์ เก็บข้อมูลคำบอกเล่าและรวบรวมพยานหลักฐานเกี่ยวกับหญิงบำเรอชาวฟิลิปปินส์ตั้งแต่ ค.ศ. 1998 และตีพิมพ์เป็นหนังสือชื่อ *Lolas' House: Survivors of Wartime Rape Camps* (2017) ในบทที่ ๕ ีชื่อว่า “The Harrowing Story of Phillipina Women Enslaved in Japan’s Wartime Rape Camps” เล่าเรื่องราวของ Prescilla Bartonico หญิงชาวฟิลิปปินส์อายุ 17 ปี ที่ถูกบังคับนำตัวไปยังสถานีนอนคลายเมื่อ ค.ศ. 1943 และถูกคุมขังอยู่ 3 เดือน ต้องเผชิญกับการถูกล่วงละเมิดวันละหลายครั้งจากทหารญี่ปุ่น และถูกบังคับให้ทำงานหนักในค่ายทหาร (Mosbergen. 2017: online) Bartonico กล่าวว่าแม้จะรอดชีวิตกลับมาแต่เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเป็นฝันร้ายในชีวิตที่ไม่มีวันลืมและทำให้ไม่สามารถใช้ชีวิตอย่างมีความสุขได้เลย Bartonico เสียชีวิตใน ค.ศ. 2006 โดยที่ไม่เคยได้รับการเยียวยาและคำขอโทษจากรัฐบาลญี่ปุ่น

เมื่อเข้าสู่ศตวรรษที่ 21 เรื่องราวของหญิงบำเรอได้รับการเผยแพร่สู่ชาวโลกมากขึ้นเพื่อเรียกร้องความยุติธรรม การชดเชย และสร้างความตระหนักในด้านสิทธิมนุษยชนและต่อต้านการกระทำรุนแรงต่อสตรี ดังเช่นเรื่องของ Niyem อดีตหญิงบำเรอชาวอินโดนีเซีย ได้รับการถ่ายทอดและเผยแพร่ในหลายประเทศ เช่น ที่อินโดนีเซีย เนเธอร์แลนด์ สหรัฐอเมริกา เยอรมนี และฝรั่งเศส ผ่านนิทรรศการชื่อ *Comfort Women* ในงาน Photo Annual ประจำปี 2011 Hilde Janssen นักข่าวและนักวิจัยชาวเนเธอร์แลนด์ ลงพื้นที่เก็บข้อมูลที่อินโดนีเซียกว่าสิบปี พิมพ์

หนังสือชื่อ Comfort Women รวบรวมภาพถ่ายและประวัติของอดีตหญิงบำเรอชาวอินโดนีเซียที่ยังมีชีวิตอยู่ และมีสารคดีเรื่อง “Because We Were Beautiful” เผยแพร่ในงาน Artist Film Festival 2011 ที่สหรัฐอเมริกา บอกเล่าเรื่องราวของอดีตหญิงบำเรอชาวอินโดนีเซียที่ขณะนั้นมีอายุกว่า 60-80 ปี และ National Public Radio ของสหรัฐอเมริกานำไปเผยแพร่ต่อในชื่อ Comfort Women: Untold Stories of Wartime Abuse (O’Neill. 2011: online)

Janssen ระบุว่า เรื่องราวของหญิงบำเรอชาวอินโดนีเซียแทบไม่เคยถูกพูดถึง และสตรีเหล่านั้นรวมถึงครอบครัวไม่กล้าบอกเล่าเรื่องราว ไม่กล้าเรียกร้อง เพราะในวัฒนธรรมอินโดนีเซียเรื่องนี้เป็นเรื่องน่าละอายแม้ว่าสตรีจะเป็นผู้ถูกระงับก็ตาม Janssen ยกตัวอย่างเรื่องของ Niyem อดีตหญิงบำเรอชาวอินโดนีเซีย ที่ถูกทหารญี่ปุ่นลักพาตัวไปขณะมีอายุเพียง 10 ปี และส่งไปยังค่ายทหารที่ชาวตะวันตก Niyem อยู่ในเต็นท์เล็ก ๆ กับเด็กหญิงอีก 2 คน Niyem หลบหนีออกมาได้หลังจากถูกกักขังกว่า 2 เดือน Niyem ถ่ายทอดประสบการณ์อันเลวร้ายและบอกความรู้สึกว่า “เพียงแค่ 2 เดือน ร่างกายฉันถูกทำลายอย่างสิ้นเชิง ฉันเป็นเสมือนของเล่น ไม่ใช่มนุษย์” เธอบอกว่าไม่กล้าบอกใครว่าถูกข่มขืน เพราะไม่ต้องการทำให้พ่อแม่อับอาย และกลัวว่าจะไม่มีใครต้องการหากทราบเรื่อง แต่การที่เธอหายตัวไปนานทำให้ชาวบ้านพากันสงสัยและพูดถึงเรื่องนี้ “คนอื่นยังคงทำร้ายฉัน โดยเรียกฉันว่าสิ่งของใช้แล้วของญี่ปุ่น ซึ่งทำร้ายฉันอย่างมาก” (O’Neill. 2011: online)

การกระทำของทหารญี่ปุ่นต่อ comfort women นั้น เป็นการละเมิดสิทธิมนุษยชนอย่างรุนแรง และสร้างความทรงจำที่เลวร้ายแก่เหยื่อโดยไม่มีวันจางหาย มีการประเมินว่าในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ผู้หญิงชาวเอเชียตะวันออกและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้กว่า 400,000 คน ทั้งเด็กหญิงและหญิงสาวถูกลักพาตัวและบังคับ

ให้เข้าไปเป็นหญิงบริการในสถานี่ผ่อนคลายของกองทัพญี่ปุ่น ในจำนวนนี้เป็นสตรีและเด็กสาวชาวฟิลิปปินส์มากกว่า 1,000 คน Galang และทีมงานได้สัมภาษณ์สตรีเหล่านี้ ซึ่งใน ค.ศ. 2017 ยังมีชีวิตอยู่จำนวน 70 คน “Lola” หรือคุณย่าคุณยายเหล่านี้กล่าวว่า ได้พยายามมีชีวิตอยู่หลังจากเหตุการณ์เลวร้าย การที่ทำให้มีชีวิตอยู่ต่อมาได้เป็นเพราะต้องการสู้เพื่อตัวเองและต้องการความยุติธรรม รวมทั้งไม่ต้องการให้เกิดเหตุการณ์ในลักษณะนี้อีก (Mosbergen. 2017: online) จึงนำไปสู่การเรียกร้องความยุติธรรมเพื่อให้มีการชดใช้และขอโทษต่อสตรีเหล่านั้น ซึ่งส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ระหว่างประเทศของญี่ปุ่นกับชาติที่ตกเป็นเหยื่อด้วย

หลังจากที่ Lola Rosa เปิดเผยเรื่องราวใน ค.ศ. 1992 และมีสตรีฟิลิปปินส์จำนวนมากออกมาเปิดเผยเรื่องราวบ้าง ทำให้เกิดการเรียกร้องความรับผิดชอบจากรัฐบาลญี่ปุ่น โดยมีองค์กรสตรีฟิลิปปินส์ซึ่งเป็นองค์กรเอกชนเพื่อคุ้มครองสิทธิของหญิงบำเรอชาวฟิลิปปินส์ เป็นตัวแทนในการรณรงค์เรียกร้องการชดเชยและค่าขอโทษจากญี่ปุ่น ในเดือนเมษายน ค.ศ. 1993 องค์กรสตรีฟิลิปปินส์ให้การสนับสนุน Henson และอดีตหญิงบำเรออีก 18 คน ในการยื่นคำร้องต่อศาลกรุงโตเกียวเพื่อให้รัฐบาลญี่ปุ่นออกมาขอโทษและจ่ายค่าชดเชย ต่อมามีการยื่นฟ้องเพิ่มอีกรวมทั้งสิ้น 46 คดี นายคิอิจิ มียาซะวะ นายกรัฐมนตรีในขณะนั้นออกแถลงการณ์กล่าวแสดงความเสียใจและสำนึกผิด รวมถึงยอมรับว่ากองทัพญี่ปุ่นมีส่วนเกี่ยวข้องไม่ว่าจะทางตรงหรือทางอ้อมในการจัดตั้งสถานี่ผ่อนคลายและจัดหา comfort women แถลงการณ์นี้ออกมาในเดือนสิงหาคมซึ่งเป็นเดือนครบรอบการยอมแพ้สงครามโลกครั้งที่ 2 ของญี่ปุ่น คดีนี้มีคำตัดสินในเดือนธันวาคม ค.ศ. 2003 โดยศาลฎีกาญี่ปุ่นปฏิเสธคำร้องทั้งหมด (Mcmullen. 2016: online) ทำให้ความยุติธรรมที่สตรีเหล่านี้ควรได้รับจึงยังไม่เกิดขึ้น และในทศวรรษ 2010 อดีตหญิงบำเรอชาว

ฟิลิปปินส์ที่ยังมีชีวิตอยู่เหลือเพียง 70 คนเท่านั้น (Whaley. 2016: online) ทำให้มีความพยายามที่จะผลักดันประเด็นนี้ให้เป็นที่สนใจมากขึ้น และเรียกร้องต่อรัฐบาลญี่ปุ่นเพื่อให้ความเป็นธรรมต่อสตรีเหล่านี้

การเมืองของความทรงจำ

ผลกระทบต่อความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ

ที่ผ่านมาในการประชุมระดับนานาชาติแทบทุกเวทีโดยเฉพาะการประชุมสหประชาชาติ เกาหลีใต้มักยกกรณีการรุกรานและทำทารุณกรรมของทหารญี่ปุ่นในช่วงสงครามมากล่าวถึงเสมอ รวมถึงญี่ปุ่นยังถูกโจมตีจากองค์กรสิทธิมนุษยชนสากลหรือองค์กรสิทธิสตรีในระดับต่าง ๆ ทำให้เกิดผลกระทบด้านความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ รวมทั้งส่งผลต่อความมั่นคงในภูมิภาคด้วย เพราะนอกจากเกาหลีใต้แล้ว จีนเป็นอีกชาติที่ถูกญี่ปุ่นกระทำรุนแรงเช่นกัน ส่วนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แม้จะไม่มีกรณีต่อต้านญี่ปุ่นรุนแรงเท่าเกาหลีใต้ เพราะญี่ปุ่นเป็นผู้ลงทุนทางอุตสาหกรรมจำนวนมากในภูมิภาคนี้ ตลอดจนให้ความช่วยเหลือด้านเงินกู้ เงินช่วยแบบให้เปล่าและอื่น ๆ ผ่านนโยบายการทูตวัฒนธรรม แต่ก็มีกรณีดำเนินในเวทีระดับสากล และมีการชุมนุมประท้วงของอดีตหญิงบำเรอ และองค์กรต่าง ๆ หลายครั้ง

หญิงบำเรอชาวอินโดนีเซีย ฟิลิปปินส์ ยังไม่ได้รับการเยียวยาจากญี่ปุ่นในลักษณะเดียวกับที่เกาหลีใต้ได้รับ ทำให้ความพยายามแก้ไขเรื่องหญิงบำเรอของญี่ปุ่นไม่ได้รับการยอมรับจากประเทศเหล่านี้ และมีข้อวิจารณ์จากนักวิชาการชาวฟิลิปปินส์ว่าคำขอโทษของญี่ปุ่นยังไม่เป็นทางการ ไม่ใช่คำขอโทษจากรัฐบาลโดยตรง จึงเหมือนขาดความจริงใจ (Whaley. 2016: online) ทำให้ในฟิลิปปินส์เกิดการ

ชุมนุมประท้วงญี่ปุ่นหลายครั้งของกลุ่มหญิงบำเรอและผู้สนับสนุน โดยมีการ ประณามและเรียกร้องให้ทางการญี่ปุ่นรับผิดชอบ เช่น การประท้วงหน้าสถานทูต ญี่ปุ่นที่กรุงมนิลา ค.ศ. 1996 การประท้วงในวันสตรีสากล ค.ศ 2002 และการ ประท้วงนายอะเบะใน ค.ศ. 2015 หลังออกแถลงการณ์การสิ้นสุดสงครามโลก ครบรอบ 70 ปี รวมทั้งขอให้ญี่ปุ่น “ขอโทษอย่างจริงใจ” (Sigit & Anantasya. 2021: 154)

การประท้วงยังเกิดขึ้นเมื่อจักรพรรดิอะกิฮิโตะและพระราชินีมิชิโกะเสด็จ เยือนฟิลิปปินส์ใน ค.ศ. 2016 กลุ่มผู้ประท้วงแสดงความไม่พอใจที่รัฐบาลฟิลิปปินส์ ให้การต้อนรับ และเรียกร้องให้ประธานาธิบดีเบนิกโน อากีโน ที่ 3 เรียกร้องความ เป็นธรรมจากญี่ปุ่น โดยให้ญี่ปุ่นขอโทษและจ่ายค่าชดเชยเช่นเดียวกับที่ตกลงกับ เกาหลีใต้ ซึ่งจักรพรรดิญี่ปุ่นกล่าวแสดงความเสียใจต่อความโหดร้ายของทหารญี่ปุ่น แต่ไม่กล่าวถึงหญิงบำเรอ ขณะที่นายอากีโนกล่าวว่าเมื่อ ค.ศ. 1956 ญี่ปุ่นได้ทำ ข้อตกลงชดใช้ค่าเสียหายให้ฟิลิปปินส์แล้วจำนวน 550 ล้านดอลลาร์ ฟิลิปปินส์จะไม่ เรียกร้องอีก การที่จักรพรรดิญี่ปุ่นไม่กล่าวถึงหญิงบำเรอและท่าทีของประธานาธิบดี ฟิลิปปินส์สร้างความผิดหวังให้แก่อดีตหญิงบำเรออย่างมาก ซึ่งอาจเป็นเพราะ ทางการฟิลิปปินส์ไม่ยอมอยากให้กระทบความสัมพันธ์กับญี่ปุ่น เนื่องจากญี่ปุ่นเป็นนัก ลงทุนและคู่ค้าสำคัญของฟิลิปปินส์

องค์กรสตรีฟิลิปปินส์ออกแถลงการณ์ใน ค.ศ. 2016 ขอให้รัฐบาล ฟิลิปปินส์หารือกับรัฐบาลญี่ปุ่น โดยตำหนิว่ารัฐบาลที่ผ่านมามีทัศนคติที่ให้ความ เป็นธรรมแก่หญิงบำเรอเพราะกลัวจะกระทบความสัมพันธ์กับญี่ปุ่นโดยเฉพาะทาง เศรษฐกิจ ทำให้มี Lola ที่เสียชีวิตโดยไม่ได้รับการชดเชยหรือไม่ได้รับแม้แต่คำขอ โทษอย่างเป็นทางการ ปีต่อมาอดีตหญิงบำเรอและองค์กรเอกชนของฟิลิปปินส์

รวมตัวประท้วงที่หน้าสถานทูตญี่ปุ่นเพื่อประท้วงนายอะเบะเบะที่มาเยือนฟิลิปปินส์ในเดือนมกราคม ค.ศ. 2017 เรียกร้องให้นายอะเบะกล่าวขอโทษอย่างเป็นทางการ ให้จ่ายค่าชดเชย และให้เขียนตำราเรียนประวัติศาสตร์ให้ถูกต้อง ทั้งนี้หนังสือเรียนประวัติศาสตร์ของนักเรียนญี่ปุ่นมีประเด็นนำเสนอว่า การกระทำของญี่ปุ่นต่อชาติอื่น ๆ ในเอเชียในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นการ “ปลดปล่อย” ชาติเอเชียจากจักรวรรดินิยมตะวันตก ก่อให้เกิดผลดีต่อชาติต่าง ๆ มากกว่าผลเสีย และไม่ยอมรับว่าทหารญี่ปุ่นรุกรานและกระทำการโหดเหี้ยมรุนแรง (วุฒิชัย มูลศิลป์. 2551: 347) กลุ่มชาตินิยมในญี่ปุ่นเห็นว่าควรสอนนักเรียนให้ภาคภูมิใจในความเป็นคนญี่ปุ่นที่ได้ช่วยปลดปล่อยชาวเอเชียจากจักรวรรดินิยมตะวันตก และเห็นว่าไม่ควรสอนนักเรียนเกี่ยวกับประเด็นหญิงบำเรอและการสังหารหมู่พลเรือน (Gordon. 2014: 332) ความเห็นของกลุ่มชาตินิยมในญี่ปุ่นและประเด็นในหนังสือแบบเรียนประวัติศาสตร์ทำให้เกิดการประท้วงญี่ปุ่น โดยเฉพาะในจีนและเกาหลีใต้ที่การประท้วงเป็นไปอย่างรุนแรง

ขณะที่ความสัมพันธ์ระหว่างญี่ปุ่นกับเกาหลีใต้ไม่ตึงเครียดจากกรณีหญิงบำเรอ แต่ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาลญี่ปุ่นกับรัฐบาลฟิลิปปินส์เป็นไปด้วยดี ประธานาธิบดีโรดริโก โรอา ดูแตร์เต ของฟิลิปปินส์แสดงท่าทีเพิกเฉยต่อการเรียกร้องเพื่อหญิงบำเรอ กลุ่มเคลื่อนไหวเพื่อหญิงบำเรอในฟิลิปปินส์วิจารณ์ว่า รัฐบาลคำนึงถึงผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจและการเมืองระหว่างประเทศมากกว่าประชาชน เพราะรัฐบาลญี่ปุ่นเป็นผู้บริจาครายใหญ่ในการช่วยเหลือฟิลิปปินส์ และระบุว่าชาวฟิลิปปินส์ต้องการเป็นมิตรกับญี่ปุ่น แต่ต้องการความเป็นธรรมและสิ่งที่เรียกร้องนั้นไม่ใช่สิ่งที่ไม่ดีมีเหตุผล แต่เป็นผลที่ญี่ปุ่นต้องชดใช้จากการกระทำของ

กองทัพญูปุ่นในอดีต ญูปุ่นไม่ควรปฏิเสธความจริงว่าได้กระทำอาชญากรรมที่เลวร้าย (Sigit & Anantasya. 2021: 156)

สำหรับอินโดนีเซียนั้น ใน ค.ศ. 1993 สถาบันช่วยเหลือทางกฎหมายของอินโดนีเซียดำเนินการให้หญิงบำเรอลงทะเบียนเพื่อให้ความช่วยเหลือ นำไปสู่การที่รัฐบาลอินโดนีเซียและรัฐบาลญูปุ่นหารือกัน ใน ค.ศ. 1996 เพื่อแก้ไขปัญหาาร่วมกัน มีข้อสรุปว่ารัฐบาลอินโดนีเซียจะทำโครงการให้ความช่วยเหลือและสวัสดิการแก่อดีตหญิงบำเรอ ส่วนเรื่องค่าชดเชยนั้นทางการอินโดนีเซียระบุว่าญูปุ่นได้ชดใช้แล้วตั้งแต่ ค.ศ. 1958 จึงจะไม่เรียกร้องอีก (Dania. 2016: online) ต่อมานายกรัฐมนตรีวิธา โร ฮาซิโมะโตะของญูปุ่นส่งจดหมายขอโทษไปยังรัฐบาลอินโดนีเซีย แต่ไม่ได้กล่าวขอโทษต่อหญิงบำเรอโดยตรง และใน ค.ศ. 1997 กองทุนสตรีแห่งเอเชียของญูปุ่นทำบันทึกความเข้าใจกับทางการอินโดนีเซีย ระบุว่ากองทุนจะมอบเงินจำนวน 380 ล้านเยน เป็นเงินช่วยในการสร้างสวัสดิการต่าง ๆ จำนวน 69 แห่ง เป็นเวลา 10 ปี เพื่อให้อดีตหญิงบำเรอและผู้สูงอายุชาวอินโดนีเซียอยู่อย่างสะดวกสบายตลอดชีวิต (Asian Women's Fund. 2007: online) รัฐบาลญูปุ่นเห็นว่าการให้ความช่วยเหลือผ่านกองทุนนี้เป็นทางออกที่ดีที่สุดในการแก้ปัญหาและการชดเชยแก่หญิงบำเรอในอินโดนีเซีย (Dania. 2016: online) อย่างไรก็ตาม มีการตั้งคำถามถึงความจริงใจของรัฐบาลญูปุ่น เพราะยังไม่ได้กล่าวขอโทษต่อหญิงบำเรอชาวอินโดนีเซียโดยตรง และเงินช่วยเหลือก็ไม่ใช่เงินจากรัฐบาลญูปุ่นโดยตรง แต่กองทุนนี้เป็นเงินที่มาจาก การบริจาคโดยชาวญูปุ่น

นอกจากนี้ องค์กรภาคเอกชนในอินโดนีเซีย เช่น กลุ่มเครือข่ายสามัคคีหญิงบำเรออินโดนีเซียได้จัดนิทรรศการเกี่ยวกับหญิงบำเรอเนื่องในวันที่ระลึกหญิงบำเรอสากล ซึ่งตรงกับวันที่ 14 สิงหาคมของทุกปี เพื่อให้ชาวอินโดนีเซียรับรู้ถึง

ประวัติศาสตร์ในช่วงนั้น และเพื่อให้สตรีเหล่านี้ได้รับการเยียวยาอย่างเป็นธรรม แต่ดูเหมือนว่าความพยายามอาจไม่เป็นไปตามที่ตั้งใจทุกประเด็น ซึ่งจะยังส่งผลต่อความสัมพันธ์ระหว่างประเทศของญี่ปุ่นกับอินโดนีเซียและฟิลิปปินส์เช่นที่ผ่านมา

จากประวัติศาสตร์ที่ผ่านมาที่ส่งผลกระทบมาจนปัจจุบันนั้น สรุปได้ว่าการที่จะสร้างความเข้าใจให้เกิดขึ้นเพื่ออยู่ร่วมกันอย่างสันติและสร้างความมั่นคงในภูมิภาค จะต้องมีการค้นหาความจริงที่เกิดขึ้นในประวัติศาสตร์อย่างเปิดเผยตรงไปตรงมา คนรุ่นปัจจุบันต้องยอมรับว่าประวัติศาสตร์เป็นสิ่งที่ผ่านไปแล้ว ไม่ควรนำมาเป็นสาเหตุความขัดแย้งในปัจจุบัน แต่ควรใช้เป็นบทเรียนไม่ให้เกิดขึ้นอีก และสร้างความร่วมมือกันแทนที่จะอยู่อย่างขัดแย้ง เพราะปัจจุบันยังมีข้อวิจารณ์ต่อรัฐบาลญี่ปุ่นว่า แม้ญี่ปุ่นชดเชยให้กับผู้เสียหายแต่ไม่เคยกล่าวถึงการค้นหาความจริง การที่ผู้ที่เกี่ยวข้องไม่มีโอกาสได้บอกเล่าความรู้สึกของพวกเขา ข้อตกลงอย่างเป็นทางการระหว่างประเทศหรือต่อผู้เสียหายไม่เคยเกิดขึ้น บาดแผลจากสงครามจึงไม่เคยได้รับการแก้ไขอย่างเต็มที่ การค้นหาและยอมรับความจริงทางประวัติศาสตร์ไม่เคยเกิดขึ้น ดังนั้น แม้การชดเชยและคำขอโทษจะเป็นการเยียวยาจิตใจให้แก่อดีตหญิงบำเรอ แต่ถ้าประวัติศาสตร์ในช่วงนี้มีการถ่ายทอดอย่างตรงไปตรงมาและผู้เสียหายได้รับคำขอโทษอย่างจริงใจ ย่อมจะทำให้เกิดการยอมรับและเกิดการเรียนรู้จากอดีตที่จะเป็นบทเรียนต่อไป และตระหนักถึงประเด็นสิทธิมนุษยชนมากขึ้น ดังที่อดีตหญิงบำเรอกล่าวไว้ว่า การบอกเล่าเรื่องราวที่เกิดขึ้นนั้น “เป็นการต่อสู้เพื่อตัวเองและต้องการความยุติธรรม รวมทั้งไม่ต้องการให้เกิดเหตุการณ์ในลักษณะนี้อีก”

○○

เอกสารอ้างอิงประจำบท

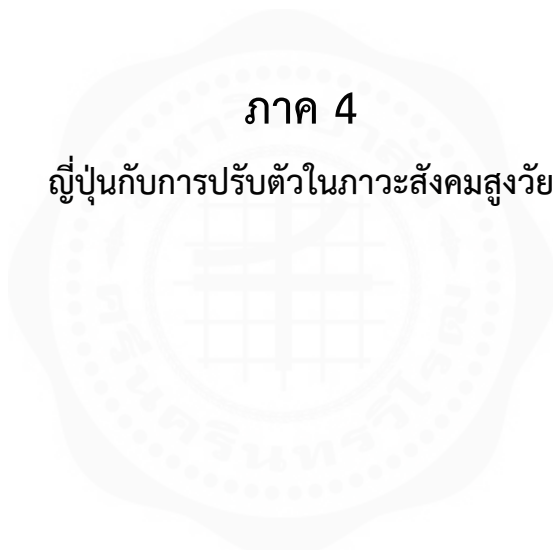
- โกโต-โจนส์, คริสโตเฟอร์. (2554). *ญี่ปุ่นสมัยใหม่ ความรู้ฉบับพกพา*. แปลโดย พลอยแสง เอกญาติ. กรุงเทพฯ : โอเพ่นเวิลด์ส.
- บิสลีย์, ดับเบิลยู.จี. (2543). *ประวัติศาสตร์ญี่ปุ่นสมัยใหม่*. แปลโดย ทองสุก เกตุโรจน์. กรุงเทพฯ : กรมวิชาการ.
- ประเสริฐ จิตติวัฒน์พงศ์. (2526). *ญี่ปุ่น: การแสวงหาฐานะเท่าเทียม*. กรุงเทพฯ : คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- พีญศรี กาญจนมัย. (2538). *ญี่ปุ่นสมัยใหม่*. กรุงเทพฯ : เนติกุลการพิมพ์.
- วุฒิชัย มูลศิลป์. (2551). เมื่อประวัติศาสตร์เป็นเหตุแห่งความขัดแย้งระหว่างชาติในเอเชีย. *ไทย จีน ญี่ปุ่น ในยุคจักรวรรดินิยมใหม่ วิเคราะห์ เปรียบเทียบ*. กรุงเทพฯ : สุวีริยาสาส์น.
- ศิริพร ดาบเพชร. (2566, มกราคม-มิถุนายน). Comfort Women: การเคลื่อนไหวเพื่อสิทธิมนุษยชน และความสัมพันธ์ของญี่ปุ่นกับอินโดนีเซียและฟิลิปปินส์. *วารสารสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ*. 26(1); 52-68.
- _____. (2557, มกราคม – ธันวาคม). Anpo Protests: พัฒนาการของการเคลื่อนไหวทางการเมืองในญี่ปุ่นยุคหลังสงคราม. *วารสารสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ*, 17: 328 - 338
- สุรางค์ศรี ต้นเสียงสม. (2551). *ประวัติศาสตร์ญี่ปุ่นสมัยใหม่*. กรุงเทพฯ : สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- Bix, H.P. (2008) War Responsibility and Historical Memory: Hirohito's Apparition. *Japan Focus*, 9 May. Retrieved 1 June 2024. From <http://japanfocus.org/products/details/2741>
- Chang, Iris. (1997). *The Rape of Nanking: The Forgotten Holocaust of World War II*. New York: Penguin.

- Delury, John; Smith, Sheila A.; Maria Repnikova and Srinath Raghavan. (2015, November). Looking Back on the Seventieth Anniversary of Japan's Surrender. *The Journal of Asian Studies*. 74 (4): 797-820 .
- Fujioka, N. (1999). Education Issues, Comfort Women, and the Creation of A New History Textbook. Speech Delivered at Foreign Correspondents' Club of Japan, 25 February. Retrieved 11 June 2024.
From <http://www.jiyuu-shikan.org/e/education.html>
- Gluck, Carol; Mitter, Rana and Armstrong, Charles K. (2015, August). The Seventieth Anniversary of World War II's End in Asia: Three Perspectives. *The Journal of Asian Studies*. 74, (3): 531–537.
- Gordon, Andrew (2014). *A Modern History of Japan: from Tokugawa Times to the Present*. Oxford: Oxford University Press.
- Hernandez, Jaview C. and Ezra F. Vogel (2015, November 12). China's Shifting Relations with Japan and Taiwan. Retrieved December 26, 2023. From <https://www.chinafile.com/links/q-and-ezra-f-vogel-chinas-shifting-relations-japan-and-taiwan>
- Huffman, James L. (2011). *Modern Japan: A History in Documents*. 2nd Edition. Oxford: Oxford University Press.
- Jameson, Sam. (1985, Aug. 16). Nakasone's Visit to Wartime Shrine Criticized. *Los Angeles Times*. Retrieved on 13 June 2024 from: <https://www.latimes.com.archives/la-xpm-1985-08-16-mn-3020-story.html>
- Lam, Peng Er. (2005) Japan's deteriorating ties with China: The Koizumi factor. *China: An International Journal* 3(2): 275–291.

- Lawson, Stephanie; Tannaka, Seiko. (2010). War Memories and Japan's 'Normalization' As An International Actor: A Critical Analysis. *European Journal of International Relations*. 17(3): 405–428.
- Potter, David M. (2008). "Evolution of Japan's Postwar Foreign Policy". Retrieved December 26, 2023. From https://office.nanzan-u.ac.jp/cie/gaiyo/kiyo/pdf_09/kenkyu_03.pdf
- Toshiya, Takahashi. (2014). Abe's Yasukuni visit: the view from Japan. Retrieved February 25, 2024. From <http://www.eastasiaforum.org/2014/01/24/abes-yasukuni-visit-the-view-from-japan/>
- Totman, Conrad. (2005). *A History of Japan*. Malden, Mass.: Blackwell.
- Samuels, RJ. (2007). Securing Japan: The current discourse. *Journal of Japanese Studies*. 33(1): 125–152.
- Yan, Holly, KJ Kwon, Junko Ogura and Tiffany Ap. (2015, December 29). South Korea, Japan reach agreement on 'comfort women'. Retrieved February 25, 2024 <https://edition.cnn.com/2015/12/28/asia/south-korea-japan-comfort-women/index.html>
- Yoshimi, Yoshiaki. (2000) *Comfort Women: Sexual Slavery in the Japanese Military During World War II*. (trans. O'Brien S). New York: University of Columbia Press.

ภาค 4

ญี่ปุ่นกับการปรับตัวในภาวะสังคมสูงวัย

ปัจจุบันสังคมญี่ปุ่นเข้าสู่ภาวะสังคมสูงวัยแบบสมบูรณ์ (super-aged society) คือ มีประชากรอายุ 65 ปีขึ้นไปมากกว่าร้อยละ 21 จากนิยามขององค์การอนามัยโลก (Oku, Ichimura and Tsukamoto, 2017: 2) หลังสงครามโลกญี่ปุ่นมีอัตราการเกิดสูง เรียกได้ว่าเป็นช่วงปรากฏการณ์ baby boom ครั้งที่ 1 แต่หลังจากนั้นใน ค.ศ. 1957 จำนวนการเกิดของทารกลดลงเนื่องจากญี่ปุ่นประสบผลสำเร็จในการคุมกำเนิดระหว่าง ค.ศ. 1957–1973 ประกอบกับการขยายตัวของเศรษฐกิจทำให้ประชาชนมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ญี่ปุ่นกลายเป็นสังคมของชนชั้นกลาง ประชาชนในชนบทเข้ามาทำงานในเมืองมากขึ้น ทำให้เกิดการเจริญเติบโตของเมืองและการเลิกลงของภาคชนบท แรงงานส่วนใหญ่อพยพเข้ามาในเมืองทำให้เขตชนบทเหลือแต่ผู้สูงอายุและเด็ก ชาวญี่ปุ่นมีคุณภาพชีวิตที่สูงขึ้น มาตรฐานการครองชีพที่ดี การแพทย์ทันสมัย ทำให้ประชากรมีอายุยืน จนเกิดความกังวลว่าสังคมญี่ปุ่นในอนาคตจะเป็นสังคมผู้สูงอายุ

ลักษณะโครงสร้างครอบครัวญี่ปุ่นในยุคอุตสาหกรรมมีขนาดเล็กลง โดยประกอบด้วย พ่อ แม่ และลูก เนื่องจากเศรษฐกิจหลักของประเทศคือภาคอุตสาหกรรม ทำให้แต่ละครอบครัวต้องตระหนักถึงความพร้อมทางด้าน

เศรษฐกิจในการดูแลบุตรให้มีคุณภาพ ต่างจากในอดีตที่เศรษฐกิจหลักของประเทศคือเกษตรกรรม โครงสร้างครอบครัวในอดีตจึงเป็นครอบครัวใหญ่ที่ประกอบด้วยคนหลายรุ่นอยู่รวมกัน การเจริญเติบโตทางอุตสาหกรรมนอกจากทำให้เกิดการขยายตัวของสังคมเมืองแล้ว สิ่งก็ตามมาคือมาตรฐานการครองชีพของชาวญี่ปุ่นสูงขึ้น (สุรางค์ศรี ต้นเสียงสม. 2551: 157) ทำให้รัฐบาลเข้ามาดำเนินการช่วยเหลือในรูปแบบรัฐสวัสดิการแก่ผู้สูงอายุที่ปราศจากรายได้

ญี่ปุ่นเริ่มมีสัญญาณของสังคมสูงวัยมาตั้งแต่ทศวรรษ 1950 โดยจากข้อมูลประชากรใน ค.ศ. 1955 ประชากรที่มีอายุ 65 ปีขึ้นไป มีร้อยละ 5.3 ของจำนวนประชากรทั้งหมด หลังจาก ค.ศ. 1955 พบว่าตัวเลขของผู้สูงอายุเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วและมีอัตราสูงขึ้นเรื่อย ๆ ในแต่ละปี ทำให้ใน ค.ศ. 1963 รัฐบาลญี่ปุ่นเริ่มมีมาตรการเกี่ยวกับผู้สูงอายุ คือ สวัสดิการสังคมสำหรับผู้สูงอายุ (Social Welfare Services for the Elderly) ดังนั้น รัฐบาลญี่ปุ่นเริ่มเห็นสถานะของการเป็นสังคมสูงวัย ทำให้รัฐบาลให้ความสำคัญต่อการวางนโยบายและมาตรการต่าง ๆ เพื่อช่วยเหลือผู้สูงอายุ โดยเฉพาะด้านสวัสดิการสังคม

การเพิ่มขึ้นของประชากรสูงวัยในญี่ปุ่น

ญี่ปุ่นเป็นประเทศที่มีสัดส่วนผู้สูงอายุมากที่สุดในโลกและเป็นประเทศแรกๆ ของโลกที่เข้าสู่ภาวะสังคมสูงวัยตั้งแต่ทศวรรษ 1970 เป็นสังคมสูงวัยโดยสมบูรณ์เมื่อ ค.ศ. 1994 (คือมีประชากรอายุตั้งแต่ 65 ปี เกินร้อยละ 14) และเป็นประเทศแรกที่เป็นประเทศสังคมสูงวัยอย่างเต็มที่ตั้งแต่ ค.ศ. 2006 (Dallin, 2016: 1) การที่สังคมต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นสังคมในประเทศใดที่มีจำนวนของผู้สูงอายุมากจนมีลักษณะเป็นสังคมของผู้สูงอายุนั้น นับได้ว่าเป็นสาเหตุหนึ่งของปัญหาสังคม

เช่นเดียวกัน เช่น ปัญหาผู้สูงอายุถูกทอดทิ้ง เนื่องจากประชากรที่เป็นเด็กและผู้สูงอายุนั้นถือเป็นประชากรที่อยู่ในวัยพึ่งพิงด้วยความที่มีผู้สูงอายุจำนวนมากในญี่ปุ่น ทำให้ประชากรที่เป็นวัยทำงานจำเป็นต้องออกไปทำงานนอกบ้านมากขึ้น จนอาจละเลยการใส่ใจดูแลผู้สูงอายุ รวมถึงภาระค่าใช้จ่ายในการดูแลผู้สูงอายุ โดยเฉพาะค่าใช้จ่ายที่เกี่ยวกับสุขภาพ ซึ่งส่งผลกระทบต่องบประมาณของประเทศ

การเป็นสังคมสูงวัยของญี่ปุ่นยังส่งผลกระทบต่อตลาดแรงงานในระบบเศรษฐกิจอีกด้วย ปัจจุบันญี่ปุ่นเผชิญทั้งภาวะสังคมสูงวัยและอัตราการเกิดต่ำ ทำให้ประชากรวัยแรงงานและวัยเด็กน้อยกว่าคนสูงวัย ซึ่งส่งผลกระทบต่อโครงสร้างประชากร จำนวนแรงงาน และการขับเคลื่อนทางเศรษฐกิจ ดังนั้นการจะทำความเข้าใจถึงสถานะสังคมสูงวัยของญี่ปุ่น จึงควรพิจารณาถึงปัจจัยในการเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุของประเทศญี่ปุ่น โดยแบ่งเป็นปัจจัย 3 ด้าน คือ ปัจจัยด้านประชากร ปัจจัยด้านเศรษฐกิจ และปัจจัยด้านสังคม

ปัจจัยด้านประชากร

ตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ญี่ปุ่นมีอัตราการเกิดสูงถึง 2.7 ล้านคน ใน ค.ศ.1949 เนื่องจากภาวะเศรษฐกิจที่เริ่มขยายตัว แต่หลังจากนั้นอัตราการเกิดของญี่ปุ่นลดลงอย่างต่อเนื่องโดยใน ค.ศ.1975 มีอัตราการเกิดเพียง 2 ล้านคน และใน ค.ศ.1990 มีเพียง 1.22 ล้านคนเท่านั้น ใน ค.ศ. 2016 เป็นครั้งแรกที่ญี่ปุ่นมีอัตราการเกิดลดลงอย่างมากจนทำให้เกิดความกังวลขึ้น เพราะมีประชากรเกิดใหม่ไม่ถึง 1 ล้านคน เช่นเดียวกับใน ค.ศ. 2017 ที่มีอัตราการเกิดไม่ถึง 1 ล้านคนเช่นกัน

ข้อมูลของรัฐบาลญี่ปุ่นระบุว่า ใน ค.ศ. 2019 ตัวเลขผู้สูงอายุในญี่ปุ่นอายุ 65 ปีขึ้นไป มีจำนวน 35.57 ล้านคน คิดเป็นร้อยละ 28 อายุ 70 ปีขึ้นไป มีจำนวนสูงถึง 26.18 ล้านคนหรือร้อยละ 2 ของประชากรทั้งประเทศ ซึ่งเป็นครั้งแรกของ

ญี่ปุ่นที่มีประชากรสูงวัยอายุ 70 ปีขึ้นไป คิดเป็น 1 ใน 5 ของประชากรทั้งหมดระหว่าง ค.ศ. 1960-2019 จำนวนและช่วงอายุของประชากรญี่ปุ่นเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่อง ดังตารางที่ 2 จำนวนประชากรที่มีอายุต่ำกว่า 15 ปี ลดลงจากร้อยละ 30 ใน ค.ศ. 1960 เป็นร้อยละ 11 ใน ค.ศ. 2019 ประชากรวัยแรงงาน (อายุ 15-64 ปี) เพิ่มขึ้นจากร้อยละ 64 ใน ค.ศ. 1960 เป็นร้อยละ 70 ใน ค.ศ. 1990 และลดลงเหลือร้อยละ 59 ใน ค.ศ. 2010

ตารางที่ 2 ขนาดของประชากรและสัดส่วนประชากรแยกตามอายุ

ค.ศ. 1960- 2020 และการคาดการณ์ประชากร ค.ศ. 2030-2060

ปี	ประชากร (ฐาน 1,000)				สัดส่วน (%) ตามกลุ่มอายุ		
	รวม	อายุ 0-14	อายุ 15-64	อายุ 65+	0-14	15-64	65+
1960	93,419	28,067	60,002	5,350	30.0	64.2	5.7
1965	98,275	25,166	66,928	6,181	25.6	68.1	6.3
1970	103,720	24,823	71,566	7,331	23.9	69.0	7.1
1975	111,940	27,221	75,807	8,865	24.3	67.7	7.9
1980	117,060	27,507	78,835	10,647	23.5	67.4	9.1
1985	121,049	26,033	82,506	12,468	21.5	68.2	10.3
1990	123,611	22,486	85,904	14,895	18.2	69.7	12.1
1995	125,570	20,014	87,165	18,261	16.0	69.5	14.6
2000	126,926	18,472	86,220	22,005	14.6	68.1	17.4
2005	127,768	17,521	84,092	25,672	13.8	66.1	20.2
2010	128,057	16,803	81,032	29,246	13.1	63.8	23.0
2015	126,597	15,827	76,818	33,952	12.5	60.7	26.8

2020	124,100	14,568	73,408	36,124	11.7	59.2	29.1
2030	116,618	12,039	67,730	36,849	10.3	58.1	31.6
2040	107,276	10,276	57,866	38,678	10.0	53.9	36.1
2050	97,076	9,387	50,013	37,676	9.7	51.5	38.8
2060	86,737	7,912	44,183	34,642	9.1	50.9	39.9

ที่มา: National Institute of Population and Social Security Research (2012).

Populations for Japan: 2011-2060 (With Long-Range Population Projections: 2061-2110). (อ้างใน Tsuya N, 2014, p. 2)

จากตารางที่ 2 จะเห็นว่าสัดส่วนประชากรสูงอายุของญี่ปุ่นเพิ่มจากร้อยละ 6 ใน ค.ศ. 1960 เป็นร้อยละ 14 ใน ค.ศ. 1994 และใน ค.ศ. 2006 ประชากรญี่ปุ่นอายุ 65 ปีขึ้นไป เพิ่มสูงถึงร้อยละ 21 ของประชากร ทำให้ญี่ปุ่นเป็นประเทศแรกที่เข้าสู่ภาวะสังคมสูงวัยอย่างเต็มที่ สัดส่วนประชากรสูงอายุเพิ่มเป็นร้อยละ 23 ใน ค.ศ. 2010 และร้อยละ 28 ใน ค.ศ. 2018 ตามลำดับ (Dallin, 2016: 1) ใน ค.ศ. 2020 ญี่ปุ่นมีประชากรสูงวัยถึงร้อยละ 29 และจะเพิ่มเป็นร้อยละ 38.8 ภายใน ค.ศ. 2050 การที่ญี่ปุ่นเข้าสู่สังคมสูงวัยอย่างรวดเร็วเพราะประชากรญี่ปุ่นมีอายุยืนยาวที่สุดในโลก อัตราการเสียชีวิตต่ำ และอัตราเด็กเกิดใหม่ต่ำติดต่อกันมานาน (Kojima, 1995:1) นอกจากนี้ยังมีการคาดการณ์แนวโน้มประชากรของญี่ปุ่นในอนาคตถึง ค.ศ. 2090 ดังตารางที่ 2 ตัวเลขเหล่านี้ทำให้เห็นสถานะด้านประชากรของญี่ปุ่นในคริสต์ศตวรรษที่ 21 ชัดเจนขึ้น ทำให้มีการวางแผนรองรับ และแนวโน้มประชากรเช่นนี้นำไปสู่การจัดการนโยบายของรัฐสำหรับผู้สูงวัย รวมทั้งมีเป้าหมายว่าต้องเพิ่มอัตราการเกิดเพื่อแก้ปัญหาโครงสร้างประชากร

ตารางที่ 3 แนวโน้มประชากรของญี่ปุ่นใน ค.ศ. 2020–2090 (ร้อยละ)

ปี	ประชากรแบ่งตามกลุ่มอายุ			อัตราส่วนของอายุที่เป็นภาระ			อัตราส่วน
	0-14	15-64	65+	รวม	เด็ก	คนแก่	คนแก่/เด็ก
2020	15.45	59.04	25.51	69.4	26.2	43.2	165.1
2025	14.50	59.71	25.79	67.5	24.3	43.2	177.8
2030	14.17	59.81	26.02	67.2	23.7	43.5	183.6
2035	14.59	58.82	26.58	70.0	24.8	45.2	182.2
2040	14.34	56.68	27.98	76.4	27.1	49.4	182.4
2045	15.79	55.82	28.37	79.2	28.3	50.9	179.8
2050	15.74	56.09	28.17	78.3	28.1	50.2	179.0
2055	15.51	57.32	27.17	74.5	27.1	47.4	175.2
2060	15.53	58.64	25.84	70.5	26.5	44.1	166.4
2065	15.97	58.95	25.08	69.6	27.1	42.5	157.0
2070	16.62	58.17	25.21	71.9	28.6	43.3	151.7
2075	17.09	57.32	25.58	74.5	29.8	44.6	149.7
2080	17.23	57.12	25.64	75.1	30.2	44.9	148.8
2085	17.16	57.62	25.21	73.5	29.8	43.8	146.9
2090	17.16	58.38	24.47	71.3	29.4	41.9	142.6

ที่มา: Institute of Population Problem, Ministry of Health and Welfare, Population Projections for Japan: 1990-2090, Tokyo, 1992, JARC, 1994

ปัจจัยด้านเศรษฐกิจของญี่ปุ่น

การที่ญี่ปุ่นมีฐานะทางเศรษฐกิจที่ดี ทำให้มีงบประมาณในการจัดการด้านสาธารณสุขที่สูง การมีความเจริญทางเทคโนโลยีทำให้มีความก้าวหน้าด้านการแพทย์ ส่งผลให้อัตราการตายต่ำ ขณะที่การที่ญี่ปุ่นเน้นการพัฒนาเศรษฐกิจเป็นเป้าหมายหลักของประเทศ การมุ่งเน้นความก้าวหน้าในหน้าที่การงาน ทำให้สังคมญี่ปุ่นมีการแข่งขันที่สูงมาก คนญี่ปุ่นมีวินัยสูง มีค่านิยมในการอุทิศตัวอย่างหนักในการทำงาน จึงเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้คนญี่ปุ่นทำงานอย่างหนัก มีความเครียดสูง คนหนุ่มสาวที่กำลังอยู่ในวัยทำงานให้ความสนใจกับ ความก้าวหน้าทางอาชีพ ทำให้ความสนใจเรื่องการแต่งงานหรือการมีบุตรลดลง คนจำนวนมากแต่งงานช้าลง หรือไม่แต่งงาน หรือเมื่อแต่งงานแล้วก็มีการมีบุตรน้อยลง และจำนวนมากเลือกที่จะไม่มีบุตร ทำให้อัตราการเกิดของญี่ปุ่นต่ำ ส่งผลต่อจำนวนประชากรวัยเด็กของญี่ปุ่นที่ลดลงต่อเนื่อง

ปัจจัยด้านสังคมของญี่ปุ่น

ปัจจัยด้านสังคมประการหนึ่งที่มีผลสำคัญต่อการลดลงของจำนวนประชากร คือ การขยายตัวทางการศึกษาและเศรษฐกิจ ทำให้คนญี่ปุ่นแต่งงานช้าลง หรือเมื่อแต่งงานแล้วก็ไม่ต้องการมีบุตร หรือบางครอบครัวเลือกที่จะมีบุตรจำนวนน้อยลง ซึ่งอาจเกิดจากสาเหตุหลายประการเช่น ค่าใช้จ่ายในการดูแลบุตร การไม่มีคนดูแลเพราะผู้เป็นแม่อาจยังคงทำงานนอกบ้าน ไม่ได้ลาออกมาเลี้ยงลูกเหมือนอย่างผู้หญิงส่วนใหญ่ในอดีต ทำให้อัตราการเกิดน้อยลง สวนทางกับจำนวนผู้สูงอายุที่เพิ่มมากขึ้น ซึ่งผู้ที่เกิดในยุคเบบี้บูมที่มีอัตราการเกิดสูงนั้นได้เข้าสู่วัยผู้สูงอายุ

เศรษฐกิจญี่ปุ่นที่เจริญก้าวหน้าขึ้น ทำให้ผู้หญิงเข้ามาเป็นแรงงานในบริษัทต่าง ๆ มากขึ้น นำไปสู่การออกกฎหมายที่ส่งเสริมสวัสดิภาพและโอกาสของแรงงาน

สตรี เช่น กฎหมายสวัสดิการหญิงทำงาน ค.ศ. 1972 ต่อมาใน ค.ศ. 1985 ญี่ปุ่นได้รับรองอนุสัญญาว่าด้วยการยกเลิกการกีดกันสตรีซึ่งเป็นอนุสัญญาที่เป็นผลมาจากการประชุมระหว่างประเทศต่าง ๆ เพื่อการปลดปล่อยสตรี ทั้งนี้รัฐบาลมองว่าผู้หญิงเป็นกำลังสำคัญและต้องสร้างแรงจูงใจให้ผู้หญิงเข้าสู่การทำงาน เนื่องจากที่ผ่านมามีความก้าวหน้าในอาชีพของผู้หญิงญี่ปุ่นมีน้อยกว่าผู้ชาย รวมทั้งได้รับเงินเดือน สิทธิ และสวัสดิการน้อยกว่า (บาร์นี บุญทรง. 2547: 46-47) กฎหมายเหล่านี้จึงมีส่วนกระตุ้นให้ผู้หญิงเข้าสู่ตลาดแรงงานพร้อม ๆ กับการทำหน้าที่แม่บ้านได้

กฎหมายความเสมอภาคในการจ้างงานระหว่างหญิงและชาย ค.ศ. 1986 ได้รับการแก้ไขใน ค.ศ. 1997 เพื่อปรับปรุงให้ผู้หญิงมีโอกาสในการจ้างงานที่เท่าเทียมกับผู้ชายอย่างแท้จริง และรัฐบาลยังได้ออกกฎหมายลาดูแลบุตรและครอบครัว ค.ศ. 1999 เพื่อให้ผู้หญิงไม่ต้องลาออกจากงานหลังจากมีบุตรเพื่อจูงใจให้ครอบครัวมีบุตร เพราะในทศวรรษ 1990 ญี่ปุ่นเริ่มมีปัญหาประชากรวัยแรงงานลดลงและเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุอย่างชัดเจน ทำให้รัฐบาลหาทางส่งเสริมให้ผู้หญิงแต่งงานและมีบุตร และออกกฎหมายที่เอื้อต่อการดูแลครอบครัวของแรงงานผู้หญิง เพราะกลุ่มวัยกลางคนในทศวรรษ 1980 และ 1990 นี้จะกลายเป็นประชากรวัยสูงอายุในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 21 ญี่ปุ่นจึงประสบปัญหาจากการเป็นสังคมสูงวัยทั้งการที่ต้องขาดแคลนแรงงาน การที่รัฐต้องใช้จ่ายเงินจำนวนมากดูแลประชากรสูงอายุที่กลายเป็นประชากรส่วนใหญ่ของประเทศ

ขณะเดียวกัน ครอบครัวชาวญี่ปุ่นก็ตระหนักถึงการเลี้ยงบุตรอย่างมีคุณภาพ หมายถึง การไม่เพียงแคให้กำเนิดบุตรแต่ต้องมีบุตรที่ได้คุณภาพ คือ มีการศึกษาและชีวิตความเป็นอยู่ที่ดี ซึ่งในครอบครัวที่อาจไม่มีความพร้อมด้านรายได้ ก็อาจเลือกที่จะไม่มีบุตร ส่วนการทำแท้งในญี่ปุ่น ผู้หญิงมีสิทธิทำแท้งหากไม่ต้องการ

มีบุตร รวมทั้งการที่ผู้คนในสังคมญี่ปุ่นคำนึงถึงความสุขสบายของชีวิตโสด หรือการที่ไม่มีบุตรเพราะการมีบุตรถือเป็นภาระที่ยิ่งใหญ่ทำให้ต้องเสียเวลาส่วนตัวไปอย่างมาก ดังนั้นค่านิยมด้านสังคมจึงทำให้อัตราการเกิดของประชากรญี่ปุ่นลดลงอย่างต่อเนื่อง ขณะที่คนสูงวัยมากขึ้น

การจัดสวัสดิการสำหรับผู้สูงอายุญี่ปุ่น

รัฐบาลญี่ปุ่นจัดสวัสดิการให้แก่ประชาชนครอบคลุมทุกกลุ่ม รวมทั้งพัฒนาระบบสวัสดิการให้เหมาะสมกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปอยู่เสมอ การจัดสวัสดิการของญี่ปุ่นแบ่งออกเป็น 5 ยุค ได้แก่

1. *ยุคก่อนสงคราม* ก่อนสงครามมีการออกพระราชบัญญัติประกันสุขภาพโดยมุ่งหมายให้ความช่วยเหลือแก่คนงานที่ได้รับบาดเจ็บจากการทำงานในโรงงาน แต่ใน ค.ศ. 1929 เกิดวิกฤตเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลกจากเหตุการณ์หุ้นตกที่ตลาดหลักทรัพย์วอลล์สตรีท ระบบประกันสุขภาพของญี่ปุ่นจึงหยุดชะงักไปชั่วคราว และได้รับการฟื้นฟูอีกครั้งใน ค.ศ. 1938 โดยการออกกฎหมายประกันสุขภาพแห่งชาติเพื่อขยายสิทธิประโยชน์ไปยังกลุ่มที่ไม่ได้ถูกจ้างงานซึ่งจะไม่มีสวัสดิการโดยเฉพาะ กลุ่มชานา ระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 ถึง ค.ศ. 1943 ระบบประกันสุขภาพแห่งชาติขยายครอบคลุมเกือบทั่วประเทศ

2. *ยุคเริ่มต้นสวัสดิการสังคม (1945-ทศวรรษ1960)* เมื่อสงครามโลกครั้งที่ 2 สิ้นสุดลง มีการตรากฎหมายสวัสดิการสังคมขึ้น เช่น พระราชบัญญัติสวัสดิการเด็ก และเมื่อสัญญาณของภาวะสังคมสูงวัยเริ่มเห็นชัดขึ้น ใน ค.ศ. 1963 ญี่ปุ่นออกพระราชบัญญัติสวัสดิการสำหรับผู้สูงอายุที่ไม่ได้รับสิทธิประโยชน์จากกฎหมายฉบับ

อื่น ปัจจุบันกฎหมายฉบับนี้ยังมีผลบังคับใช้อยู่โดยใช้จัดสวัสดิการให้แก่ผู้สูงอายุที่มีฐานะยากจน

3. ยุคการปรับปรุงระบบประกันสุขภาพ (ค.ศ. 1962-1981) ใน ค.ศ. 1970 เมื่อประชากรผู้สูงอายุมีจำนวนถึงร้อยละ 7 ของประชากรทั้งหมด รัฐบาลกลางและองค์การปกครองส่วนท้องถิ่นเริ่มมองหาแนวทางวางแผนดูแลผู้สูงอายุ (ธันยวัฒน์ รัตนศักดิ์, 2556: 243) ใน ค.ศ. 1971 รัฐบาลกลางประกาศแผนเร่งด่วน 5 ปี เพื่อสร้างสิ่งอำนวยความสะดวกด้านสวัสดิการเพื่อเตรียมมาตรการระยะสั้นและระยะยาวสำหรับจัดสวัสดิการผู้สูงอายุ และกำหนด The New Year on Welfare ใน ค.ศ. 1983 โดยการสร้างระบบรักษาพยาบาลฟรีสำหรับผู้สูงอายุ

4. ยุคปฏิรูประบบจัดการเพื่อสังคมสูงวัย (1980-1999) พระราชบัญญัติบริการสุขภาพผู้สูงวัยกำหนดขึ้นใน ค.ศ. 1982 ตามด้วยการประกาศใช้ระบบประกันสุขภาพสำหรับผู้สูงวัยในปีเดียวกัน กฎหมายดังกล่าวตราขึ้นมาเพื่อแยกภาระต้นทุนค่ารักษาพยาบาลของผู้สูงอายุออกจากระบบประกันสุขภาพสำหรับประชากรกลุ่มอื่น ระบบประกันสุขภาพสำหรับผู้สูงอายุได้รับการแก้ไขใน ค.ศ. 1987 เพื่อเพิ่มค่าใช้จ่ายที่คนไข้มองจะต้องร่วมจ่าย

5. ยุคสร้างระบบประกันการดูแลระยะยาว (2000-ปัจจุบัน) ก่อนมีการสร้างระบบประกันการดูแลระยะยาว ญี่ปุ่นมีประกันสำหรับผู้สูงอายุ 2 ระบบ คือ 1) สวัสดิการผู้สูงวัย กำหนดขึ้นตามพระราชบัญญัติสวัสดิการสำหรับผู้สูงอายุ ค.ศ. 1963 แต่การจัดสวัสดิการรูปแบบนี้มีปัญหาเกี่ยวกับประเภทของสวัสดิการและผู้ขอรับสวัสดิการ ซึ่งไม่สามารถเลือกรูปแบบของสวัสดิการที่ตนต้องการได้ 2) ประกันสุขภาพสำหรับผู้สูงวัย ใน ค.ศ. 1982 สภาผู้แทนฯ มีมติเห็นชอบกฎหมายการบริการสุขภาพและการรักษาพยาบาลผู้สูงวัย ในปีต่อมาเกิดระบบประกันสุขภาพ

สำหรับผู้สูงวัยโดยต้องร่วมจ่ายค่ารักษาพยาบาลบางส่วน สมาชิกของกองทุนประกันนี้คือผู้ที่มีอายุ 70 ปีขึ้นไป

อย่างไรก็ตาม มีปัญหาสถานพยาบาลไม่เพียงพอที่จะรองรับผู้ป่วยและผู้สูงวัยที่พำนักในโรงพยาบาลเป็นระยะเวลาอันเกินความจำเป็น เนื่องจากไม่มีผู้ดูแลที่บ้านครอบครัวจึงให้โรงพยาบาลรับภาระในการดูแลแทน

ตารางที่ 4 นโยบายด้านสังคมสูงวัยของญี่ปุ่น ทศวรรษ 1960–2000

ปี	นโยบาย
ทศวรรษ 1960	สัดส่วนผู้สูงวัยร้อยละ 5.7–7.0
1961	ระบบประกันสุขภาพถ้วนหน้าและระบบบำนาญ (การจ่ายเต็มจำนวน)
1962	ก่อตั้งกิจการดูแลตามบ้าน (Home Help Service)
1963	จัดทำกฎหมายสวัสดิการผู้สูงวัย (ตั้งศูนย์ดูแลผู้สูงวัยพิเศษ จัดทำกฎหมายการดูแลผู้สูงวัยตามบ้าน)
1966	ปฏิรูประบบบำนาญ (เพิ่มผลประโยชน์และปรับระบบการให้เงิน) ปฏิรูประบบประกันสุขภาพถ้วนหน้า (ปรับเป็นจ่ายบางส่วน)
ทศวรรษ 1970	สัดส่วนผู้สูงวัยร้อยละ 7.1–9.0
1973	จัดสวัสดิการขั้นสูง : รักษาโดยไม่มีค่าใช้จ่ายสำหรับผู้สูงวัยอายุ 70 ปีขึ้นไป (ตัวเลขผู้ป่วยสูงวัยเข้ารับบริการเพิ่มสูงขึ้นอย่างมาก)
1978	ตั้งกิจการดูแลผู้สูงวัยเข้าพักระยะสั้น (Short Stay)
1979	ตั้งกิจการดูแลผู้สูงวัยแบบวันเดียว (Day Service)
ทศวรรษ 1980	สัดส่วนผู้สูงวัยร้อยละ 9.1–12.0
1983	ปรับปรุงกฎหมายประกันสุขภาพผู้สูงวัย (เริ่มเก็บค่าใช้จ่ายส่วนหนึ่งในการรักษาผู้สูงวัย)

1984	ปรับปรุงกฎหมายประกันสุขภาพ (เพิ่มการรักษาพยาบาลสำหรับผู้เกษียณอายุ)
1987	ปรับปรุงกฎหมายประกันสุขภาพผู้สูงวัย (ตั้งศูนย์ประกันสุขภาพผู้สูงวัย)
1989	จัดทำแผน 10 ปี Gold Plan สวัสดิการและประกันสุขภาพผู้สูงวัย เตรียมสถานที่และสวัสดิการสำหรับผู้สูงวัยที่พำนักในบ้านตนเอง
ทศวรรษ 1990	สัดส่วนผู้สูงวัย ร้อยละ 12.1 – 17.0
1990	ปรับปรุงกฎหมายสวัสดิการ 8 ฉบับ เช่น บुरณาการบริการด้านสวัสดิการให้แก่ส่วนท้องถิ่นวางแผนสวัสดิการและประกันสุขภาพผู้สูงวัย
1992	ปรับปรุงกฎหมายประกันสุขภาพผู้สูงวัย (ก่อตั้งระบบการเยือนที่พักและดูแลผู้สูงวัย)
1994	ตั้งศูนย์บัญชาการมาตรการดูแลผู้สูงวัย จัดทำ New Gold Plan (เพิ่มจำนวนสถานดูแล เตียง กิจการดูแลแบบวันเดียวและการดูแลที่บ้าน)
1995	ออกกฎหมายมาตรการสำหรับสังคมผู้สูงวัย (กำหนดมาตรการสำหรับสังคมผู้สูงวัยและอนุญาตให้ทำงานได้ถึงอายุ 65 ปี)
1996	พรรคร่วมรัฐบาลเห็นชอบการจัดตั้งระบบประกันสังคมผู้สูงวัย
1997	อนุมัติการจัดทำกฎหมายประกันสังคมผู้สูงวัยระยะยาว (Long-term Care Insurance -LTCI จัดระบบเพื่อสนับสนุนแผนระยะยาวด้านผู้สูงวัย
ทศวรรษ 2000	สัดส่วนผู้สูงวัยร้อยละ 17.4 - 20.2
2000	เริ่มใช้กฎหมายประกันสังคมผู้สูงวัย
2004	การปฏิรูประบบบำนาญและผลประโยชน์

2008	ระบบประกันสุขภาพสำหรับผู้สูงวัยที่อายุ 75+
ทศวรรษ 2010	สัดส่วนผู้สูงวัยร้อยละ 23.0 – 29.0

ที่มา: รวบรวมจาก สำนักงานการส่งเสริมการค้าในต่างประเทศ ณ ประเทศญี่ปุ่น. (2019, ม.ค.). วิจารณ์การระบบประกันสังคมผู้สูงอายุของประเทศญี่ปุ่น. (Online) และ National Institute of Population and Social Security Research. (2014). *Social Security Statistics*, Table 18. (cited in Oku, Ichimura and Tsukamoto, (2017). *Aging population in Asian countries. PRI discussion paper series 17A-12. p. 7*)

การที่รัฐต้องใช้งบประมาณจำนวนมากในการดูแลประชากรสูงอายุที่กลายเป็นประชากรส่วนใหญ่ของประเทศ ทำให้ใน ค.ศ. 1989 รัฐบาลออกแผนส่งเสริมสุขภาพและสวัสดิการผู้สูงอายุ เรียกว่า แผนทองคำ (Gold Plan) มียุทธศาสตร์ 10 ปี เป้าหมายของแผนนี้ที่สำคัญคือเพื่อรองรับผู้สูงอายุในภาวะพึ่งพิงที่เพิ่มมากขึ้นและมีค่าใช้จ่ายสูงมากขึ้น รวมทั้งเพื่อแก้ปัญหาการขาดแคลนการดูแลผู้สูงอายุทั้งที่บ้านและในสถานบริบาล แผนนี้ต้องการส่งเสริมให้ปรับการดูแลจากการอยู่ในโรงพยาบาลหรือสถานบริบาลนาน ๆ เป็นการให้อยู่บ้านและสถานบริบาลของชุมชน กำหนดเป้าหมายขยายจำนวนเตียงในสถานบริบาลเป็นสองเท่า เพิ่มจำนวนเจ้าหน้าที่ในสถานบริบาลเป็นสามเท่า และเพิ่มศูนย์ดูแลกลางวันสิบเท่า รวมทั้งสร้างโครงการใหม่ ๆ เช่น การให้องค์กรท้องถิ่นเป็นผู้ประสานงานสถานบริบาล ให้เทศบาลแต่ละแห่งสำรวจผู้สูงอายุในเขตตนเพื่อปฏิบัติตามแผน รวมทั้งจัดทำแผนปฏิบัติการของแต่ละเขตซึ่งช่วยให้ประชาชนให้ความสนใจและเป็นโอกาสให้สามารถผลักดันนโยบายระดับชาติ (สราวุธ ไพฑูรย์พงษ์, 2558: ออนไลน์)

หลังจากใช้แผนทองคำมาระยะหนึ่ง ปรากฏว่าธุรกิจดูแลสุขภาพเติบโตอย่างรวดเร็ว รายจ่ายด้านนี้เพิ่มขึ้นร้อยละ 10-15 ต่อปี แต่ความต้องการของ

ประชาชนยังสูงกว่าที่แผนทองคำกำหนดไว้ ทำให้ใน ค.ศ. 1994 รัฐบาลญี่ปุ่นปรับแผนดูแลผู้สูงอายุใหม่ เรียกว่า แผนทองคำใหม่ มีเป้าหมายเพื่อเพิ่มจำนวนเตียงและศูนย์ดูแล และการให้บริการถึงบ้าน ฯลฯ ขึ้นอีก แม้ว่าจะได้ผลดีขึ้นในการดูแลผู้สูงอายุแต่ต้องใช้งบประมาณสูงมากและไม่เหมาะกับจำนวนผู้สูงอายุของญี่ปุ่นที่จะเพิ่มขึ้น รวมถึงมีปัญหาข้าราชการส่วนท้องถิ่นไม่มีความรู้ทางวิชาการที่เกี่ยวข้องแต่ต้องมาบริหารงาน การเข้าถึงบริการให้เฉพาะผู้มีรายได้น้อย การให้บริการของแต่ละเขตไม่เหมือนกัน และผู้ใช้บริการต้องใช้โรงพยาบาลตามที่กำหนดเท่านั้นทำให้ไม่สามารถเลือกบริการได้

ในทศวรรษ 1990 ญี่ปุ่นเผชิญกับวิกฤตเศรษฐกิจฟองสบู่ในประเทศใน ค.ศ. 1991 และวิกฤตเศรษฐกิจต้มยำกุ้งใน ค.ศ. 1997 ซึ่งส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจและการคลังของญี่ปุ่นอย่างมาก ประกอบกับประชากรวัยแรงงานลดลงและเข้าสู่สังคมสูงวัยอย่างชัดเจน ทำให้รัฐบาลหาทางส่งเสริมให้ผู้หญิงแต่งงานและมีบุตร และออกกฎหมายที่เอื้อต่อการดูแลครอบครัวของแรงงานผู้หญิงใน ค.ศ. 1997 รัฐบาลญี่ปุ่นแก้ไขกฎหมายความเสมอภาคในการจ้างงานระหว่างหญิงและชาย ค.ศ. 1986 เพื่อปรับปรุงให้ผู้หญิงมีโอกาสในการจ้างงานที่เท่าเทียมกับผู้ชายอย่างแท้จริง และรัฐบาลยังได้ออกกฎหมายลาดูแลบุตรและครอบครัว ค.ศ. 1999 เพื่อให้ผู้หญิงไม่ต้องลาออกจากงานหลังจากมีบุตร และพยายามส่งเสริมให้คนหนุ่มสาวแต่งงานและให้คู่แต่งงานมีบุตรเพื่อแก้ปัญหาขาดแคลนประชากรและการเป็นสังคมสูงวัย

ญี่ปุ่นมีระบบการดูแลผู้สูงอายุที่ดีมาก ที่สำคัญรัฐบาลญี่ปุ่นพยายามหามาตรการอื่นมาเสริม เช่น ใน ค.ศ. 1995 รัฐบาลออกกฎหมายมาตรการสำหรับสังคมผู้สูงวัย เพื่อสร้างสังคมที่ประชาชนทุกกลุ่มอายุสามารถดำรงชีพได้ตลอดชีวิตอย่างมีความมั่นคง และปีต่อมากำหนดมาตรการต่าง ๆ เพื่อแก้ปัญหาสังคมสูงวัย ซึ่ง

ได้ประกาศใช้ใน ค.ศ. 2001 ส่งเสริมให้ภาคเอกชนจ้างงานผู้สูงอายุมากขึ้นโดยการออกกฎหมายใน ค.ศ. 2006 ให้ภาคเอกชนจ้างพนักงานจนอายุ 65 ปี แบบค่อยเป็นค่อยไป นายจ้างสามารถลดเงินเดือนพนักงานสูงอายุได้ มีพนักงานไม่น้อยที่ถูกลดเงินเดือนครั้งหนึ่งเมื่ออายุ 60 ปี โดยยังทำงานในตำแหน่งเดิม ซึ่งช่วยแก้ปัญหาขาดแคลนแรงงานและยังมีผลในทางจิตวิทยาทำให้ผู้สูงอายุรู้สึกว่ามีคุณค่า มีงานทำและมีรายได้ของตนเอง (Rodionova, 2016: online) ผลทางจิตใจนี้มีผลต่อเนื่องเพราะช่วยลดอัตราจำนวนผู้สูงอายุที่ป่วยด้วยโรคซึมเศร้าและเมื่อจิตใจดี มีกำลังใจได้ออกมาทำงาน มีส่วนช่วยให้สุขภาพผู้สูงอายุแข็งแรง มีความกระตือรือร้น มีความสุข ลดจำนวนผู้ป่วยหรือการต้องดูแลผู้สูงอายุในสถานบริบาลลง

รัฐบาลยังมีมาตรการอื่น ๆ เช่น แผนยุทธศาสตร์ส่งเสริมสุขภาพและสวัสดิการของผู้สูงอายุ การจัดโครงสร้างสาธารณะเพื่อรองรับสังคมผู้สูงอายุเพื่อให้ผู้สูงอายุดูแลตนเองได้และออกมาใช้ชีวิตนอกบ้านอย่างสะดวกปลอดภัย ซึ่งรัฐต้องใช้งบประมาณจำนวนมากในการดูแลผู้สูงอายุ บริบทสังคมสูงวัยอย่างเต็มตัวและจำนวนประชากรโดยรวมที่ลดลงจึงเป็นปัจจัยท้าทายสำคัญสำหรับญี่ปุ่น

การเตรียมรับสังคมสูงวัยของญี่ปุ่นในศตวรรษที่ 21

ในศตวรรษที่ 21 ญี่ปุ่นเข้าสู่สังคมสูงวัยอย่างสมบูรณ์แบบ ที่ผ่านมารัฐบาลญี่ปุ่นเตรียมความพร้อมมายาวนานทั้งการจัดระบบสวัสดิการผู้สูงอายุ ระบบประกันสุขภาพ และจัดสรรงบประมาณ แต่ในปัจจุบันมีมาตรการเพิ่มเติม โดยหลักการดูแลผู้สูงวัยของญี่ปุ่นมีหลักสำคัญคือ 1) เน้นเรื่องการป้องกัน ดูแลผู้สูงวัยก่อนที่อาการจะมากขึ้น 2) ใช้เทคโนโลยีเข้ามาช่วยดูแลเพื่อลดการใช้กำลังคน เช่น การออกแบบอุปกรณ์การแพทย์และเครื่องมือช่วยดูแลที่ทันสมัย หุ่นยนต์ดูแล และ 3) ใช้แรงงาน

ต่างชาติ โดยส่งเสริมให้นำเข้าแรงงานจากต่างชาติที่เป็นแรงงานคุณภาพที่จะใช้ในธุรกิจดูแลผู้สูงอายุ เน้นแรงงานต่างชาติที่จบการศึกษาตั้งแต่ระดับปริญญาตรีขึ้นไป เข้าอบรมตามหลักสูตรดูแลผู้สูงอายุทั้งที่เปิดสอนในมหาวิทยาลัย และการฝึกงานตามจำนวนชั่วโมงที่กำหนด

สำหรับหลักสูตรดูแลผู้สูงอายุในมหาวิทยาลัยนั้น มีระยะเวลาตั้งแต่ 2-4 ปี เช่น หลักสูตรที่มหาวิทยาลัย Chubu Gakuin ที่เมืองนาโกยา ผู้เรียนจะได้รับใบประกอบอาชีพด้านการพยาบาลผู้สูงอายุของญี่ปุ่น และใบรับรองด้านการงานสวัสดิการ (social work) และสามารถทำงานได้ที่ศูนย์ดูแลผู้สูงอายุของรัฐและเอกชน ญี่ปุ่น สำหรับผู้ที่ต้องการสอบใบประกอบอาชีพดูแลผู้สูงอายุ มี 3 รูปแบบ คือแบบที่หนึ่งคือผู้ที่ผ่านหลักสูตรในมหาวิทยาลัย ซึ่งถ้าเรียน 4 ปี จะได้รับปริญญาบัตรด้วย เรียกว่า ผู้ดูแลที่บ้านที่ได้รับการรับรอง แบบที่สองเป็นผู้ที่ไม่ได้เข้ารับการอบรมตามหลักสูตร แต่ได้ผ่านการฝึกงานที่ศูนย์ดูแล 450 ชั่วโมงขึ้นไป ซึ่งจำนวนนี้มีมากกว่าแบบแรกเพราะใช้เวลาน้อยกว่า แบบที่สาม คือ ผู้ที่ทำงานด้านสวัสดิการมาก่อนและมาอบรมเพิ่มเติม

การดูแลผู้สูงอายุโดยภาครัฐนั้นมี 5 รูปแบบ ขึ้นกับสภาพร่างกายและความจำเป็นของผู้สูงอายุ ได้แก่ 1) การมีเจ้าหน้าที่ไปดูแลที่บ้าน 2) การที่ผู้สูงอายุมาอยู่ที่บ้านพักหรือศูนย์สวัสดิการในเวลากลางวัน (day care) 3) การอยู่ที่ศูนย์ดูแล 24 ชั่วโมง 4) การให้ยืมอุปกรณ์พยาบาลที่ราคาไม่สูงมาก และ 5) การสนับสนุนเงินช่วยในการปรับปรุงบ้านให้เหมาะสมกับผู้สูงอายุ เพื่อให้ผู้สูงอายุดูแลตัวเองในขั้นต้นได้ เนื่องจากภาวะขาดแคลนแรงงานชาวญี่ปุ่นทำให้ต้องนำเข้าแรงงานจากต่างชาติ ซึ่งต้องเป็นแรงงานที่มีคุณภาพทั้งในด้านการดูแลผู้สูงอายุอย่างถูกต้อง รวมถึงการสื่อสารภาษาญี่ปุ่น ทำให้หลักการดูแลผู้สูงอายุในช่วงเวลานี้ มีการปรับเปลี่ยนให้ลดภาระมาก

ที่สุด โดยเน้นหลักว่าต้องใช้ศักยภาพของผู้สูงอายุให้เต็มที่ทั้งในเรื่องของการยืน การเดิน การรับประทานอาหารเอง รวมถึงใช้วิธีการเตือนผู้ป่วยอัลไซเมอร์ให้กระทำเรื่องต่างๆ แทนการทำให้ทุกอย่าง เพื่อให้ผู้สูงอายุได้ใช้ศักยภาพของตนอย่างเต็มที่ นอกจากนี้ยังส่งเสริมการสร้างสภาพแวดล้อมให้ผู้สูงอายุ โดยมีนโยบายให้ยืมอุปกรณ์ เช่น เครื่องช่วยยืน เครื่องช่วยพยุง เน้นการดูแลกายภาพผู้สูงอายุ การเคารพการตัดสินใจของผู้สูงอายุโดยให้ผู้สูงอายุเลือกเองมากกว่าตัดสินใจให้

เศรษฐกิจสีเงิน : โอกาสจากสังคมสูงอายุ

ปัจจุบันธุรกิจสินค้าและบริการสำหรับผู้สูงอายุ หรือที่เรียกกันว่า เศรษฐกิจสีเงิน (silver economy) เป็นอีกสิ่ง que สร้างมูลค่าแก่เศรษฐกิจญี่ปุ่นและเศรษฐกิจต่างชาติที่ผลิตสินค้าและบริการสำหรับผู้สูงอายุ การที่ผู้สูงอายุต้องการการดูแลเป็นพิเศษทำให้มีธุรกิจเพื่อผู้สูงอายุเพิ่มขึ้นหลากหลายประเภท และเป็นความร่วมมือกันในหลายภาคส่วน จากการเดินทางไปเยี่ยมชมหลักสูตรการบริหารผู้สูงอายุ ณ มหาวิทยาลัย Chubu Gakuin ที่เมืองนาโกยา และศูนย์บริการสำหรับผู้สูงอายุของเมืองนาโกยาเมื่อเดือนมิถุนายน ค.ศ. 2023 ทำให้เห็นความก้าวหน้าของรัฐบาลญี่ปุ่นทั้งในระดับประเทศและระดับท้องถิ่น ที่วางแผนระยะยาวสำหรับการดูแลผู้สูงอายุ และยังสะท้อนถึงความเจริญทางเทคโนโลยีของญี่ปุ่นที่ได้ออกแบบผลิตภัณฑ์ทั้งสำหรับใช้ในชีวิตประจำวัน และสำหรับการรักษาพยาบาลที่ช่วยให้การใช้ชีวิตของผู้สูงอายุและการดูแลผู้สูงอายุสะดวกสบายและปลอดภัยมากขึ้น เช่น อุปกรณ์สำหรับช่วยฟัง ช่วยเดิน การพยุงตัว กล้องวงจรปิดที่มีเซนเซอร์ตรวจจับการเคลื่อนไหว เครื่องส่งสัญญาณเพื่อแจ้งเตือนเรื่องต่างๆ เช่น เวลากินยา การนอน รวมถึงเน้นการ

ส่งเสริมให้ผู้สูงวัยได้ทำกิจกรรมต่างๆ ด้วยตนเองเพื่อให้ร่างกายได้เคลื่อนไหวและมีผลต่อจิตใจ

ธุรกิจสีเงินสำหรับผู้สูงวัยนั้น ในหลายประเทศมีการเติบโตอย่างมาก ในญี่ปุ่นธุรกิจที่ได้รับการส่งเสริม เช่น

1. ธุรกิจที่อยู่อาศัย โดยมีการออกแบบที่อยู่อาศัยและสิ่งอำนวยความสะดวกให้เหมาะสมกับผู้สูงอายุ เนื่องจากครอบครัวญี่ปุ่นส่วนใหญ่มีบ้านเป็นของตนเองในสัดส่วนถึงร้อยละ 61.7 และร้อยละ 82.7 ของครอบครัวที่มีบ้านเป็นของตนเองนั้นจะมีสมาชิกที่เป็นผู้สูงวัยอยู่ด้วย จึงมีการออกแบบบ้านเพื่อลดการเกิดอุบัติเหตุของผู้สูงวัยที่ส่วนใหญ่มักเกิดขึ้นในบ้านสูงถึงร้อยละ 77.1 และพื้นที่ที่เกิดอุบัติเหตุบ่อยที่สุดคือ ห้องนอน

2. การจัดกิจกรรมเพื่อความบันเทิง ได้แก่ กิจกรรมสันทนาการ ท่องเที่ยว และเล่นกีฬา สำหรับผู้สูงอายุโดยเฉพาะ เมื่อพิจารณาถึงค่าใช้จ่ายของครอบครัวผู้สูงอายุ จะมีค่าใช้จ่ายอยู่ที่ 4,700 เยนต่อเดือน โดยใช้จ่ายไปกับค่าอาหารและการท่องเที่ยวเป็นหลัก

3. ธุรกิจอาหารและเครื่องดื่ม เป็นอีกหนึ่งธุรกิจที่ได้รับอิทธิพลจากการเข้าสู่สังคมผู้สูงวัยญี่ปุ่น ซึ่งได้พัฒนาและปรับปรุงเพื่อให้อาหารและเครื่องดื่มเหมาะสมสำหรับผู้สูงอายุ ทั้งในแง่ปริมาณ และวัตถุดิบที่ใช้ประกอบสินค้า

4. ธุรกิจให้บริการ เนื่องจากผู้สูงอายุในญี่ปุ่นส่วนใหญ่นั้นจะใช้ชีวิตอยู่ลำพัง จึงทำให้เกิดธุรกิจบริการเพื่อให้ผู้สูงอายุผ่อนคลายและสบายใจขึ้น นั่นคือ บริการพาไปเที่ยวนอกบ้าน ไปทานอาหารเป็นเพื่อน บริการนวดผ่อนคลาย และดูแลสุขภาพต่างๆ

5. การออกแบบเฟอร์นิเจอร์เพื่อให้สอดคล้องกับสรีระร่างกายของผู้สูงอายุ และการใช้งานได้อย่างหลากหลายเพื่อให้ตอบโจทย์ผู้สูงอายุ เช่น เติยนอนที่สามารถปรับความสูงได้ แก้อื้อสำหรับผู้สูงอายุ

นอกจากนี้มีการออกกฎหมายเพื่ออำนวยความสะดวกภาพชีวิตของผู้สูงอายุญี่ปุ่น เพื่อคุ้มครองสิทธิในการดำเนินชีวิตของผู้สูงวัยชาวญี่ปุ่นอย่างครอบคลุม เช่น กฎหมาย Barrier free สำหรับการก่อสร้างอาคาร สถานที่ที่คำนึงถึงความปลอดภัย ที่ออกเป็นกฎหมายให้มีข้อบังคับมาตั้งแต่ ค.ศ. 2006

จะเห็นได้ว่า ญี่ปุ่นเป็นประเทศที่เตรียมตัวรับภาวะสังคมสูงวัยทั้งในด้านนโยบาย งบประมาณ การวางแผนรองรับ การพัฒนาทั้งบุคลากร อุปกรณ์ และมาตรการทางสังคมด้วยการส่งเสริมให้ชุมชนมีบทบาทในการดูแลผู้สูงวัย ให้เยาวชนในชุมชนได้มาทำกิจกรรมร่วมกับผู้สูงวัย การให้ผู้สูงวัยได้อยู่ที่บ้านของตนเอง ให้ได้ดูแลตนเอง และผู้สูงวัยที่เพิ่งเกษียณอายุสามารถทำงานต่อได้ ซึ่งมาตรการเหล่านี้ส่งผลดีทางจิตใจของผู้สูงวัยด้วย ซึ่งแนวทางเกี่ยวกับสังคมสูงวัยของญี่ปุ่นสามารถเป็นแบบอย่างของนานาประเทศที่กำลังเข้าสู่ภาวะสังคมสูงวัยได้อย่างดี

อย่างไรก็ตาม สำหรับประเทศญี่ปุ่นแล้วแม้ว่าจะมีมาตรการและนโยบายเตรียมความพร้อมสำหรับ สังคมสูงวัยดีมากเพียงใดก็ตาม แต่โครงสร้างประชากรของญี่ปุ่นมีสัดส่วนผู้สูงอายุจำนวนมากกว่าประชากรวัยอื่น และมีอัตราการเกิดใหม่ต่ำอย่างมาก รัฐบาลญี่ปุ่นมุ่งแก้ปัญหาไปที่การเพิ่มอัตราการเกิดของประชากร แม้ว่ารัฐบาลจะเห็นปัญหาทั้งในด้านเศรษฐกิจ เช่น ค่าเลี้ยงดูบุตร ปัญหาการขาดแคลนศูนย์ดูแลเด็กที่ทำให้มารดาต้องลาออกจากงานมาเลี้ยงลูก หรือผู้ที่ไม่ต้องการลาออกจากงานก็ตัดสินใจไม่มีบุตร ทำให้ทางการญี่ปุ่น พยายามแก้ปัญหาอย่างต่อเนื่อง ทั้งการสนับสนุนให้บริษัท มีศูนย์เลี้ยงเด็กในเวลากลางวัน การให้งบประมาณช่วย

จัดตั้งศูนย์เลี้ยงเด็ก การปรับปรุงกฎหมายการทำงานเพื่อให้เหมาะสมกับการเลี้ยงดูเด็กก่อนวัยเรียน แต่หลายสิบปีที่ผ่านมาอัตราการเกิดของประชากรญี่ปุ่นต่ำลงอย่างต่อเนื่อง ทำให้รัฐบาลต้องหาทางรับมือต่อปัญหาจำนวนประชากรวัยแรงงานที่ลดลงอย่างต่อเนื่อง รวมถึงเตรียมความพร้อมต่อภาวะสังคมผู้สูงอายุ โดยการขยายอายุของผู้เกษียณทำให้ในภาคแรงงานมีจำนวนผู้สูงอายุจำนวนมากได้รับการจ้างงานต่อ โดยการมอบหมายงาน เงินเดือน และสวัสดิการเป็นไปตามความเหมาะสมของสภาพร่างกายและประสิทธิภาพในการทำงาน ตลอดจนออกกฎหมายให้ชาวต่างชาติเข้าทำงานในอาชีพบางอาชีพได้ เช่น งานพยาบาล งานบริการ

กล่าวได้ว่า ปัญหาโครงสร้างประชากรเป็นปัญหาใหญ่และสำคัญมากที่สุด ปัญหาหนึ่งของญี่ปุ่นในปัจจุบัน หากคาดการณ์จากการพยายามดำเนินการแก้ปัญหาตลอดหลายสิบปีที่ผ่านมา ในฐานะประเทศที่เคยมีความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจ มีประชากรที่มีคุณภาพ ญี่ปุ่นปัจจุบันกำลังเผชิญปัญหาโครงสร้างประชากรที่ไม่อาจแก้ไขได้ในระยะเวลาอันใกล้ หรืออาจจะแก้ไขไม่ได้เลยก็เป็นได้

เอกสารอ้างอิงประจำบท

ณัฐภัทร ถวัลย์โพธิ. (2551). การสร้างงานผู้สูงอายุในประเทศญี่ปุ่น. *รัฐสภาสาร*. 118-127.

เบญญา จิรภัทรพิมล. (2539). ผู้สูงอายุและสภาพชีวิตความเป็นอยู่ในญี่ปุ่น. *ญี่ปุ่นศึกษา*. 1(1):104-128

ปัทมา เตียรวิศิษฎ์สกุล. (2561, มกราคม-มีนาคม). อนาคตสังคมสูงวัย มุมมองจากเศรษฐกิจมหภาค. *วารสารเศรษฐกิจและสังคม*. 45(1): 7-26.

พูนสิทธิ์ ว่องธวัชชัย. (2560) เหลียวหลังสังคมผู้สูงอายุญี่ปุ่น แลหน้าโอกาสธุรกิจไทย. <http://www.bangkokbiznews.com/blog/detail/642590> (เข้าถึงเมื่อ 26 พ.ย. 2565).

พุกดาเกะ, ทาดาชิ, (2538). *โครงสร้างสังคมญี่ปุ่น*. แปลโดย บุญยง ชื่นสุวิมล. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

มูราคามิ, ยาซุสุเกะ และยูตาคะ โกโซ. (2534). *ญี่ปุ่นใหม่ในศตวรรษที่ 21*. แปลและเรียบเรียงโดย เจตน์ เจริญโท และ ดำรงค์ศักดิ์ จินดากุล ; บรรณาธิการโดย สันติ ตั้งรพีพากร. กรุงเทพฯ : โกลบอล เบริน.

“เมื่อญี่ปุ่นกลายเป็นสังคมสีดอกเลา.” *วิถีชีวิต*. 14:24-26.

ยุพา คลังสุวรรณ. (2539). แนวคิดระบบครอบครัวญี่ปุ่น. *ญี่ปุ่นศึกษา*. 13(1):48-61.

ฉันทวัฒน์ รัตนศักดิ์. (2556). พัฒนาการการจัดสวัสดิการสำหรับผู้สูงอายุในญี่ปุ่น. *รัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์*. 4(1): 241-244.

ศรีศักดิ์ สุนทรไชย. (2544). การบริการดูแลสุขภาพเพื่อคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุในญี่ปุ่น. *สุโขทัยธรรมาธิราช*. 14(2): 79-82.

สรารุช ไพฑูรย์พงษ์. (2558, กันยายน 23). การปฏิรูปการดูแลผู้สูงอายุระยะยาวในประเทศไทยญี่ปุ่น. เข้าถึงเมื่อ 26 พ.ย. 2565
<https://www.hfocus.org/content/2015/09/10957>

- สุทิน สายสงวน. (2009, ต.ค.-2010, มี.ค.). นโยบายเกี่ยวกับผู้สูงอายุ: บทเรียนจากประเทศญี่ปุ่นและเกาหลี. *วารสารญี่ปุ่นศึกษา*. 26(2) : 71-83.
- สุภรต์ จรัสสิทธิธีและรศรินทร์ เกรย์. (2557). นโยบายต่อการเกิดที่ลดลงในประเทศไทย และญี่ปุ่น : ผู้สูงอายุและสตรีเป็นพลังของสังคมได้. ใน *ประชากรและสังคม 2557: การเกิดกับความมั่นคงในประชากรและสังคม*. บรรณาธิการ: ยุพิน วรสิริอมร, จงจิตต์ ฤทธิรงค์, ศุทธิดา ขววัน และพจนา หันจางสิทธิ. กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.
- สำนักงานส่งเสริมการค้าระหว่างประเทศ ณ กรุงโตเกียว. (2553, มิถุนายน). *วิกฤตผู้สูงอายุในญี่ปุ่น. ผู้ส่งออก*. 23(549):64.
- เอกชัย เพ็ชรศรีวีชราและพวงเพ็ญ ชั้นประเสริฐ. (2557, กรกฎาคม). การส่งเสริมสุขภาพและระบบดูแลผู้สูงอายุระยะยาว บทเรียนจากญี่ปุ่นสู่ไทย. *การส่งเสริมสุขภาพและอนามัยสิ่งแวดล้อม*. 37(3):11-19.
- Dallin, Jack. (2016). The Issue of Japan's Aging Population. *Law School International Immersion Program Papers*, No. 8: 1-16.
- JICA (the Japan International Cooperation Agency). (2007). *Aging Population in Asia: Experience of Japan, Thailand and China*. Seminar Report on the Parallel Session at the 8th Annual Global Development Conference January 17, 2007, Beijing, China
- Kojima H. (1995, December). Aging in Japan: Population Policy Implications. *Korea J Popul Dev*. 24(2):197-214. accessed 26 Nov. 2023).
<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/12320061>
- National Institute of Population and Social Security Research. (2014). *Social security statistics*, table 18. Tokyo: National Institute of Population and Social Security Research.

- National Institute of Population and Social Security Research (2012). *Populations for Japan: 2011-2060 (with long-range population projections: 2061-2110)*. Tokyo: National Institute of Population and Social Security Research.
- Oku, Ai; Ichimura, Eri & Tsukamoto, Mika. (2017). Aging Population in Asian Countries—Lessons from Japanese Experiences. *PRI Discussion Paper Series*, No.17A-12:1-26.
- Tsuya, N. (2014). Population Decline in Japan: Demographic Prospects and Policy Implications. *Reexamining Japan in Global Context, Suntory Foundation Research Project*. Forum 005, 1-7.
- Zlata Rodionova, (2016). “Japan’s elderly keep working well past retirement age” *Independent*. accessed 26 Nov.2023
<http://www.independent.co.uk/news/business/news/japan-retirement-pension-elderly-workemployment-age-a6909166.html>

ส่งท้าย

อาทิตย์อัสดง เป็นคำที่ใช้เปรียบเทียบกับสถานการณ์ในประวัติศาสตร์ร่วมสมัยของญี่ปุ่นในแง่มุมต่าง ๆ ทั้งการปรับและเปลี่ยนแปลงลักษณะของประเทศในช่วงเวลาต่าง ๆ การแสวงหาสถานะที่ปกติในด้านความสัมพันธ์ระหว่างประเทศท่ามกลางความทรงจำจากสงครามที่ดูเหมือนจะเป็นอุปสรรคต่อการสร้างภาวะปกติของญี่ปุ่น การพยายามฟื้นฟูสถานะด้านเศรษฐกิจและวัฒนธรรมให้กลับมามีบทบาทโดดเด่นอีกครั้งในเวทีโลก ภาวะเศรษฐกิจชะลอตัวต่อเนื่องกว่า 3 ทศวรรษนับตั้งแต่ทศวรรษ 1990 ทำให้ญี่ปุ่นปรับนโยบายหลายอย่างเพื่อฟื้นฟูทางเศรษฐกิจ เช่น การส่งเสริมอุตสาหกรรมวัฒนธรรมให้แพร่หลายขึ้นและกว้างขวางขึ้น จากเดิมที่เน้นอุตสาหกรรมบันเทิงผ่านนโยบายการทูตวัฒนธรรมเป็นหลัก ในการดำเนินนโยบายकुเลเจแปน ญี่ปุ่นขยายการเผยแพร่วัฒนธรรมในฐานะสินค้าผ่านเกม อาหาร แฟชั่น งานศิลปะ งานออกแบบ เป็นต้น เพื่อให้อุตสาหกรรมวัฒนธรรมของญี่ปุ่นแพร่หลายและกระตุ้นเศรษฐกิจมากขึ้น แต่ดูเหมือนว่าในความเป็นจริงมูลค่าทางเศรษฐกิจจากนโยบายนี้ยังไม่ประสบความสำเร็จมากตามที่ทางการญี่ปุ่นคาดหวัง และยังในปัจจุบันคู่แข่งด้านอุตสาหกรรมวัฒนธรรม ไม่ใช่มีเพียงเกาหลีใต้ที่ส่งออกวัฒนธรรมบันเทิงเท่านั้น แต่ยังมีประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีนที่หันมาส่งเสริมอุตสาหกรรมวัฒนธรรมบันเทิง ส่งออกซีรีส์และภาพยนตร์จีน ซึ่งได้รับความนิยมอย่างมากในตลาดเอเชียซึ่งเป็นตลาด สินค้าอุตสาหกรรมบันเทิงของญี่ปุ่นและเกาหลีใต้ อย่างไรก็ตาม ผลดีของการส่งเสริมอุตสาหกรรมวัฒนธรรมของญี่ปุ่นผ่าน

นโยบายकुलเจแปนตั้งแต่ ค.ศ. 2013 นี้ ก็นับว่าทำให้ “ความเป็นญี่ปุ่นที่มีเอกลักษณ์” ได้กลับสู่ความสนใจในระดับสากลอีกครั้ง

ความทรงจำที่มีต่อสงครามของญี่ปุ่นทั้งความทรงจำของชาวญี่ปุ่นเองและของประเทศอื่น ทำให้ญี่ปุ่นไม่อาจสร้างภาวะที่ปกติในทางการเมืองระหว่างประเทศได้เหมือนประเทศอื่น ๆ นั่นคือญี่ปุ่นมักถูกหวาดระแวงจากประวัติศาสตร์ที่ก่อสงคราม และความสัมพันธ์กับต่างประเทศของญี่ปุ่นดำเนินไปภายใต้ภาพของ “ผู้ก่อสงคราม” และ “การเป็นผู้ต้องขดใช้ต่อสงคราม” ซึ่งผลของสงครามทำให้ญี่ปุ่นกลายเป็นชาติที่ไม่มีกองทัพ ไม่มีบทบาทด้านสันติภาพของโลกเหมือนประเทศที่อยู่ในสถานะเดียวกันพม่า และความทรงจำต่อสงครามส่งผลต่อญี่ปุ่นทั้งในด้านประเด็นด้านความมั่นคงและสันติภาพที่เกี่ยวข้องกับการแก้ไขรัฐธรรมนูญมาตรา 9 ซึ่งมีความพยายามโดยรัฐบาลพรรคเสรีประชาธิปไตยมายาวนานที่จะแก้ไขรัฐธรรมนูญเพื่อให้ญี่ปุ่นมีกองทัพอีกครั้ง แต่ยังไม่ประสบความสำเร็จ

นอกจากนี้ ในด้านความสัมพันธ์กับต่างประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ญี่ปุ่นพยายามขดใช้ต่อการก่อสงครามตลอดหลายสิบปีที่ผ่านมา ทั้งการจ่ายค่าชดเชย เงินช่วยเหลือแบบให้เปล่า สนับสนุนการลงทุนทางเศรษฐกิจ ตลอดจนจนกล่าวแสดงความเสียใจหรือขอโทษ ซึ่งหลายชาติก็ยอมรับถึงการชดเชยเหล่านั้น และดำเนินความสัมพันธ์ที่เป็นมิตรต่อกันทั้งทางการทูตและเศรษฐกิจ อย่างไรก็ตาม หลายชาติมองว่าการชดใช้ของญี่ปุ่นยังไม่แสดงถึงความจริงใจโดยเฉพาะประเด็นหญิงบำเรอ อีกทั้งนายกรัฐมนตรีญี่ปุ่นหลายคนยังไปคารวะบ้ายวิญญาณทหารที่ศาลเจ้ายะสุคุนิ ชาติที่ได้รับผลจากสงครามของญี่ปุ่นต่างต้องการให้มีการศึกษาและเขียนประวัติศาสตร์อย่างเปิดเผย ถูกต้อง ตรงไปตรงมา เพื่อให้เกิดการยอมรับการกระทำและเรียนรู้ร่วมกันที่จะไม่ให้เหตุการณ์ในอดีต

เกิดขึ้นอีกครั้ง แม้ประเด็นนี้จะไม่มีความกระทบมากนักต่อความสัมพันธ์ทางการทูต และเศรษฐกิจของญี่ปุ่นกับประเทศเหล่านี้ แต่หลายครั้งที่มีการกระทบกระทั่งกันทั้งจากสาเหตุนี้และสาเหตุอื่น ๆ เช่น การอ้างสิทธิ์เหนือดินแดน ความทรงจำจากสงครามมักจะได้รับกรรือฟื้นอยู่เสมอ จนดูเหมือนว่าแผลที่ตกสะเก็ดได้ถูกเปิดออกทุกครั้ง จนไม่มีวันที่จะหายดี

ประเด็นร่วมสมัยที่สำคัญอีกเรื่องที่สะท้อนถึง “อาทิตยอัสดง” คือ การที่ญี่ปุ่นเข้าสู่ภาวะที่สังคมสูงวัยขั้นสมบูรณ์แล้ว ปัจจุบันญี่ปุ่นกำลังประสบปัญหาโครงสร้างประชากรที่มีผู้สูงวัยจำนวนมากกว่าประชากรวัยแรงงานและวัยเด็ก ซึ่งส่งผลทั้งด้านเศรษฐกิจ คือ การขาดแคลนแรงงาน การจัดเก็บภาษีที่มาเป็นงบประมาณของประเทศน้อยลง และต้องใช้งบประมาณจำนวนมากในการดูแลจัดสวัสดิการสำหรับผู้สูงวัย ส่วนผลทางสังคมและจิตใจนั้น ผู้สูงวัยจำนวนมากต้องอยู่ตามลำพัง เพราะลักษณะครอบครัวกลายเป็นครอบครัวเดี่ยว ผู้สูงวัยจำนวนมากไม่มีผู้ดูแล ทางการญี่ปุ่นจึงได้ส่งเสริมให้ส่วนท้องถิ่นมีบทบาทในการดูแลผู้สูงวัย ทั้งการจัดศูนย์ดูแลแบบรายวันหรือแบบระยะยาว การส่งเจ้าหน้าที่หรืออาสาสมัครไปดูแลผู้สูงวัยที่บ้าน การจัดเตรียมความพร้อมด้านสถานที่และสิ่งอำนวยความสะดวกในการดำรงชีวิตของผู้สูงวัย โดยมีเป้าหมายที่จะให้ผู้สูงวัยพึ่งพาตนเองให้ได้มากที่สุดในด้าน การดำรงชีวิตประจำวัน ทั้งเพื่อเป็นผลดีต่อสุขภาพของผู้สูงวัยเองและผลดีด้านจิตใจ ในการที่ยังสามารถดูแลตัวเองได้ นอกจากนี้ ยังปรับปรุงกฎหมายเพื่อให้ผู้สูงอายุที่ยังทำงานได้มีงานทำ ทั้งเพื่อรักษาแรงงาน เพื่อให้ผู้สูงวัยมีรายได้และเป็นผลทางจิตใจว่าตนเองยังมีคุณค่า รวมทั้งสถาบันการศึกษาได้ออกแบบหลักสูตรการบริบาลผู้สูงวัยที่ได้รับใบประกอบวิชาชีพสามารถทำงานดูแลผู้สูงวัยได้ เพื่อส่งเสริมให้คนญี่ปุ่นและแรงงานต่างชาติที่มีคุณภาพ เข้าอบรมเพื่อเพิ่ม แรงงานในด้านนี้ และมีกร

ดัชนีค้นคำ

- A**
- Abenomics, 47
 - Americanization, 29
 - Anime Ambassador, 47
 - Anpo, 67
 - Anpo Protests, 68
- B**
- baby boom, 154
- C**
- comfort station, 129
 - comfort women, 10, 128, 141
 - Cool Japan, 3, 11, 45, 46, 47, 49
 - cultural diplomacy, 16
- J**
- J pop, 11
 - Japan Foundation, 34, 37
 - Japanization, 27, 28
 - J-pop, 36
- K**
- Korean wave, 42
 - K-pop, 11
- L**
- LDP, 4, 5, 8, 69
 - Lola Rosa, 141
- P**
- Peackeeping Operation, 76
 - pop culture, 16
- S**
- Self-Defense Force: SDF, 75
 - Shiina Etsusaburo, 64
 - soft power, 3, 4, 15, 16, 27, 36, 37, 39, 47

- Y
- การเมืองแห่งการขอโทษ, 100, 127
- การรุกราน, 107
- Yoshida Doctrine, 60
- ก
- กระแสนเกาหลี, 3
- กระแสนคลื่นวัฒนธรรมเกาหลี, 4
- กระแสวัฒนธรรมเกาหลี, 43
- กลุ่มนีโอนาซี, 126
- กองกำลังป้องกันตนเอง, 41, 75, 77, 78
- กองทัพญี่ปุ่น, 10, 19
- กองทุนสตรีแห่งเอเชีย, 133
- กัมพูชา, 75
- การข่มขืนที่หนานจิง, 103
- การเคลื่อนไหวต่อต้านสินค้าญี่ปุ่น, 30, 71
- การเดินทางขบวนต่อต้านสินค้าญี่ปุ่น, 31
- การต่อต้านสินค้าญี่ปุ่น, 32, 35
- การ์ตูน, 29, 36, 49
- การทูตแบบไม่ยึดค่านิยม, 33
- การทูตวัฒนธรรม, 3, 7, 16, 18, 19, 24, 35, 36, 44, 47, 49, 179
- เ
- เกาหลี, 10, 19, 94
- เกาหลีใต้, 2, 9, 10, 11, 42, 50, 63, 84
- เกาะเตียวหยู, 85, 134
- ค
- ความรับผิดชอบทางประวัติศาสตร์, 95
- ค่ายทหารญี่ปุ่น, 97
- คำขอโทษ, 98, 123, 124, 130, 137
- คำประกาศปอร์ตสตัน, 59, 61
- คิชิ โนบิสุเกะ, 68
- คิอิชิ มียาซาวะ, 123
- คุณยายโรซ่า, 141
- คุลเจแปน, 45, 46, 47, 179
- โ
- โควิด-19, 2, 12, 24
- โคอิซู, 123
- โคอิซุมิ, 82, 99, 113, 115, 116

เ	ฐ
เงินช่วยเหลือ, 9	ฐานทัพสหรัฐอเมริกา, 80
จ	โ
จักรพรรดิอะกิฮิโตะ, 146	โตโจ ยูโกะ, 105
จักรพรรดิฮิโรฮิโตะ, 104	โตโจ ฮิเดกิ, 104
จ้าว จื่อหยาง, 110	
จิน, 2, 9, 10, 19, 50, 63, 68, 81	ไ
จุนอิจิโร โคอิซุมิ, 43, 79	ไต้หวัน, 5, 9, 19, 63, 81, 94
เ	ท
เจียง เจ๋อหมิน, 134	ทะเลโอะ ฟุกุตะ, 34
ช	ทานะกะ คาคุเออิ, 31
ชิตะฮาระ คิจูโร่, 60	ทูตวัฒนธรรม, 47, 48
ชินคันเซ็น, 6	โ
ชินนะ เอตสึซาบุโร่, 64	โทกุโตะมิ โซโฮ, 73
เ	โทมอชิ มุรายามะ, 123
เซงโก ชูซูกิ, 110	ไ
	ไทย, 7, 25, 28, 29, 32

<p>น</p> <p>นโยบายด้านสังคมสูงวัย, 164</p> <p>นโยบายทางวัฒนธรรม, 7</p> <p>นกะกะโซะเน ยะสุอิโร, 121</p>	<p>ฟ</p> <p>ฟิลิปปินส์, 25, 62, 138, 140, 147</p> <p>ฟุคุชิวา ยุกิชิ, 73</p>
<p>เ</p> <p>เบนิกโน อาคิโน ที่ 3, 146</p>	<p>ภ</p> <p>ภาวะเศรษฐกิจฟองสบู่, 2</p>
<p>แ</p> <p>แบบเรียนประวัติศาสตร์, 10</p>	<p>ม</p> <p>มาตรา 9, 60, 69, 73, 81, 84, 86, 87, 88, 100, 117, 180</p> <p>มารุยะมะ โทะมิอิชิ, 132, 133</p> <p>มิยะชะวะะ คิอิชิ, 130</p>
<p>ป</p> <p>ประธานาธิบดีปูติน, 88</p>	<p>เ</p> <p>เยอรมนี, 3, 95, 125</p>
<p>แ</p> <p>แผนทองคำ, 167</p>	<p>โ</p> <p>โยชิตะ, 60, 68, 71</p> <p>โยชิตะ ชิเงรุ, 6, 60</p>
<p>พ</p> <p>พรรคกัวอหมินต้ง, 66, 67</p> <p>พรรคคอมมิวนิสต์จีน, 5, 67</p> <p>พรรคโคเมอิโตะใหม่, 87</p> <p>พรรคเสรีประชาธิปไตย, 4, 8, 69, 81, 87, 113, 131</p>	<p>ร</p> <p>ระบบประกันสุขภาพ, 163, 164</p> <p>ระเบิดปรมาณู, 19</p>

รัฐธรรมนูญ, 5, 70

รัฐธรรมนูญไชวะ, 60, 121

รัฐธรรมนูญมาตรา 9, 4, 69, 70

ริวทาโร ฮาชิโมะโตะ, 148

ล

ลัทธิชินโต, 119, 121

ลัทธิฟูคุดะ, 35

ลัทธิโยชิดะ, 35, 70

ว

วัฒนธรรมป๊อป, 16, 36, 37, 39, 41

วัฒนธรรมสมัยนิยม, 11, 16, 17, 19, 37, 38, 39, 44, 45

วิกฤตการณ์น้ำมัน, 7, 32, 35

วิกฤตเศรษฐกิจเอเชีย, 2, 9

วิกฤตแฮมเบอร์เกอร์, 2, 10

ศ

ศาลเจ้ายะสุคุนิ, 9, 11, 95, 99, 115, 116, 119, 120, 122, 180

ศาลทหารระหว่างประเทศสำหรับ
ภูมิภาคตะวันออกไกล, 59

เ

เศรษฐกิจสีเงิน (silver economy) เ,
171

ส

สงครามเกาหลี, 96

สงครามจีน-ญี่ปุ่น, 108, 119

สงครามแปซิฟิก, 65

สงครามมหาเอเชียบูรพา, 94

สงครามเย็น, 5, 9, 28, 40, 65, 75

สงครามโลกครั้งที่ 1, 12

สงครามโลกครั้งที่ 2, 1, 10, 18, 19, 27, 58, 63

สงครามอ่าวเปอร์เซีย, 75, 77, 131

สงครามเอเชียตะวันออกเฉียงเหนือ, 65

สถานีผ่อนคลาย, 138, 139

สถานีผ่อนคลาย (comfort station),
128

สนธิสัญญาความมั่นคง, 5

สนธิสัญญาความมั่นคงร่วม, 67, 69

สนธิสัญญาสันติภาพ, 61, 62, 66, 96

สมาคมเพื่อเขียนแบบเรียนใหม่, 112

สหประชาชาติ, 9, 40, 41, 61, 75, 77

สหภาพโซเวียต, 61, 68, 96

สหรัฐอเมริกา, 1, 5, 7, 9, 17, 24, 40,
58, 59, 61, 65, 68

สังคมสูงวัย, 1, 4, 8, 154, 155, 156,
163, 168, 182

สาธารณรัฐเกาหลี, 63

สาธารณรัฐจีน, 5, 63

สาธารณรัฐประชาชนจีน, 63, 65, 66

สารคดี, 143

สิทธิมนุษยชน, 6, 59, 61, 129

สินค้าค้าแรกเตอร์, 38

สินค้าทางวัฒนธรรม, 11

ห

หญิงบำเรอ, 10, 64, 97, 118, 127,

128, 129, 135, 136, 137, 140,

149, 180

หนังสือเรียน, 111

หนังสือเรียนประวัติศาสตร์, 11, 102,

105, 106, 114, 147

หนานจิง, 103, 111

หมู่เกาะเซ็งคะคุ, 85

หลักการโยชิตะ, 60

เ

เหตุการณ์ 9/11, 82, 117

อ

อะเบะ, 5, 47, 48, 49, 83, 86, 99,

118, 124, 146

อะเบะ ชินโซะ, 4

อัฟกานิสถาน, 117, 126

อาเซียน, 34, 44

อาเบะ, 113

อาวูนิวเคสึยร์, 6, 7, 81, 85, 88, 133

อินโดนีเซีย, 7, 25, 62, 138, 140, 149

อิรัก, 78

อุตสาหกรรมบันเทิง, 3

อุตสาหกรรมวัฒนธรรม, 3, 179

เอ

เอเชียตะวันออกเฉียงใต้, 7, 9, 25, 27,

28, 31, 32, 34, 71, 138

โ	โอลิมปิก, 2, 6, 11, 12, 22, 23, 24,
	49
โอกินาวา, 6, 67, 79, 80	ไฮโซกาวะ โมริฮิโระ, 132
โอบุจิ เคอิโซ, 134	

แนะนำผู้เขียน

ศิริพร ดาบเพชร รองศาสตราจารย์ ภาควิชาประวัติศาสตร์

คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

Ph.D. (History), M.A. (History) National University of Singapore

ศศ.ม. (ประวัติศาสตร์เอเชีย), ศศ.บ. (ประวัติศาสตร์ เกียรตินิยมอันดับ 2)

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

ผลงานด้านประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออก

หนังสือ: K Wave กับเศรษฐกิจเกาหลีใต้ (2565) การจัดการความขัดแย้งในจีน: กรณีมุสลิมอุยกูร์ในซินเจียง (2565) การเคลื่อนไหวเพื่อสิทธิสตรีในเกาหลีใต้ (2564), ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกสมัยใหม่ (2562), การปฏิวัติวัฒนธรรมในจีน (2561), ญี่ปุ่นกับการสร้างจักรวรรดินิยม (2559), ประวัติศาสตร์จีนสมัยใหม่ จากคริสต์ศตวรรษที่ 19 ถึงปัจจุบัน (2556), ประวัติศาสตร์ญี่ปุ่นสมัยใหม่: จากปลายสมัยโทกูงาวะถึงการสิ้นสุดจักรวรรดินิยมญี่ปุ่น (2556)

งานวิจัย: การจัดการความขัดแย้งในจีน: กรณีมุสลิมอุยกูร์ในซินเจียง (2563), ความไม่เท่าเทียมทางเพศและการเคลื่อนไหวเพื่อสิทธิสตรีในเกาหลีใต้ (2563), นโยบายสังคมสูงวัย : บทเรียนจากญี่ปุ่น (2562), การสร้างภาพลักษณ์ของญี่ปุ่นผ่านวัฒนธรรมประชานิยมในทศวรรษ 1980-2010 (2561), การเปลี่ยนแปลงด้านสังคมและผลกระทบต่อสังคมจีน ตั้งแต่สมัยปฏิวัติวัฒนธรรม (2560), การเปลี่ยนแปลงของสังคมญี่ปุ่นยุคหลังสงครามถึงปัจจุบัน (2559), พลวัตจีนภายใต้ 40 ปี นโยบายปฏิรูปและเปิดประเทศ (2558)

อาทิตยอัสดงกล่าวถึงญี่ปุ่นร่วมสมัย
ตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ถึงปัจจุบัน
ทั้งการพยายามปรับตัวและปรับเปลี่ยน
เพื่อแสวงหาและฟื้นฟู
สถานะ ตัวตน ภาพลักษณ์
เพื่อสร้างภาวะที่เป็น “ปกติ”
ในความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ
ที่มีผลมาจากการเมืองจากความทรงจำของสงคราม
และการจัดการกับสถานการณ์ภายในประเทศ
ทั้งด้านการเมือง เศรษฐกิจ และภาวะสังคมสูงวัย

ISBN 978-616-296-299-8

